

Факултет Православни богословски

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

4/23

Веће научних области друштвено-
хуманистичких наука

(Број захтева)

(Назив већа научне области коме се захтев
упућује)

7.3.2023.

(Датум)

ЗАХТЕВ

за давање сагласности на одлуку о прихватању теме докторске дисертације и о одређивању ментора

Молимо да, сходно члану 47. ст. 5. тач. 3. Статута Универзитета у Београду ("Гласник Универзитета", број 186/15-пречишћени текст и 189/16), дате сагласност на одлуку о прихватању теме докторске дисертације:

Архимандрит др Јустин Поповић као тумач философије и религије Достојевског

(пун назив предложене теме докторске дисертације)

НАУЧНА ОБЛАСТ

теологија

ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ:

1. Име, име једног од родитеља и презиме кандидата:

Ненад (Драган) Плавшић

2. Претходно образовање (назив и седиште факултета, студијски програм):

УБ ПБФ, старе основне студије

3. Година завршетка

претходног нивоа студија: 2014.

2021.

4. Година уписа на докторске студије:

5. Назив студијског програма
докторских студија:

Теологија

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ:

Име и презиме ментора: др Богдан Лубардић

Звање: ванредни професор

Списак радова који квалификују ментора за вођење докторске дисертације:

- “Philosophy between Sermonizing and Tragedy: Shestov’s Anti-Moralistic Critique of Tolstoy”, у: *Philosophus – Philoponus – Philotheos. Studies and Essays as Charisteria in Honor of Professor Bogoljub Šijaković on the Occasion of His 65th Birthday*, Mikonja Knežević, in collaboration with Rade Kisić & Dušan Krcunović (уп.), (Belgrade: Gnomon, Podgorica: Matica srpska 2021), 551-580.
- “Orthodox Theology of Personhood: A Critical Overview (expanded and updated *ExpT* 2011 version)”, у: Bogoljub Šijaković (прир.), *Ad Orientem: Essays from Serbian Theology Today*, Faculty of Orthodox Theology, Belgrade 2019, 144-188.
- “Missiologial Dimensions of Philosophy: St Paul, the Greek Philosophers and contact-point making (Acts 17:16-34)”, *ΦΙΛΟΘΕΟΣ: International Journal for Philosophy and Theology (Philotheos)*, 19.1 (2019) 22-75.
- “Faith, Science and the Question of Death: Retrieving the Philosophical Vision of Nikolai Fyodorov (Lecture given at the Patriarchal Institute for Patristic Studies in Moni Vlatadon, Thessaloniki, 23 January 2018)”, *ΦΙΛΟΘΕΟΣ: International Journal for Philosophy and Theology*, 18.1 (2018) 78-116.
- “The Ungrund Doctrine and its Function in the Christian Philosophy of Nicolai Berdyaev”, *ΦΙΛΟΘΕΟΣ: International Journal for Philosophy and Theology*, 2 (2002) 167-223

Обавештавамо вас да је Наставно-научно веће факултета

(назив надлежног тела факултета)

на седници одржаној 23.2.2023. размотрило предложену тему и закључило да је тема подобна за израду докторске дисертације јер садржи оригиналну идеју и да је од значаја за развој науке, примену њених резултата, односно развој научне мисли уопште.

ДЕКАН ФАКУЛТЕТА

- Прилог
1. Одлука Наставно-научног већа о прихватању теме и одређивању ментора
 2. Извештај Комисије о оцени научне заснованости теме докторске дисертације

Напомена: Факултет доставља Универзитету захтев са прилозима у електронској форми и у једном писаном примерку за архиву Универзитета

На основу чл. 28. и чл. 65. Статута Православног Богословског факултета Универзитета у Београду, Наставно-научно веће Факултета на својој 4. Седници у школској 2022/2023, одржаној 23.2.2023. године, донело је следећу

Веће доноси
ОДЛУКУ

1. Прихвата се извештај Комисије за одобрење теме докторске дисертације **Ненада Плавшића** под насловом "Архимандрит др Јустин Поповић као тумач философије и религије Достојевског" у саставу: **др Здравко Јовановић**, ванредни професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду; **др Александар Ђаковац**, ванредни професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду; **др Миланко Говедарица**, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду.

2. Задужује се Служба за студентска питања Факултета да предметни извештај са предлогом и потребном документацијом достави Већу научних области друштвено-хуманистичких наука Универзитета у Београду на сагласност.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Кандидат је предао Већу пријаву за израду докторске дисертације.

Веће Факултета оформило је сходно актима факултета комисију за одобрење теме докторске дисертације. Комисија је у благовременом року поднела извештај Већу Факултета.

По разматрању поднетог извештаја, Наставно-научно веће Православног Богословског факултета Универзитета у Београду, донело је одлуку као у диспозитиву.

Доставити:

- Именованом
- Већу научне области УБ
- У досије
- Архиви

проф. др Зоран Ранковић, декан

**ПРИЈАВА
ТЕМЕ ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ**

1. **Име (име родитеља) и презиме: Ненад (Драган) Плавшић**
2. **Студијски програм: докторске студије**
3. **Школска година уписа на студијски програм: 2020**
4. **Број индекса: 20/3001**
5. **Претходно образовање кандидата (основне и мастер студије):
старе дипломске студије**
6. **Радни наслов теме докторске дисертације: Архимандрит др
Јустин Поповић као тумач философије и религије Достојевског**
7. **Научне области које обухвата тема докторске дисертације:
Хришћанска философија са религиологијом**
8. **Контакти (телефон, мобилни телефон, e-mail): 0648002804
nenadplavsic@gmail.com**

Прилози:

- Образложење теме (научна област из које је тема, предмет научног истраживања, основне хипотезе, циљ истраживања и очекиване резултате, методе истраживања и списак стручне литературе која ће се користити)
- Биографија кандидата
- Библиографија кандидата
- Изјава да предложену тему кандидат није пријављивао на другој високошколској установи у земљи или иностранству
- Мишљење одговарајућих етичких комитета о етичким аспектима истраживања, уколико је предвиђено посебним прописима.

**Подносилац пријаве:
Ненад Плавшић**

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ПРАВОСЛАВНИ БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ

Докторске студије

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ ПРЕДЛОГА ТЕМЕ ДОКТОРСКЕ
ДИСЕРТАЦИЈЕ

Предлог наслова докторске дисертације: **Архимандрит др Јустин Поповић**
као тумач философије и религије Достојевског

МЕНТОР:

др Богдан Лубардић,
редовни професор

КАНДИДАТ:

Ненад Плавшић,
20/3001

Београд
2022.

1. Увод

1.1. Актуелност и значај теме

Отац Јустин Поповић (1894–1979), један од највећих православних теолога двадесетог века и новојављени светитељ Цркве Христове, је од своје младости до краја земаљског живота градио своју личност у Христу Богочовеку, притом се потпомажући понајвише Светим Писмом (нарочито новозаветним посланицама светог апостола Павла), светим Оцима (нарочито светим Јованом Златоустим) и делима Фјодора Достојевског (1821–1881). Благодаречи непосредном сусрету у раној младости са Достојевским који га је пробудио за хватање у коштац са „проклетим питањима“ отац Јустин је запањујуће брзо сазрео и већ на почетку свога дела проговорио ретко дубоким и зрелим језиком. Његово бављење Достојевским не само у раној младости него и у зрелим годинама сведочи о томе да се читавог живота учио и „мучио“ Достојевским сматрајући га и називајући „петим еванђелистом“ и „тринаестим апостолом“. Дело оца Јустина извире из Достојевског у коме он види пророка новог времена. Отац Јустин је један од пионира рецепције мисли Достојевског у православном богословљу и најзначајнији мислилац када је у питању богословски приступ тумачењу стваралаштва Достојевског код нас.

Хришћанска мисао великог руског писца Фјодора Достојевског се показала као веома актуелна и инспиративна за многе савремене хришћанске мислиоце. У плејади хришћанских тумача стваралаштва Достојевског посебно место заузима отац Јустин Поповић за којег је стваралаштво Достојевског толико значајно за савремену хришћанску мисао колико су списи светог апостола Павла били значајни за ранохришћанску мисао. Тема о тумачењу философских и религијских аспеката стваралаштва Достојевског од стране оца Јустина стога умногоме завређује пажњу озбиљног научног истраживања. Ова тема је актуелна и са становишта најширег богословског сведочења Православља.

Људску драму Достојевског отац Јустин је живео и доживљавао као своју сопствену, односно као неизбежну драму сваког дубљег и искренијег бића. Његово тумачење Достојевског не представља само увод у мисао Достојевског, већ и увођење у православно схватање света и живота. То је својеврсна снажна савремена проповед православне вере и призив на подвиг истинског и вечног спасења у Христу Богочовеку.

1.2. Критички преглед претходних истраживања

Прво дело оца Јустина о Достојевском *Философија и религија Ф. М. Достојевског*, које је његова неодбрањена оксфордска дисертација из 1919. године, вреднује Ђорђе Тасић у часопису *Раскрсница* год. II: 13–14 (април-мај 1924) у свом осврту на поменуто дело под насловом „О Достојевском Јустина и поводом њега (Филозофија и религија Достојевскога 1923. год.)“. Тасић у свом кратком тексту углавном излаже сопствена размишљања о култури и хуманизму које треба да прожима духовна воља човека. Човек може да бира између два гледишта: или у животу владају само биолошки закони са нагоном и борбом за опстанак где имамо шири или ужи егоизам, или, ако то нећемо, треба да обухватимо цео космос у једном страсном религиозном жару који кулминира у осећању јединства са апсолутним. Тасић помиње студију оца Јустина о Достојевском само једним кратким пасусом у контексту универзалности људске природе која поседује дубоке нагоне љубави и духовну моћ. Према Тасићу, Јустин Поповић у својој интерпретацији Достојевског и хришћанства верује да је смисао света у једном хармонисаном делању делова чији центар представља апсолутно Бог. Такав универзализам, који може бити плурализам метафизички, никако не искључује бесмртност душе.

У часопису руске емиграције *Пут*, који је уређивао Николај Берђајев, о дисертационој студији оца Јустина афирмативно је писао Лав Зандер, ученик Сергеја Булгакова, у свом приказу поменуте књиге под насловом „Ј. Поповић: ‘Философија и религија Достојевског’“, *Путь* 8/авг. (1927), Париз. Зандер примећује да у огромној литератури о Достојевском недостаје озбиљна студија о његовим религијским погледима. Тај недостатак је бриљантно испуњен одличном студијом јеромонаха Јустина Поповића о Достојевском која представља не само дубоку анализу религијских идеја Достојевског, већ и величанствен увод у православни светоназор. Студија оца Јустина о Достојевском, која је за Зандера веома актуелна и савремена по својој проблематици, се може окарактерисати као апологија православља и његовог проповедника Достојевског, јер се њен аутор не задовољава једноставним поистовећивањем идеологије Достојевског са православним учењем, него детаљно показује и доказује зашто се Достојевски јавља као апологета Цркве и њене истине. Зандер истиче да је ова књига, коју је неопходно превести на руски језик, пламена проповед православља, односно снажни призив ка вери, подвигу и Цркви. Лав

Зандер указује и на недостатке у књизи оца Јустина о Достојевском карактеришући његов систем као радикални дуалистички трансцендентизам у којој је стварност подељена између Бога и ђавола према којима су природа, твар и човек потпуно запостављени, неупадљиви и безначајни. Имајући за свој један и једини темељ Богочовека Христа Бога, отац Јустин заборавља на творевину, њену светост, њена ограничења која су људима откривена у облику Богородитељне природе – у Приснодјеви Марији. Тако мотиви љубави према Богородици из стваралаштва Достојевског сасвим одсуствују у студији оца Јустина у којој се она не спомиње ниједном. У његовом философском систему у потпуности недостаје учење о природи, а као богослову у његовом систему нема места за Мариологију. Из тих разлога студија оца Јустина о Достојевском се може окарактерисати као делимично неадекватна перцепција мисли Достојевског, јер природа, земља, твар и као њено највише достигнуће Богомајка су имали у мисли и у животу Достојевског првостепени значај.

Поводом стогодишњице смрти за њега највећег светског писца Фјодора Достојевског, Атанасије Јевтић дао је у часопису *Теолошки погледи* бр. 4/1981 приказ друге књиге о Достојевском оца Јустина *Достојевски о Европи и Словенству* која је публикована 1940. године и којом је отац Јустин прерадио и проширио своју оксфордску дисертацију. Јевтић у свом приказу који је насловљен „Отац Јустин о Достојевском“ примећује да отац Јустин у својој другој књизи своје тумачење стваралаштва Достојевског није изменио. Отац Јустин Поповић је своје виђење проблематике Достојевског изнео у два дела. У првом делу он износи и приказује негативне хероје Достојевскога, док у другом делу он описује позитивне личности из Достојевских дела. Јевтић указује на то да би било интересантно упоредити тумачење оца Јустина, за које одмах каже да се чини ближе и верније самоме Достојевском, са мишљењем не малобројних других тумача Достојевског (као што је код нас на пример Никола Милошевић) по којем су негативни јунаци Достојевскога аутентичнији и вернији и они боље одражавају самог Достојевског, док су позитивни јунаци прилично бледи, што значи да их Достојевски није могао успешно дати зато што и сам није доживео то што је код њих покушао дати као позитивно. Атанасије Јевтић у свом приказу не разрађује ову проблематику.

Слободан Живковић у књигама *Достојевски и дело Јустина Поповића* (2009) и *Достојевски у делу Јустина Поповића* (2017) углавном некритички излаже тумачење

Достојевског оца Јустина и пореди га са другим руским тумачима стваралаштва великог писца објашњавајући притом извесне паралеле у њиховим тумачењима ставовима који су били општи у религијској литератури краја деветнаестог и почетка двадесетог века. Примера ради, иако отац Јустин у својим студијама о Достојевском помиње руске мислиоце Соловјова, Мерешковског, Булгакова, Флоренског и друге, помињање Николаја Берђајева одсуствује сасвим. Међутим, када је у питању тумачење Достојевског, Берђајева и светог Јустина Ћелијског карактерише паралелизам и истоветност мисли, посматрања, анализирања и закључивања исте проблематике, истоветност виђења и порука. Како директних указивања на везу ове двојице хришћанских мислилаца нема, остаје да се блискост њихових ставова о Достојевском објашњава помоћу општеприхваћених места у теолошкој литератури која им је била позната. Живковић истиче да се код већине религиозних философа боготражитеља да видети да књижевноуметничко дело Достојевског обухвата тематски распон који води од највећих падова човекове личности па све до уздигнућа и стремљења ка личности Богочовека Христа која је „највиша синтеза живота“, а Достојевски је то показао и доказао сматра отац Јустин Поповић.

У приказу друге књиге оца Јустина о Достојевском читаоцима који ће је читати у преводу на руски језик „Преп. Иустин (Попович). Достоевский о Европе и славянстве. Перевод с сербског Л. Н. Даниленко. СПб., Издательский дом Адмиралтейство, 1998“, у *Новый Мир*, 6 (1999), Татјана Касаткина тврди да се суштина те књиге налази у томе да је њу написао светитељ. Иако проблеми са којима се суочава отац Јустин нису ништа мање вртоглави од оних које је видео, рецимо, Лав Шестов, његову књигу о Достојевском одликује задивљујућа јасноћа и смиреност, вероватно карактеристична за исправан поглед, тачну формулацију питања и директан и искрен приступ њима. Касаткина указује на то да нам светитељ помаже при нашим увидима у проблеме које третира Достојевски, јер „здраве очи јасно виде“. Касаткина, пратећи пут Достојевског и оца Јустина од ограничења греха до безграничја Божије љубави, види у оцу Јустину „старца Зосиму“ канонизованог од Цркве који се коначно појављује као у инат Константину Леонтијеву, којем није било довољно да вера почиње страхом Божијим, него је желео да се са њим и заврши. Љубав и радост у Господу, ако им је то уопште било потребно, су опет оправдани.

У својим радовима о оцу Јустину Поповићу Богдан Лубардић пише, између осталог, и о његовом односу према Достојевском. Лубардић у својој књизи *Јустин*

Белијски и Русија: путеви рецепције руске философије и теологије (2009) истиче да отац Јустин Достојевског посматра као весника самосвесног повратка светим Оцима Цркве. Притом, отац Јустин Достојевског показује као личност која увиде светих Отаца надограђује и даље развија применом на нови ред проблема као што су: дијалектика конфесионалних проблема, деконструкција секуларистичких идеологија или на историософске пројекције циљева Православља. Преко утицаја митрополита Антонија Храповицког отац Јустин Достојевског тумачи у кључу ако не стриктно неопатристичке синтезе Православља, онда тако да светоотачка мисао представља неопходан херменеутички инструмент за тумачење мисли Достојевског. Отац Јустин не тумачи Достојевског само Оцима Цркве већ и руским религијским философима. За њега Достојевски не представља само књижевника, већ хришћанског философа у еминентном смислу те речи. Отац Јустин успева да дела Достојевског види као колосалне егзегетичке коментаре на одређене делове Новог Завета или светоотачких списа. Лубардић сматра да највећи тријумф тумачења Достојевског оца Јустина треба тражити у томе што је он у својим делима учинио да се осети не само живи Христос већ и живи Достојевски. Захваљујући томе што отац Јустин мисао Достојевског разуме као епохалну књижевну философију христољубља он нам помаже да још више заволимо Христа и Достојевског. Лубардић истиче да такво мишљење о Достојевском и данас изазива отпор или резерве из кругова који великог писца желе да сагледају другачије, као и то да отац Јустин Поповић Достојевског не чита „критички“ већ „диакритички“ у смислу духовног расуђивања. Његова интерпретација Достојевског остаје духовно усмерена на смирену љубав Христову према човеку, култури и историји. Тиме она не постаје теоријски промашена интерпретација. Напротив, не узимање у обзир духовног језгра мисли Достојевског у најбољем сличају даје подстицајне упите или информативне облике теоријске критике у структурално-техничком смислу. Међутим, цена таквог техницизма је испуштање оног најбитнијег код Достојевског, а то је драма његове вере и Христа у њој. Утицај Достојевског на оца Јустина је оставио најдубљи траг. То није утицај фазе него утицај који током целог његовог живота није изгубио на значају. Стога када отац Јустин Достојевског назива „тринаестим“ апостолом Христа то није реторичка фигура него симбол за ранг.

Лубардић се и у свом раду „Јустин Поповић у Оксфорду: између романтизованих чињеница и чињенице романтизма“ у *Српска теологија у двадесетом веку*:

истраживачки проблеми и резултати књ. 10 (2011) дотиче теме о тумачењу Достојевског оца Јустина Поповића. У извештају оксфордских испитивача оца Јустина, после пажљивог разматрања његове дисертације, се тврди да она представља веома детаљно и елоквентно излагање религијских уверења Достојевског са којима се кандидат потпуно идентификује. Иако је дисертација израђена са великом брижљивошћу и много мукотрпног рада, њој скоро сасвим недостаје било каква озбиљна критика и не успева да понуди било какво уважавање виталне везе између гледишта Достојевског и његових пророштава са недавним догађајима из историје Русије и Православља.¹ Неколико професора Православног богословског факултета 1930тих година поновили су оцену оксфордске комисије о дисертацији оца Јустина. Између ставова оксфордске и ставова београдске комисије постоји готово стопроцентно слагање у оцени карактера дела оца Јустина посвећеног Достојевском.² Савет Православног богословског факултета није био задовољан овим негативним рефератом па је формирана нова комисија. Чланови нове комисије бране оца Јустина и супротно приговарачима из прве комисије истичу оригиналност његовог рада о Достојевском. Та оригиналност, сматрају они, видљива је кроз константну присутност сопственог погледа оца Јустина Поповића који не може бити превиђен ни поистовећен са погледом Достојевског. Бранитељи сугеришу да је отац Јустин један од пионира у пољу рецепције мисли Достојевског који није имао много критичке литературе на располагању из које је могао да црпи инспирацију или добије оријентирску подршку.³ Та друга комисија је запазила, што претходне комисије нису приметиле, да је отац Јустин корпус списа Достојевског протумачио као књижевно-философски израз светоотачких идеја и вредности у борби са оним што им се противи. То ће рећи да отац Јустин Достојевског тумачи кључем неопатристичке синтезе у време када се тај покрет међу православним тек пробијао да би тек касније био потврђен као општеприхваћена референтна парадигма теологије. Иако сматра ставове друге комисије за тачну процену ствари, Лубардић указује на то да она није спецификовала у чему је оригиналност погледа оца Јустина Поповића на Достојевског и да то не значи да критички ставови оксфордске комисије опадају, јер је она с правом тражила научно-критичку

¹ Богдан Лубардић, „Јустин Поповић у Оксфорду: између романтизованих чињеница и чињенице романтизма“, *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*, књ. 10, Београд 2011, 87.

² *Исто*, 94–95.

³ *Исто*, 100–101.

деидентификацију са предметом рада. Према Лубардићу, главни ставови комисија иако су водили супротним оценама рада оца Јустина су комплементарни и у позитивном и у негативном смислу. Оксфордска и прва београдска комисија је уочила идентификацију оца Јустина са Достојевским уз признање детаљне анализе његовог дела, а друга београдска комисија је уочила оригиналност новосветоотачког читања Фјодора Достојевског од стране оца Јустина. С друге стране, у негативном смислу, прва комисија је превидела важан увид друге, а друга је превидела важну резерву исказану од стране прве по питању критичког приступа Достојевском. Лубардић истиче да није тачно рећи да је дисертација оца Јустина сасвим лишена критичности, пре је реч о умањеној критичности, али заједно са тим држи да истицање оригиналности није довољно да заташка или компензује ову критичку примедбу.⁴ „Неопатристичко“ читање Достојевског оца Јустина Поповића већ по себи завређује научни респект и уједно заштићује трајну вредност његове дисертације о Достојевском без обзира на дефиците који постоје у овом раду.⁵

Тема тумачења религијско-филозофских аспеката у стваралаштву Достојевског од стране оца Јустина Поповића коју су поменути аутори дотицали у већој или мањој мери подстицајна је за даље проучавање и систематично обрађивање.

1.3. Методе истраживања

- Основни методи, тј. основне форме сазнања (анализа и синтеза, индукција и дедукција, апстракција и генерализација), присутни у свим видовима мисаоне активности, су мисаони процеси помоћу којих ћемо сагледати и критички размотрити тумачење филозофских и религијских идеја Достојевског оца Јустина Поповића.
- Методом дескрипције ћемо излагати тумачење Достојевског оца Јустина Поповића.

⁴ Исто, 109.

⁵ Исто, 157.

- Историјска метода ће нам омогућити да се разуме контекстуална (биографска, традицијска, културна, друштвено-политичка) зависност од прошлости која је утицала на религијско-философску мисао оца Јустина и Достојевског.
- Херменеутичка метода ће нам помоћи при уочавању латентног смисла који се крије иза манифестног смисла садржаног у интенцији текста Достојевског, као и његових тумача од којих је за нас најважнији отац Јустин Поповић. Херменеутика помаже и при идентификовању и разрешавању противречности које садржи њихов текст.
- Метода интертекстуалности ће нам омогућити да разумемо повезаност и умреженост основног текста оца Јустина са текстовима које он наводи при свом тумачењу религијско-философских аспеката мисли Достојевског.
- Компаративна метода ће нам бити неопходна при упоредном посматрању и поређењу тумачења идеја Достојевског оца Јустина са другим тумачима који су разматрали религијско-философске идеје овог великог писца и мислиоца, као и при указивању на особености њихових тумачења које ћемо интерпретирати компаративно-критичким коментарима.
- Метода доказивања и оповргавања ће нам помоћи у образлагању основних хипотеза истраживања.

1.4. Циљеви и задаци истраживања

- Дескрипција и објашњење ставова оца Јустина Поповића о религијско-философској мисли Фјодора Достојевског.
- Објашњење утицаја историјских околности, светоотачке и религијско-философске хришћанске мисли на формирање ставова о Достојевском оца Јустина Поповића.
- Упоређивање тумачења оца Јустина Поповића са другим тумачењима Достојевског.

- Излагање критичких рефлексија о тумачењу Достојевског оца Јустина Поповића и пружање одговора на критичке примедбе.
- Утврђивање релевантности и значаја ставова оца Јустина Поповића о Достојевском код нас и уопште у свету.

1.5. Основне хипотезе истраживања

- Од ране младости до краја живота отац Јустин Поповић се учио и „мучио“ Достојевским, тј. био је у извесном смислу опседнут проблемима које је снажно поставио велики писац.
- Драматично искуство познанства са великим руским писцем и мислиоцем обогатило је мисаони свет великог српског богослова.
- На тумачење религијско-филозофских аспеката мисли Достојевског оца Јустина Поповића пресудан утицај имао је Нови Завет, светоотачка и савремена хришћанска мисао.
- Отац Јустин Поповић Достојевског тумачи помоћу позитивних и негативних ликова из његових романа који су утицали на антрополошка полазишта оца Јустина и њихово сагледавање у светлу православног богословља.
- Тумачење стваралаштва Достојевског оца Јустина Поповића се може критички посматрати упоређујући га са мислиоцима који су другачије приступали славном писцу.
- Отац Јустин Поповић, упркос резервама неких критичара, несумњиво спада у најбоље познаваоце и тумаче Достојевског који нам помаже да мисао великог писца ваљано разумемо и уједно пружа једну од најснажнијих савремених апологија хришћанства.

2. Схематски приказ рада

Садржај

Списак скраћеница

Резиме

Увод

1. Достојевски у животу и стваралаштву Јустина Поповића

- 1.1. Достојевски као учитељ и мучитељ
- 1.2. Опсесија вечним проблемима
- 1.3. Ђавољицеја
- 1.4. Православна теодицеја
- 1.5. Европа и Русија

2. Критичке рефлексije о тумачењу Достојевског Јустина Поповића

- 2.1. Монолошко читање Достојевског
- 2.2. Скептицизам Достојевског
- 2.3. Хришћанство Достојевског
- 2.4. Радикализам у Јустиновом тумачењу Достојевског

3. Значај Јустинове православно-хришћанске интерпретације Достојевског

- 3.1. Критика критике Јустиновог тумачења Достојевског
- 3.2. Јустин Поповић као неопатристички тумач Достојевског
- 3.3. Православни реализам Достојевског
- 3.4. Неустрашиво исповедање Христа

Закључак

Библиографија

3. Прелиминарна структура рада

Према прелиминарној структури рад би се састојао из девет делова: садржаја, списка скраћеница, резимеа, увода, три поглавља, закључка и библиографије.

Увод би имао задатак да прикаже значај теме, статус проблема у критичкој литератури, методологију научног истраживања, циљеве и задатке, као и основне хипотезе истраживања.

Главни део рада би чинила три поглавља која би имала по неколико целина, односно потпоглавља ради боље прегледности и систематичности самог рада.

Прво поглавље носило би назив **Достојевски у животу и стваралаштву Јустина Поповића**. Љубав оца Јустина према великом руском писцу Фјодору Достојевском, по његовом сопственом признању, датира из средњошколских дана: „Од моје петнаесте године Достојевски је мој учитељ. Признајем: и мучитељ. Још онда ме је занео и понео својом проблематиком“.⁶ То ће рећи да се млади Благоје (световно име оца Јустина) први пут срео са делима Достојевског као ученик деветоразредне богословије „Свети Сава“ у Београду.⁷ Љубав према делима славног писца је подстакла Јустина Поповића да пише докторски рад о философији и религији Фјодора Достојевског у Оксфорду од 1916. до 1919. године. Студије које је отац Јустин похађао у то време су биле последипломске и по њиховом завршетку добијао се степен Bachelor of Letters – B. Litt. Овај степен иако није био докторски у формалном смислу, јесте био виши последипломски академски степен.⁸ Често се као образложење наводи да отац Јустин није добио докторат због оштрих критика на рачун западног хришћанства које се могу наћи у његовој тези. Међутим, постојали су формално-научни разлози због којих тај докторат није прихваћен. У изводу оксфордске комисије коју су чинили професори Невил Форбс и ментор оца Јустина Волтер Фрир, докторат му је ускраћен због одсуства критичке дистанце у односу на ставове Достојевског и потпуне идентификације својих ставова са ставовима

⁶ Јустин Поповић, *Достојевски о Европи и словенству*, Наследници Оца Јустина и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 1999, 223.

⁷ Слободан Живковић, *Достојевски и дело Јустина Поповића*, Задужбина Андрејевић, Београд 2009, 9.

⁸ Богдан Лубардић, „Јустин Поповић у Оксфорду: између романтизованих чињеница и чињенице романтизма“, 84–85.

Достојевског, као и због не довођења у везу погледа и пророчанстава Достојевског са тадашњим револуционарним преокретом у Русији.⁹

Неодбрањена оксфордска дисертација коју је отац Јустин написао 1919. године објављена је на српском језику у наставцима у часопису *Хришћански живот* за 1922. и 1923. годину у Сремским Карловцима. Касније ће отац Јустин ову студију прерадити и та прерађена верзија под насловом *Достојевски о Европи и словенству* је објављена 1940. године. Ради се о две верзије истог списка. Прва верзија је писана у виду научне студије, а друга верзија, ослобођена претеране научне систематичности и ближа живоносном начину писања самог Достојевског коју је отац Јустин написао у зрелим годинама, представља заокругљену целину са измењеним насловом и мањим изменама и допунама у насловима поглавља и у њиховом уобличавању и садржају. То што је отац Јустин своју оксфордску дисертацију о Достојевском допунио у својим зрелим годинама представља сведочанство да је његова љубав према овом великом писцу била целоживотна. Обе студије оца Јустина Поповића сведоче да се он и у младости и у зрелим годинама учио и „мучио“ Достојевским, односно да је од ране младости био мучен и искушаван „проклетим питањима“ људског духа која снажно поставља Достојевски.

Отац Јустин Достојевском приступа кроз новозаветну и православну аскетску теологију. Међу првима који су се из те перспективе бавили Достојевским је један од најугледнијих црквених великодостојника и најистакнутијих православних теолога краја 19. и прве половине 20. века митрополит Антоније Храповицки. Митрополит Антоније је делио тешку судбину руске емиграције која се почетком двадесетих година прошлог века, под утицајем темељних друштвених потреса и промена у Русији, раселила по многим земљама Европе и света. Последњих петнаест година свог живота, од 1921. до 1936. године, живео је у егзилу у Краљевини СХС/Југославији. Отац Јустин, који је митрополита Антонија редовно сретао за време његовог вишегодишњег боравка у Сремским Карловцима и доживљавао га као свог духовника, је много тога о Достојевском сазнао од њега. Примера ради, сазнао је да су узор по којима је настао лик старца Зосиме били руски светитељ из осамнаестог века Тихон Задонски и свети оптински старци Амвросије и Макарије које је Достојевски походио. Поред многих разговора које су међусобно водили на схватање Достојевског оца Јустина Поповића је снажно утицала

⁹ Исто, 86–87.

књига митрополита Антонија Храповицког *Речник за дела Достојевског*.¹⁰ Под утицајем митрополита Антонија и других руских теолога и религијских мислилаца Јустин Поповић „Достојевског посматра као весника самосвесног повратка светим Оцима Цркве, а ради обнове културалних и друштвено-историјских токова Православља, не само у Русији“.¹¹ То је својеврсно неопатристичко тумачење дела славног писца.

Отац Јустин истиче да ни код кога нису вечни проблеми човечијег духа дошли до тако дубоког и свестраног израза као код Достојевског. Код Достојевског се сви проблеми своде на два „вечна проблема“, на проблем постојања Бога и проблем бесмртности душе. Решење једног вечног проблема садржи у себи решење и другог, јер ако Бог постоји душа је бесмртна, а ако нема Бога душа је смртна. Јунаци из романа Достојевског су оличење човековог мучења по питању Божије егзистенције. Богом се муче сви хероји Достојевског и та страшна и вечна човекова мука их све посредно или непосредно разједа. Негативно или позитивно решење вечних проблема одређује цео њихов живот, философију и морал. Чежња за Богом и идеја о Богу је срце срца човековог и у томе јесте мука и величина човека.

Негативно решење ове дилеме, да нема Бога и бесмртности, сачињава суштину негативних јунака Достојевског. Такво решење повлачи за собом и негативно решење осталих проблема, јер нихилизам је примењени атеизам и из философије атеизма неминовно истиче морал нихилизма.¹² Достојевски убедљиво доказује да ако нема Бога и бесмртности онда нема ни врлине, ни порока. Према томе, све је дозвољено. Антихероји Достојевског, поражавани тренуцима животних ужаса, стварају невиђене бунтове против Творца. По оцу Јустину, све старе и нове форме атеизма не могу се поредити са философијом атеизма у одрицању Бога код Достојевског.

С друге стране, позитивно решење дилеме по питању Божије егзистенције и бесмртности сачињава суштину позитивних јунака Достојевског. Такво опредељење повлачи за собом и позитивно решење свих осталих проблема. Оно се пројављује у транссубјективном свету као љубав. Љубав је практично осећање Бога и личне

¹⁰ Митрополитъ Кіевскій и Галицкій преосвященный Антоній *Словарь к творениям Достоевского: не должно отчаяваться*, Россійско-болгарское книгоиздательство, Софія 1921.

¹¹ Богдан Лубардић, *Јустин Ћелијски и Русија: путеви рецепције руске философије и теологије*, Беседа, Нови Сад 2009, 21.

¹² Јустин Поповић, *Философија и религија Ф. М. Достојевског*, Наследници Оца Јустина и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 1999, 9.

бесмртности, јер човек може љубити вечном љубављу само ако је бесмртан и ако његова бесмртност црпи вечну силу из живог и вечног Бога. Код позитивних хероја Достојевског владају два осећања: осећање Бога и осећање личне бесмртности. У људском животу је права и вечна љубав могућа и остварљива само ако има Бога и бесмртности.¹³ Христоролики хероји код Достојевског чувају највеће благо наше планете: лик Христов. Отац Јустин истиче да Достојевски безрезервно обожава прекрасну личност Христову. Сваку своју мисао завршава Њиме и свако своје осећање проверава Њиме. Горка тајна света једино у Христу постаје слатка. Страшна тајна страдања прелази у тиху, умилну радост једино ако се осети и осветли кроз Христа. Достојевски је мученички веран и исповеднички одан Христу, јер све то осећа апостолски снажно. Када бисмо чак и парадоксално могли замислити дилему у којој треба изабрати између истине и Христа, он би пре изабрао Христа, па макар и сва истина била против Њега. Са таквом вером у личност Богочовека Христа, у очима оца Јустина, Достојевски је постао један од највећих исповедника еванђелске вере и најдаровитији представник православне философије новијег доба.

Најтеже је борити се са светлом и благом личношћу Христовом, не са хришћанским учењем. Њу је немогуће победити. Он објашњава страдање у свету, успокојава богоборачке бунтовнике и побија разлоге њиховог немилосрдног бунта против Бога. Богоборни бунтовници могу погазити све принципе, одбацити све системе, могу Христово учење назвати лажним, али никако не могу уништити пресветли лик Богочовека, Његову моралну недосежност и чудесну лепоту. Достојевски то зна из свог искуства, јер се ретко ко борио са Христом као он. Зато побуњеним антихеројима и пружа чудотворни и чудесни лик Господа Исуса Христа, који посредно и непосредно дела кроз његове христоролике јунаке. Својим целокупним бићем и животом они сведоче да има Бога и бесмртности. То убеђење јесте плод њиховог личног искуства, стечено опитом активне љубави. До реалног и истинског богопознања и самопознања човек долази једино путем активне љубави. Љубећи Бога и људе сазнаје да је његова душа христоролика и бесмртна. Овај метод богопознања и самопознања је метод православне гносеологије.

Отац Јустин запажа да се и негативни и позитивни јунаци код Достојевског пре свега боре за личност. Борећи се за истину, правду, слободу, бесмртност, вечност човекове

¹³ Јустин Поповић, *Достојевски о Европи и словенству*, Наследници Оца Јустина и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 1999, 227.

личности, они мученички траже решење те прастаре загонетке овога света. Кроз њих Достојевски преноси своју душу и казује страхове живота и смрти који не дају мира мислима. У томе Достојевски пројављује своју невероватну генијалност. Многи греше по питању Достојевског, јер не схватају где га више има, да ли у негативним или позитивним херојима. То и није чудно, јер се о највеће личности саблажњавао највећи број људи, што потврђује и богочовечанска личност Христова.¹⁴

Достојевски је сувише дубок и немиран да би га задовољила површна решења основних питања живота. Он осећа да темељ човековог бића није у стварима око човека, већ у самом човеку. Притом осећа да је тај темељ дубоко испод наслага овоземаљских проблема. Зато Достојевски свог јунака из подземља аскетски осамљује, посвећује самопосматрању и одводи у подземље где овај херој мисли и припада себи и свом проблему. Он мученички тражи темељ и првобитни узрок свога бића у мисли, свести, сазнању. У потрази за сазнањем подземни херој увиђа да постоји сродство између сазнања и страдања и закључује да је страдање једино и најболније сазнање. У својој деконструкцији људског разума он иде чак до тога да говори да је свако сазнање болест и да човек са великим сазнањем сматра себе за миша, а не за човека. Тај човекомиш се не зауставља на једном нерешеном питању, већ покреће мноштво нерешених питања која буде немире и сумње. Са тим сазнањем човек осећа трагичну немоћ пред свим што је изнад, испод и око њега.

Ужас човеков је у томе што је сав његов однос према свету и себи самом условљен трагичном структуром његове самосвести и самоосећања. Скептицизам подземног философа је драматичан и смео јер у очајању налази уживање. Човек увек и свуда, ма ко био, воли да ради како хоће, а не онако како му наређују разум и корист. Тако човекомиш брани човека и бори се за његову самосталност и независност. У вољи проналази суштину човекове личности и даје јој све вредности и сва мерила. Борба за личност се огледа у борби против свих сила које човека обезличавају: природе, разума, сазнања, цивилизације и науке.

Ако је проблем личности постављен озбиљно, он неизоставно води до проблема Бога и света. Иван Карамазов признаје да ништа земаљским умом не може да се схвати знајући да страдања у свету и те како има и да је оно непосредније и бескрајније од

¹⁴ Исто, 235.

реалности ума. Оно је непојмљиво за људски ум. Иван не хули на Бога, већ разуме какав ће потрес света бити када све на небу и земљи почне да хвали Бога. То ће бити врхунац познања и све ће се објаснити, али све оно зло што ће се десити пре тог врхунца Иван не може да прихвати. По њему, та хармонија је исувише скупа и он враћа своју улазницу. Иако би најрадије прихватио Бога, сматра да је цена прескупа. Човечанство страда у овоме свету и Иван не жели и не може да прими свет у коме има страдања, јер у страдању нема смисла.

Иван, чији бунт је последица вере у разум, одлучује да је најбоље ништа не разумевати на свету. Његов бунт и непримање света за оца Јустина је завршна фаза у којој је проширено до неслућених размера све оно што се дешавало код јунака из подземља и других антихероја у маломе. Непримање света зачиње се у човекомишу, расте кроз Раскољникова, Свидригајлова, Ставрогина, Иполита, Кирилова, а коначно сазрева у Ивану. Врхунац ужаса је то што они услед све дубљег понирања у трагичност овог света схватају да је вечни свет само наставак овог са свим његовим ужасима и непримањем света они не примају вечност.

Да би унижени човекороб постао човекобог мора да уништи све друге богове и да обоготвори себе, да би собом заменио све богове и њихове законе. Човекобог, да би постао апсолутни господар, мора да уништи идеју Бога у својој души. Са уништењем идеје о Богу уништава се и идеја о бесмртности душе. Тада пред човекобогом, који је једини битан, стоји управљање светом по својој вољи и свемоћи.

Тајна такве атеистичке философије и анархистичке етике је објављена кроз ђавола. Подземни човекомиш је усавршио круг свог узрастања, успео се на врх својих чежњи и остварио пуноћу своје личности. Постао је човекобог. Али то би, према оцу Јустину, у светлу невидљивих стварности значило да је постао човекођаво.¹⁵ Достојевски је открио тајанствено учешће невидљивих сила у животу савременог човека. Нарочито у изграђивању његове атеистичке философије и анархистичке етике. Он је доказао да ђаво постоји и да својом силом разара и обезличује човекову личност.

Вера у бесмртност душе је једини извор живота, здравих идеја и закључака. Човекова бесмртност не може постојати без Бесмртнога, јер она подразумева постојање Бога као нужну неопходност. Без Њега не би могла опстати, већ би остала нереална и

¹⁵ Исто, 325.

апстрактна. Без Бога личност је онтолошки и психолошки немогућа. Човекова личност је у свим димензијама условљена Богом. Због тога Достојевски и тврди да је човек бесмртан ако Бог постоји.

Достојевски је из очајања и бунта доказао неопходност вере у Христа.¹⁶ Богоборац је постао богопримац. Бунтовни христорац је погођен слатком Христовом љубављу. Богочовек је једино непогрешиво решење вековечних проблема: проблема света, добра, зла, живота, смрти, човека. Такав Достојевски, апостолски непоколебљиво и исповеднички неустрашиво, проповеда истину о Богочовеку. Христос је све и сва у свим човековим световима, једини Спаситељ од безизлазног и самоубилачког очајања, најнеопходнија неопходност наше планете, једини Осветитељ у свим тамама, једина логика, смисао и циљ живота у свим световима.

Највећи „проклети проблем“ човекове личности, код Достојевског, коначно добија своје потпуно и завршно решење у личности Спаситеља Христа. У Богочовеку су на најсавршенији начин доказани Бог и бесмртност, а са тим и вечни смисао и божански циљ сваке људске личности. Личност човека постиже апсолутну пуноћу и идеално савршенство када се потпуно сједини са чаробном личношћу Господа Христа. У Њему су све вечне вредности и све непролазне драгоцености које људско срце може пожелети. Без Њега се не могу осмислити ни оправдати свет и човек, а са Њим и у Њему се једино могу оправдати Бог пред човеком и човек пред Богом. Зато су дела Достојевског за оца Јустина Поповића одбрана православног лика Христовог, односно: Православна теодицеја.

Достојевски је исказао бескрајну љубав према Христу у својим позитивним херојима: Макару, кнезу Мишкину, Аљоши и старцу Зосими. Из њихових ликова зрачи Христос који је у душама њиховим. Они су прави човек који је формиран по лику Богочовека. У својим душама чувају лик Његов и сведоче Га свом окружењу. Са Њим мисле, осећају, делају, живе и на тај начин бране православни лик Христов. Они сведоче да је личност могућа само љубављу. Без љубави човек је ништа и љубити значи постојати.

Христос својим оваплоћењем доказује своју безграничну љубав према човеку. Христоролика љубав оспособљује човека да се може најприсније сјединити са Богом; да се оваплоти у љубљеног. Управо су христочежњиви хероји Достојевског учинили ту љубав срцем свога срца, душом своје душе, вољом своје воље. Волети и љубити човека за њих

¹⁶ Исто, 344.

значи преобразити се у њега, оваплотити се у њега, постати оно што и он, мислити његовим мислима, осећати његовим осећањима, патити његовом патњом, туговати његовом тугом, радовати се његовом радошћу.

Вековима се Европа мучи да реши проблем човечије личности и никако не успева, јер га увек решава човеком и човекобогом, а не Богочовеком. Достојевског је страшно мучио идејни и морални хаос Европе и он му је тражио узрок. Отац Јустин истиче да је Достојевски тај узрок најзад пронашао у римокатолицизму који проповеда унакаженог Христа, односно Христа пресазданог по слици и прилици европског човека. Дуго и напорно европски човек је обоготворавао себе кроз философију, науку, религију (папизам), културу и цивилизацију. Римокатолицизам је, догматом о папској непогрешивости којим је обоготворио човека и прогласио га за врховно мерило, постао узрок, посредно или непосредно, атеизма, социјализма, анархизма и свеколике човекопоклоничке европске културе. Догматом о непогрешивости човека римокатолицизам је благословио човекобоштво у свим његовим пројавама. Европски човекобог потиснуо је Богочовека. Отац Јустин истиче да је Достојевски изучавајући Европу дошао до закључка да је проблем Европе уствари проблем римокатолицизма.¹⁷

По људски род ништа није опасније од обоготворене непогрешивости европског човека. Зато гордом човекобогу Европе треба противставити православног Богочовека. Достојевски је убеђен да непролазну вредност руског народа сачињава његово Православље. То је оно што је највеће, најсветије и најбоље у њему. Русија је велика Православљем. Пут православља је пут богочовечански насупрот путу хуманистичком, европском, римокатоличко-протестантском, човечанском. Православље, које је носилац и чувар пресветлог lika Христовог и свих богочовечанских сила, јесте „нова реч“ коју Русија на челу православног Словенства има да каже свету. То је свечовечанска улога руског народа који је призван да служи целоме човечанству, јер као православни народ он чува лик Христов који му даје силе за радосно еванђелско служење свим људима.

Наслов другог поглавља би гласио **Критичке рефлексије о тумачењу Достојевског Јустина Поповића**. Ово поглавље има за циљ да тумачење личности и стваралаштва Достојевског оца Јустина Поповића изложи критичким примедбама тумача који су другачије интерпретирали великог писца.

¹⁷ Исто, 435.

Истакнути тумач стваралаштва Достојевског Михаил Бахтин је указао на методолошку грешку коју чине бројни тумачи романа Достојевског, а која је приметна и код оца Јустина Поповића. Бахтин, за разлику од приступа оца Јустина, истиче да се у романима Достојевског упоредо налази више тачака гледишта у вези са фундаменталним религијским и философским питањима. Према Бахтину, мноштво самосталних и несливених гласова и свести, односно стварна полифонија пуноправних гласова је основна одлика романа Достојевског.¹⁸ Његова критика иде у правцу скретања пажње на то да многи интерпретатори Достојевског објашњавају опус овог великог писца по аналогији са монолошком структуром, односно по аналогији са идејама самог аутора онако како су оне изражене у његовим публицистичким радовима. То значи да многи тумачи стваралаштва Достојевског нису водили рачуна о чињеници да пред собом имају дијалогски отворено полифоно уметничко дело, а не философску расправу или публицистички трактат. То ће рећи да се и отац Јустин, који се у свом тумачењу романа Достојевског нарочито позива на идеје изражене у публицистичком делу славног писца *Пишчев дневник*, креће путем философске монологизације који је, према Бахтину, основни пут критичке литературе о Достојевском. Бахтин истиче да дело Достојевског, будући поливалентно и пулсирајуће, не трпи такве објективирајуће монологизације и линеарна тумачења. То води ка затварању јунака и гласова Достојевског или у антиномизме где се све своди на непроменљиве а сукобљене тезе, или затварању кроз дијалектичка посредовања у којима низови теза и антитеза воде сверазрешавајућој синтези. Многи критичари у својим приступима стваралаштву Достојевског прилазе идејама самим по себи, а не делима као уметничким целинама, покушавајући да мноштво свести које је уметник презентирао утисну у систематско-монолошке оквири јединственог погледа на свет исецајући из конкретних и целовитих јунака (и самог Достојевског) идеолошке тезе које су или распоређиване у динамичан дијалектички низ, или супротстављане једна другој као неуклоњиве антиномије.¹⁹

Ксенија Атанасијевић је дала критички приказ прве књиге оца Јустина о Достојевском у свом кратком осврту на ово дело објављеном у часопису *Мисао* за 1923. годину под насловом „Последња књига о Достојевском: *Философија и религија Ф. М.*

¹⁸ Михаил Бахтин, *Проблеми поетике Достојевског*, Академска књига, Нови Сад 2019, 13.

¹⁹ *Исто*, 16–17.

Достојевскога, од Јустина Ст. Поповића, Сремски Карловци, 1923 г.“. Иако отац Јустин добро констатује да је живот Достојевског био загорчан најгорчом метафизичком горчином и најужаснијом скепсом, смело поставља тезу да је преко својих позитивних хероја савладао своја језиво безутешна открића и уздигао се до тихе утехе и уједначеног разрешења свих тешких проблема. Излагањем ставова које говори старац Зосима и фрагмената из Достојевсковог дневника, којима се доказује да је православно хришћанство супериорно над римокатоличким и протестантским, и који се доводе у директну везу са цитатима из Новог Завета и светих Отаца, отац Јустин закључује да је религија Достојевског идентична са официјалном православном религијом и да је Достојевски помоћу ње победнички изашао из лавиринта својих свирепих сазнања. По мишљењу Атанасијевић, отац Јустин је дошао до овако лаког и нетачног закључка заведен својом дубоком приврженошћу према православном хришћанству која га је онеспособила да тумачи Достојевског без тенденције и неузимањем у обзир свих личности из његових романа. Несумњиво је да је утицај Христа на Достојевског био пресудан и да је велики писац био искрени присталица Православља, али то још никако није разлог да се он тумачи стриктно богословски и подводи под теолошке формуле. Достојевски није психолог у православном смислу те речи, него у општечовечанском, у свечовечанском смислу. Стога ако поштујемо напоре генијалног писца, и ако разумемо становиште на коме се он налази, није ни мало згодно говорити о христочежњивим и христоликим јунацима у његовим романима и губити се, поводом Достојевског, у сувопарним теолошким дигресијама. Атанасијевић истиче да је органско излагање философије и религије Достојевског непрегледан посао, у широкој и инспирисаној анализи свих његових дела, за који је потребна неизмерно велика снага интуиције којом ће се осетити или назрети, у недиференцираном материјалу, шта Достојевски жели да наговести. То је зато што овде није у питању логички систем, изложен став по став и завршен, него се кроз хаос и ломљаву мисли ваља пробијати до везе између њих и до закључака из њих. Када се не прими тенденција оца Јустина, Атанасијевић сматра да се не може одрећи признање његовом удубљивању у студију Достојевског и разумевање многих идеја Достојевског.

У књизи историчара књижевности и русисте Милосава Бабовића под насловом *Достојевски код Срба* која изворно представља његову докторску дисертацију одбраћену 1958. године на Универзитету у Београду налазимо критике упућене оцу Јустину поводом

његове књиге *Достојевски о Европи и словенству*. Бабовић пре свега критикује калупљење Достојевског у искључиво православне оквире код оца Јустина. Он истиче да је оцу Јустину Поповићу било потребно да од Достојевског створи православног апологету насупрот Ничеу као пророку нихилизма и зато је његова анализа, унапред подређена циљу, морала дати једностране и нетачне резултате.²⁰ Према Бабовићу, Црква је преко својих експонената стварала од Достојевског савезника у одбрани православне вере и најбољи пример за то је студија Јустина Поповића о Достојевском.²¹ Бабовић критикује и поларизацију ликова Достојевског у тумачењу оца Јустина, где са једне стране стоје ђавоимани, а са друге христоимани ликови. По његовом мишљењу отац Јустин је овим поступком, иако се у његовој књизи признаје противречност Достојевског, хтео да прикаже да су атеизам и бунт код Достојевског били само пролазна фаза у његовом животу који је на крају завршио у скрушености пред Христом. Бабовић истиче да се суштина нетачности Јустинових судова у његовој књизи о Достојевском налази у томе што је Достојевски до краја живота остао распет између вере и безверја.²² Последње што Бабовићу смета је то што је по његовом мишљењу погрешна књига оца Јустина утицала на друге да Достојевског приказују искључиво као православног апологету и на тај начин код нас извршила осетан утицај на формирање схватања о религији Достојевског.²³

Никола Милошевић је у својој књизи *Достојевски као мислилац*, коју је написао поводом јубилеја сто година од упокојења славног писца, окарактерисао Достојевског као безверника. Милошевић посматра Достојевског између два различита схватања хришћанства означавајући једно као хилијастичко, а друго као мистичко. Кад Достојевски тврди да је Христос идеал коме је човек по закону природе дужан да тежи и да рај Христов наступа онда када се сопствено „ја“ предаје у целини свима без разлике, онда је то извесно хилијастичко схватање хришћанства. Милошевић истиче да по таквом поимању хришћанства Христос није Син Божији који пребива у трансцендентним висинама, већ симбол највишег идеала човековог, а рај се и на земљи може досегнути под условом да се савлада отпор свога „ја“. То исто захтева и начело хуманизма, па се тако ова

²⁰ Милосав Бабовић, *Достојевски код Срба*, Графички завод, Титоград 1961, 203.

²¹ *Исто*, 207.

²² *Исто*, 226–227.

²³ *Исто*, 228.

верзија хришћанства показује као један особени облик хришћанског хилијазма.²⁴ Према Милошевићу, идеал вере за Достојевског је уствари хилијастички а не мистички. Христос је овде само узвишени симбол човекољубља, али не и Син Божији. Оно што Достојевски назива религијом није религија у неком специфичном смислу те речи.²⁵

Достојевски припада оним писцима којима је пошло за руком да искажу себе кроз своје стваралаштво. У његовом стваралаштву изразила се сва противуречност његовог духа и бездани његових дубина.²⁶ За разлику од оца Јустина, други тумачи Достојевског, попут Берђајева и Николе Милошевића код нас, сматрају да негативни јунаци аутентичније и верније одражавају самог Достојевског од позитивних јунака из његових дела. Кроз сумње својих јунака он говори о својим сумњама. Дмитриј Мерешковски истиче да у читавој историји религије нема примера веће муке и веће жудње за Богом него што је имамо у случају Достојевског, јер било је више вере, али више муке није никада било.²⁷

Потребно је указати и на то да бројни тумачи на дело Достојевског гледају као на средство за излагање сопствене философије. Поједини критичари су наглашавали да је веома упитно може ли се Достојевски тумачити као највећи заштитник Православља новијег времена као што хоће отац Јустин. Константин Леонтјев је оптужио Достојевског да је фаворизовао „ружичасто хришћанство“, супротстављајући му светогорско монаштво. Термин „ружичасто хришћанство“ Леонтјев спочитава гледиштима Достојевског да је Христову аксиологију могуће остварити на Земљи. Он признаје да је *Легенда о Великом инквизитору* заиста прелепа фантазија, али основни погледи изнети у њој су магловити и лажни. Леонтјев тврди да, мада и није сасвим на страни Великог инквизитора, свакако није на страни оног беживотног и свепраштајућег Христа који је класична конструкција Достојевског. У том правцу Леонтјев ће изнети тврђење да старац Зосима, по својим особинама, уопште не одговара монашком типу тог времена и да га оптички старци апсолутно не разумеју. Леонтјев сматра да су и погледи Достојевског, као и заблуде римске инквизиције, само крајности, а еванђелска и светоотачка истина је по средини:

²⁴ Nikola Milošević, *Dostojevski kao mislilac*, IRO „Partizanska knjiga“ – OOUR Izdavačko publicistička delatnost, Beograd 1981, 314.

²⁵ *Исто*, 344.

²⁶ Николај Берђајев, *Поглед на свет Ф. М. Достојевског*, Бримо, Београд 2001, 181.

²⁷ Дмитриј Мерешковски, *Толстој и Достојевски*, Глас Цркве – Александрија, Шабац – Београд 2015, 319.

„Стварни инквизитори су веровали у Бога и Христа, разуме се, јаче него сам Фјодор Михајлович. Иван Карамазов, кроз чија уста Фјодор Михајлович хоће да понизи католичанство уопште није у праву. Инквизитори захваљујући свеопштој немилосрдности времена запали су у страховите и бескорисне крајности, али крајности религиозног фанатизма објаснити неверништвом – то је већ и сувише оригинално наклапање“.²⁸ Леонтјев истиче да ако је хришћанство божанско учење оно мора бити истовремено у највећој мери и идеално и практично. Оно и јесте такво у форми древног црквеног учења, али о каквој практичности може бити говора када имамо посла са људима (чак и добрим људима) без извесног удела страха. Начело премудрости (тј. праве вере) јесте страх, а љубав је само плод.²⁹

Василиј Зењковски указује на то да су код Достојевског младалачки социјалистички снови и романтичарска маштања о обнављању добра у људима трајали до краја живота. Стога његова антропологија стоји на средини између чисто црквене и секуларне идеје о човеку. Према Зењковском, за потпуну сагласност погледа Достојевског са учењем Цркве њему је недостајало да на прво место постави оно главно учење хришћанства које је у страдању и смрти Спаситеља видело неопходну антиципацију Његовог спасоносног васкрсења. У хришћанском светоназору Достојевског истакнуто је откривење о свету и човеку које нам је дато у Богооваплоћењу и Преображењу, али нема онога које је дато у Голготи. Међутим, вера у човека тријумфује код Достојевског над свим његовим „открићима“ хаоса и подземља у човеку и са тог аспекта антропологија Достојевског је прожета светлошћу пасхалних доживљаја који су толико битни за Православље.³⁰ У Достојевском се открива нови период у историји руске мисли. Код њега су сви проблеми човековог духа постали проблеми религијске природе. То је чинило сложенијом религијску оријентацију и претило могућим удаљавањем од класичних формулација које су дали свети Оци, али је то представљало и основу изузетно плодотворног процвата у даљем развоју руске религијско-философске мисли.

Довољно озбиљну критику да покрене преиспитивање априорног поистовећења Достојевског са „чистим“ Православљем даје руски патролог и византолог Вадим Лурие.

²⁸ Константин Леонтјев, „Из писама К. Н. Леонтјева В. В. Розанову“, у: Стеван Врачан, Драган К. Вукчевић (уред.), *Легенда о Великом инквизитору: тумачења*, ЦИД – Романов, Подгорица 2002, 275.

²⁹ Константин Леонтјев, „Из књиге *Наши хришћани*“, у: Стеван Врачан, Драган К. Вукчевић (уред.), *Легенда о Великом инквизитору: тумачења*, ЦИД – Романов, Подгорица 2002, 81.

³⁰ Vasilij V. Zenjkovski, *Istorija ruske filozofije*, JP Službeni list – CID, Beograd – Podgorica 2002, 339.

Он тврди, између осталог, да су нехришћански карактер хилијастичких тврдњи Достојевског приметили поред Леонтјева и свети Оци оног времена. Године 1881., у којој се упокојио велики писац, свети Теофан Затворник је о његовом стваралаштву записао да је лепо код неких писаца видети слике хришћанства у будућности, али нема шта да их оправда.³¹

Атанасије Јевтић истиче да у својим књигама о Достојевском отац Јустин Поповић говори да велики писац Христа види као кључ човека, и за Бога, и за човека, и за друштво и за универзум. Јевтић сматра да су ови елементи код Достојевског вероватно преузети од светих Отаца. То што отац Јустин каже, потиче првенствено од апостола Павла и од светих Отаца, али је он то пронашао код Достојевског исказано на један савремен и приступачан начин. Због тога отац Јустин толико промовише Достојевског и одаје му похвалу. Приказује га, на основу светих Отаца, можда чак више православним него што он то јесте.³² Јевтић сматра да има простора за искрену и православну критику Достојевског.³³

Достојевски је изрекао тешке речи о Римокатоличкој Цркви, а његове ставове је некритички усвојио отац Јустин Поповић. Поједини тумачи истичу да се Достојевски односио према римокатолицизму једнострано полемички.³⁴ Иако је тачно запазио извесно преимућство Православља над римокатолицизмом у погледу слободе, у томе је од стране Достојевског било претеривања, јер он није хтео да види скретања и падове у православном свету. У византизму или у царској теократији није било много више хришћанске слободе него у папској теократији.³⁵ Порука садржана у *Легенди о Великом инквизитору* може да се односи и на Православље: „Велика борба између царства које је од овога света и царства које није од овога света није још увек окончана нигде – ни на Истоку ни на Западу. И овде и тамо Христу се још увек нуде царство земаљско и мач

³¹ В. М. Лурье, „Догматика ‘Религии любви’: догматические представления позднего Достоевского“, у: В. А. Котельников (ред.), *Христианство и русская литература* (Сб. 2), Наука, Санкт-Петербург 1996, 307.

³² Атанасије Јевтић, „О истинској љубави, слободи и вечном животу: опширни коментари на **Свеске** Достојевског (1863 – 1864), *Достојевски*, Манастир Тврдош – Севастијан прес – Интерклима-графика, Врњци – Требиње – Алхамбра 2020, 151–152.

³³ Атанасије Јевтић, „Достојевски и Маркс“, *Достојевски*, Манастир Тврдош – Севастијан прес – Интерклима-графика, Врњци – Требиње – Алхамбра 2020, 185.

³⁴ Семјон Франк, „Легенда о Великом инквизитору“, у: Стеван Врачан, Драган К. Вукчевић (уред.), *Легенда о Великом инквизитору: тумачења*, ЦИД – Романов, Подгорица 2002, 372.

³⁵ Николај Берђајев, *Поглед на свет Ф. М. Достојевског*, 212.

ћесаров. Дух Великог инквизитора може и данас да каже Христу, и то не само у име западне католичке цркве него и у име источне цркве, оне речи: ‘Ми нисмо с тобом него с њим, то је наша тајна!’³⁶ Генијална поема *Легенда о Великом инквизитору* је заправо снажна критика сваког система који игнорише догађај Христа. Она садржи многе елементе профетског карактера алудирајући, између осталог, поред на папоцезаризам и на неуралгичне тачке цезаро-папистичке идеологије Русије и Руске цркве XIX века.

Треће поглавље би носило назив **Значај Јустинове православно-хришћанске интерпретације Достојевског**. У овом поглављу намеравамо пружити адекватан одговор на критичке примедбе које се могу упутити тумачењу религијско-философских аспеката мисли Достојевског оца Јустина Поповића и истаћи у чему је значај овог тумачења и зашто је оно драгоцено за савремену хришћанску мисао.

Стваралаштво Достојевског представља изазовну загонетку. Стога велики писац није само философ, он је такође и философски проблем.³⁷ Намеће се питање каква су његова философска убеђења заиста била. Никада није легитимно, неки ће тврдити, да ставове уметничких ликова припишемо аутору. Штавише, јунаци Достојевског се радикално разликују једни од других по одговорима на фундаментална питања. На то је указао велики руски критичар Михаил Бахтин који је истакао полифони или дијалошки карактер романа Достојевског. Бахтинова анализа се понекад користила да сугерише, супротно његовој намери, да је Достојевски изједначио различите гласове својих јунака до те мере да је немогуће уочити свеобухватну ауторову позицију. Да је тако, како бисмо установили у шта је сам Достојевски веровао? Ово питање би имало извесну снагу да смо ограничени само на светове романа Достојевског, јер ослањајући се само на његово стваралаштво није тешко створити било који портрет Достојевског. Међутим, имамо сачувана писма, публицистичке чланке, бележнице и дневнике Достојевског у којима је исказивао своје скривите мисли. Достојевски је директно изражавао своје мисли у овим списима. За разлику од религијских мислилаца који су се бавили Достојевским, којима припада и отац Јустин, многи научници из области књижевности превиђају ову чињеницу. У томе их охрабрује чињеница да је Достојевски у свом стваралаштву користио дијалектичку или дијалошку методу изражавајући своја убеђења наспрам туђих. Могли

³⁶ Дмитриј Мерешковски, *Толстој и Достојевски*, 36.

³⁷ Georgii Florovskii, „On Studying Dostoevskii“, *Russian Studies in Philosophy* 35, no. 3 (1996-97), 30.

бисмо рећи да се Достојевски користио таквом методом у драмске сврхе да би приказао напетост у својим фикцијама. У њима је изнео контрадикторне ставове тако поштено и чврсто да постоји искушење да се мисли да је желео да верује свима њима. Али његова писма, бележнице и публицистички списи дају ефикасан одговор на упите о томе у шта је желео да верује Достојевски. Бахтиновски речено, мисао Достојевског можемо окарактерисати као философирање дијалошког стила, монолошког по суштини.³⁸

Хришћанско искуство и вера Достојевског нису тек „један“ у мноштву гласова у његовој души и романима. Уз полифоничност и недовршивост, на којој легитимно инсистира Бахтин, битно је задржати или укључити оно што можемо назвати симфонијом и усавршивост. То пре свега означава темељну усаглашеност вере Достојевског у Христа као Богочовека са сопственом душом. Сви романи Достојевског, нарочито они после његовог страдања на робији у Сибиру, сведоче да лајтмотиви хришћанских тема у тим романима нису само „гласови јунака“ него да је у њима и поврх њих приметан и глас аутора. Из те перспективе, намеће се не само као легитимно већ као битно да се, на основу вере и читаоца и писца, афирмише хришћанска интерпретативна стратегија, која као вертикала улази у хоризонталну (бахтиновску) перспективу. Тим путем, који Достојевског сагледава живом и аутентичном вером, на којем се примећују не само протканост јунака романа хришћанским надахнућима већ и тихи глас аутора који на круцијалним местима уме „у своје име“ да стоји пред Богочовеком Христом, кренули су многи значајни тумачи великог писца међу које спада и отац Јустин Поповић. Освртом на Бахтина можемо потврдити како у читању Достојевског, као на шаховском пољу, и читаоци постају учесници испреплетано отворене драме романа. То учествовање је, под претпоставком чина личне вере, уједно и партиципација у животу вере и Достојевског и нас самих. Интерпретација Достојевског, ма колико обасјавајућа, не може се свести на расправу о теоријско-литерарним, композицијским или карактерно-психолошким видовима његових романа. Откриће дијалошке структуре романа и незавршености ликова коинцидира дијалогу са Достојевским и његовим јунацима као личностима које, као „образи Бога живог“, усавршења могу задобити вером и животом у Сину Божијем

³⁸ James P. Scanlan, *Dostoevsky the Thinker*, Cornell University Press 2002, 2–4.

Христу.³⁹ Ако се и може спорити око извесних Бахтинових теза о полифонијском роману Достојевског, неоспорна је, она Бахтинова констатација да Достојевски од својих јунака не ствара робове или роботе, него слободне људе који слободно износе и заступају своје личне идеје и ставове. Бахтин није у праву само тамо где тврди да Достојевски у својим делима не износи и свој лични став и схватање (у прилог томе може се указати на карактеристичне примедбе личног карактера у његовим *Записним свескама*, као што су: „ово изрећи од аутора“, „нека се потруде и сами читаоци“, „за то је и написан роман“, итд.), јер јасно или прикривено изнети ауторски став не значи да су тиме његови јунаци ограничени или оштећени у слободном изношењу својих ставова и погледа на свет.⁴⁰ Живот и дело Достојевског су неодвојиви, јер је он говорио само о ономе што је лично доживео и заиста се може рећи да су велика дела Достојевског „једна огромна исповест“.⁴¹

Из ове перспективе је могуће дати одговор критичарима који су истицали да православни мислиоци претерују и „сужавају“ великог писца када Достојевског стављају у искључиво православне оквире. Једно је тумачити Достојевског са вером у Спаситеља Христа, такав приступ је снажно изражен код оца Јустина, а нешто сасвим друго посматрати опус великог писца без те вере. Проучаваоци Достојевског заправо посматрају из свога видика и собом мере великог писца. Тумачење Достојевског без живе вере у Христа Богочовека и изван стварног контекста и амбијента живог Православља је стварно „сужавање“ Достојевског као човека. Иако је имао изразито скептичку природу и био распет између вере и безверја, Достојевски се снажно определио за Христа, што значи да је несумњиво био православни хришћанин. Штавише, управо због такве снажне и целоживотне борбе за веру у Христа у својој души Достојевски је и постао најјутицајнији хришћански мислилац у новије време. Теизам и атеизам неретко коегзистирају у савременом човеку без обзира да ли се он изјашњава као верујући или неверујући. Зато је религијско-философска мисао Достојевског драгоцене, као и његово искуство у трагању за Богом које је снажно изразио у својим делима. Све то је одлично приметио и истакао отац Јустин Поповић у свом тумачењу философије и религије великог писца.

³⁹ Богдан Лубардић, „Достојевски, вера и хришћанство: поводом 200 година од рођења и 140 година од упокојења“, у: *Календар српске православне патријаршије за просту 2021. годину*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 2021, 108–111.

⁴⁰ Атанасије Јевтић, „О личности и заједници људској: два текста Ф. М. Достојевскога“, *Достојевски*, Манастир Тврдош – Севастијан прес – Интерклима-графика, Врњци – Требиње – Алхамбра 2020, 104.

⁴¹ Константин Мочульский, *Достоевский: жизнь и творчество*, YMCA-PRESS, Paris 1947, 8.

Заиста је Достојевски био заражен сумњама и оклевањима турбулентног и скептичног доба у коме је живео. Прешао је дуг и мукотрпан пут од раног, магловитог и сентименталног веровања у историјског Христа, до дефинитивног веровања у Христово божанство и у пресудну улогу Његовог оваплоћења за искупљење човека. Међутим, када је представљао скептичке или атеистичке аргументе, Достојевски није увек говорио о себи или баш из свог личног искуства. Био је у стању да говори са тако изузетном проницљивошћу, с достојанством, симпатијом и прецизношћу, само зато што је његова, лична вера била снажна.⁴² За пуно разумевање Достојевскога потребна је хришћанска вера и само на томе путу вере (вере макар и као „жудње за вером“ – према писму раног Достојевског Фон-Визиної) могуће је срести правог и свечовечански широког, а не „суженог“ Достојевског.⁴³ Иако многим може звучати чудно, за пуно разумевање Достојевског потребно је пре свега „православно срце“, односно потребна је жива еванђелска вера у човека и у Бога. Без те еванђелске оживљености и освежености вером, без благодаћу осољене новозаветне животности не може се схватити живи човек Фјодор Достојевски у свим дубинама душе човечије ради које је Христос и дошао на земљу. Уместо тога биће „схваћен“ и „протумачен“ само један патуљаста Достојевски, Достојевски у стварности сужен и упрошћен, јер ће уистину живи и стварни човек бити замењен теоријом о њему.⁴⁴ Достојевски је имао непроцењиви дар да нам приближи Христа и на тај начин нас је учио да Га волимо. Управо у томе је и највећи значај Јустиновог тумачења Достојевског. Сматрамо, а то ћемо настојати у раду и доказати, да отац Јустин спада међу оне ретке тумаче Достојевског који су најбоље разумели великог писца. Због тога његове монографије о Достојевском помажу читаоцу дела славног писца да их ваљано рецепира и перцепира.

Достојевски није био теолог, али је био хришћански визионар и пророк сопственог стила и он никада није претендовао на ауторитет или компетенцију на пољу теологије. Он је био верник, који не само да је имао право, већ и дужност да изнесе одговоран извештај о својој вери и уверењима. У његовим романима не треба тражити измерена и истанчана

⁴² Георгије Флоровски, „Потрага за религијом у руској књижевности деветнаестог века“, *Теологија културе II: нештољена жеђ*, Одбор за просвету и културу Епархије пожаревачко-браничевске, Пожаревац 2018, 29.

⁴³ Атанасије Јевтић, „О личности и заједници људској: два текста Ф. М. Достојевскога“, 101.

⁴⁴ *Исто*, 102.

догматска становишта, као што су то неки чинили у полемичке сврхе.⁴⁵ Иако је очигледно да је било и утопистичке примесе у његовом веровању у долазеће опште помирење, како је то патетично и пророковао у свом чувеном говору о Пушкину, хришћанство Достојевског ни у ком смислу није било „ружичасто“ како је то Константин Леонтјев инсуинирао. Достојевски је имао трагичнију визију живота од Леонтјева и много храбрије се носио са тим. Он је историју доживљавао као неку врсту сталне апокалипсе у којој се Бог и зло боре један против другог. Свет људских вредности бива уништаван демонским фалсификатима. Нова Вавилонска кула је у процесу изградње и Аполон ће поново устати против Христа. Ако је Достојевски још увек веровао у љубав, то је била она Христова љубав, коју је он проповедао, Распета љубав.⁴⁶ Атанасије Јевтић, један од духовних чеда и наследника оца Јустина, сматра да се Леонтјев не може поредити са Достојевским, јер је он један конзервативац који се у име византизма плаши ставова Достојевског који је много аутентичнији хришћанин од њега.⁴⁷ За тадашње време и у толикој мери конзервативно Православље, Достојевски је могао да делује исувише апстрактан и идеалистичан.

Свето Писмо Новог Завета, и заједно са њим, светоотачка мисао је најзначајнија за богословље оца Јустина Поповића којег можемо окарактерисати као својеврсног неопатристичког тумача Достојевског, будући да креативно указује значајну једномисленост важних димензија дела Достојевског и етоса светих отаца Цркве уопште узев. Стога је неопходно истражити и улогу светоотачке теологије у тумачењу философије и религије Достојевског у делу Јустина Поповића. При томе је потребно посебну пажњу посветити оним светим Оцима помоћу којих отац Јустин тумачи идеје Достојевског и истражити разлоге за његов одабир управо одређених светоотачких личности у ту сврху. С тим у вези, потребно је одредити однос оца Јустина према покрету неопатристичке синтезе, односно истражити да ли отац Јустин Поповић под истим претпоставкама, мотивима и методама припада овом савременом теолошком покрету у односу на његове најзначајније представнике.

Отац Јустин Поповић не тумачи Достојевског само светим Оцима Цркве, већ и помоћу савремених теолога и религијских философа, нарочито оних строже православне

⁴⁵ Георгије Флоровски, „Потрага за религијом у руској књижевности деветнаестог века“, 29.

⁴⁶ Исто, 28.

⁴⁷ Атанасије Јевтић, „Достојевски и Маркс“, 185.

оријентације. Највећи утицај у том погледу на њега има савремена руска хришћанско-философска мисао. Неопходно је истражити вишеструки однос Јустина Поповића према руским теолозима и религијско-философским мислиоцима (али и према припадницима других културно-националних средина, како Истока тако и Запада) помоћу којих артикулише идеје Достојевског. Потребно је истаћи религијске философеме тих мислилаца које отац Јустин позитивно усваја при свом тумачењу религијских тема Достојевског, али и оне које одбацује зато што се њима Достојевски не чита као неопатристички и христоцентрични књижевник и философ. Тумачење Достојевског оца Јустина се може повезати и са другим савременим хришћанским тумачима великог писца које он не спомиње директно, али га са њима повезује блискост ставова и сличан приступ Достојевском. То не значи да приступ оца Јустина Достојевском није био иновативан ако не и унікалан, напротив.

Осим теолога и философа треба обратити пажњу и на књижевнике и научна достигнућа која Јустин Поповић користи при тумачењу стваралаштва Достојевског. Поглед оца Јустина на Достојевског је могуће упоредити и са неким другим значајним писцима и њиховом књижевношћу. Када је његова рецепција науке у питању потребно је истражити у којој мери су на Поповићево тумачње Достојевског утицала научна открића његовог времена и како се данашња наука односи према њима.

Потребно је пажњу обратити и на поједине истакнуте мислиоце који су одбацивали хришћански поглед на свет, а на које Јустин Поповић указује у свом тумачењу идеја Достојевског. Ти аспекти мисли оца Јустина се могу упоредити са најзначајнијим представницима атеистичког светоназора његовог и нашег времена. То је значајно због тога што данашњи корифеји атеизма, чији атеизам неретко карактерише изразита борбеност, философски исходе од атеистичких мислилаца из времена у којем су живели Достојевски и отац Јустин Поповић. Неопходно је помоћу дубоких размишљања о Богу у делима Достојевског и Поповића показати и доказати површност приступа милитантног атеизма овом сложенем питању.

Виђење у римокатолицизму главног узрока модерне антрополатрије и отпадништа од Бога у Европи јесте став Достојевског и оца Јустина који је неопходно критички размотрити. У сваком случају, напади Достојевског на Римску Цркву, у његовом *Дневнику писца*, морају се читати у контексту времена у коме су написани – непосредно после

Syllabus и Првог ватиканског концила.⁴⁸ Тада је општи утисак у Европи био да је Рим устао против слободе. Може бити да је овај утисак био погрешан, или веома преувеличан, али не треба заборавити да су га у то време делили и многи римокатолици.⁴⁹ Достојевски је снажно критиковао западно хришћанство имајући у виду његову страшну одговорност пред западним човеком за његову духовну судбину. С тим у вези, потребно је испитати да ли је став Достојевског и његовог проучаваоца и тумача оца Јустина Поповића сувише критичан према западној цивилизацији. За Достојевског и оца Јустина проблем Запада сав зависи од односа према Христу, од односа према проблему истинског прихватања или неприхватања Христа као јединог Спаситеља човека и читавог света, али Христа са Његовим живим Телом, које је Црква Његова у свим својим живоносним и спасоносним димензијама.

Веома висока оцена Достојевског као највидовитијег пророка и најречитијег апостола Лика Христовог у новије доба од стране св. Јустина Ћелијског се излагала приговору појединих православних теолога који се уздржавају да Достојевског назову богословом највише из разлога што велики писац није објавио ниједно дело које систематски обрађује богословске теме. То међутим не поништава непорециву религиолошку димензију дела Достојевског, што ћемо јасно показати, притом отварајући расправу о „православности“ и „неправославности“ религијско-философских гледишта великог писца. Потребно је истражити колико је утемељена поменута критика која иде у овом правцу. Такође је потребно преиспитати Јустиново вредновање Достојевског на основу независног проучавања живота и дела славног писца. Иако је прошао кроз разна искушења кроз која пролази хришћанска вера, као што и сама његова дела сведоче, Достојевски је до краја остао искрено верујући хришћанин.

Неопходно је истаћи величанственост мисли Достојевског и оца Јустина, односно велико богатство њихових запажања и сугестија за савремену хришћанску мисао која се суочава са изазовима који су другачији од оних из светоотачког времена. То је најнеустрашивије исповедање Богочовека Христа новијег времена. Отац Јустин истиче да

⁴⁸ Concilium Vaticanum Primum је одржан од 8. децембра 1869. до 20. октобра 1870. године. *Syllabus Errorum* је анекс енциклике *Quanta cura*, папе Пија IX, од 4. децембра 1864. године у коме су побројани сви греси савременог света: пантеизам, натурализам, рационализам, социјализам, комунизам, тајна друштва, итд. који у целини представља део оштрог сукоба Римокатоличке Цркве и модерног света, у коме је Западна Црква пројавила став према свету који је генерално препознат као конзервативистички и антимодернистички.

⁴⁹ Георгије Флоровски, „Потрага за религијом у руској књижевности деветнаестог века“, 31.

је Достојевски пророчки надахнуто и апостолски усхићено осетио бескрајну важност оваплоћеног Бога Логоса за наш земаљски свет.⁵⁰ У његовим очима за Достојевског је Богочовек Христос нешто узвишеније од свега најузвишенијега што људи замислити могу. Христос даје смисао свему што постоји. Целог свог живота Достојевски је пророковао о Богочовеку и о преображају човека помоћу Богочовека. Православље садржи у себи Лик Христов који је у њему све и највећа драгоценост у свим световима видљивим и невидљивим.⁵¹ Истинску суштину Православља сачињава свечовечанско служење целом човечанству.

Достојевски у свом хришћанском светоназору има извесних пропуста и нетачности, чак и утопија и заблуда, можда највише у вези историјске перспективе руског народа и његове мисије у будућности. Ипак, несумњиво је да његов доживљај трагичне судбине модерног човека, његов антрополошки реализам и хришћански хуманизам, његово сведочење о спасењу човека и човечанства једино у Христу Богочовеку, насупрот утопијама европског човека о „природном човеку“, „нат човеку“, „човекобогу“ и о новој „Вавилонској кули“, о будућем „кристалном дворцу“ срећног и уређеног човековог друштва, све то у новије доба представља прворазредни допринос православном хришћанском доживљају спасења и богословско-антрополошкој мисли о том спасењу. То је допринос на један заиста нов, боље рећи обновљен начин, начин у којем васкрсава еванђелски и древни светоотачки приступ теми о спасењу човека Христом и у Христу. Допринос Достојевског је овде пре свега у обнови христоцентричног схватања спасења света и човека, где је сама Личност Христова истовремено садржај, метод, мера и пуноћа спасења.⁵² Све то је уочио отац Јустин Поповић у свом тумачењу хришћанске мисли Фјодора Достојевског и из тог разлога његови радови о великом руском писцу имају непроцењив значај за савремено богословље и живот у Христу.

Отац Јустин Поповић не поједностављује Достојевског, већ жели да покаже његов опис спектра људског постојања, од таме до светлости, од пакла до раја, од ђавола до Бога, и све нијансе између тих стања. Тумачење Достојевског оца Јустина Поповића се одликује дубоком мисаоношћу, стилем напојеним и натопљеним духовношћу која извире из

⁵⁰ Јустин Поповић, „Достојевски као пророк и апостол православног реализма“, *Философске урвине*, Наследници Оца Јустина и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 1999, 415.

⁵¹ *Исто*, 419–420.

⁵² Атанасије Јевтић, „Исус Христос једини спаситељ света – по Достојевском“, *Достојевски*, Манастир Тврдош – Севастијан прес – Интерклима-графика, Врњци – Требиње – Алхамбра 2020, 134.

древних Отаца Цркве и великих аскета, постојаном црквеном мишљу и верношћу предању. Јединствени светитељски однос, односно христочежњива жеђ светог оца Јустина за пуноћом живота у Христу према којем је осећао љубав до последње нити свога срца, утиче на његово разумевање Достојевског и он говорећи о њему заправо више говори о себи. У једној таквој, својеврсно уникатној, интерпретацији религијско-философских аспеката стваралаштва великог писца гласови Достојевског и оца Јустина чине јединствену симфонију славопоја еванђељу божанског и човечанског реализма – неописиве тајне која стане у три речи: „Логос постаде тело“ (Јн 1, 14).

Библиографија

Изворна литература I: Јустин Поповић, дела:

1. Поповић, Ј., *Празничне беседе*, Наследници оца Јустина и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 1998.
2. Поповић, Ј., *Недељне беседе*, Наследници оца Јустина и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 1998.
3. Поповић, Ј., *Пасхалне беседе*, Наследници оца Јустина и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 1998.
4. Поповић, Ј., *Православна црква и екуменизам*, Наследници оца Јустина и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 2001.
5. Поповић, Ј., *Светосавље као философија живота*, Наследници оца Јустина и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 2001.
6. Поповић, Ј., *Акатисти*, Наследници оца Јустина и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 1999.
7. Поповић, Ј., *Философија и религија Ф. М. Достојевског*, Наследници оца Јустина и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 1999.
8. Поповић, Ј., *Достојевски о Европи и Словенству*, Наследници оца Јустина и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 1999.
9. Поповић, Ј., *Пут Богопознања*, Наследници оца Јустина и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 1999.

10. Поповић, Ј., *Философске урвине*, Наследници оца Јустина и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 1999.
11. Поповић, Ј., *Тумачење Светог Еванђеља по Матеју*, Наследници оца Јустина и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 2000.
12. Поповић, Ј., *Тумачење Светог Еванђеља по Јовану*, Наследници оца Јустина и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 2001.
13. Поповић, Ј., *Тумачење Посланица Светог Јована Богослова*, Наследници оца Јустина и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 2001.
14. Поповић, Ј., *Тумачење Посланица прве и друге Коринћанима Светог апостола Павла*, Наследници оца Јустина и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 2001.
15. Поповић, Ј., *Тумачење Посланица Светог Апостола Павла: Ефесцима, Филипљанима, Колошанима, Галатима и прве и друге Солуњанима*, Задужбина „Свети Јован Златоуст“ Аве Јустина Ћелијског и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 2002.
16. Поповић, Ј., *Догматика Православне Цркве I*, Задужбина „Свети Јован Златоуст“ Аве Јустина Ћелијског и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 2003.
17. Поповић, Ј., *Догматика Православне Цркве II*, Задужбина „Свети Јован Златоуст“ Аве Јустина Ћелијског и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 2004.
18. Поповић, Ј., *Догматика Православне Цркве III*, Задужбина „Свети Јован Златоуст“ Аве Јустина Ћелијског и манастир Ћелије код Ваљева, Ваљево 2004.
19. Поповић, Ј., *Сетве и жетве*, Наследници оца Јустина и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 2007.
20. Поповић, Ј., *Друге беседе*, Наследници оца Јустина и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 2010.
21. Поповић, Ј., *Затиси, дневници, мања дела*, Наследници оца Јустина и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 2017.
22. Поповић, Ј., *Писма I*, Манастир Ћелије код Ваљева, Београд 2020.
23. Поповић, Ј., *Писма II*, Манастир Ћелије код Ваљева, Београд 2020.
24. Поповић, Ј., *Тајне вере и живота*, Манастир Ћелије код Ваљева, Београд 2010.
25. Поповић, Ј., *Житија светих за јануар*, Манастир Св. Ћелије код Ваљева, Ваљево 2005.
26. Поповић, Ј., *Житија светих за фебруар*, Манастир Св. Ћелије код Ваљева, Ваљево 2005.

27. Поповић, Ј., *Житија светих за март*, Манастир Св. Ћелије код Ваљева, Ваљево 2005.
28. Поповић, Ј., *Житија светих за април*, Манастир Св. Ћелије код Ваљева, Београд 1973.
29. Поповић, Ј., *Житија светих за мај*, Манастир Св. Ћелије код Ваљева, Београд 1974.
30. Поповић, Ј., *Житија светих за јун*, Манастир Св. Ћелије код Ваљева, Београд 1975.
31. Поповић, Ј., *Житија светих за јул*, Манастир Св. Ћелије код Ваљева, Београд 1975.
32. Поповић, Ј., *Житија светих за август*, Манастир Св. Ћелије код Ваљева, Београд 1976.
33. Поповић, Ј., *Житија светих за септембар*, Манастир Св. Ћелије код Ваљева, Београд 1976.
34. Поповић, Ј., *Житија светих за октобар*, Манастир Св. Ћелије код Ваљева, Београд 1977.
35. Поповић, Ј., *Житија светих за новембар*, Манастир Св. Ћелије код Ваљева, Београд 1977.
36. Поповић, Ј., *Житија светих за децембар*, Манастир Св. Ћелије код Ваљева, Београд 1977.
37. Поповић, Ј., *Записи о екуменизму*, Манастир Тврдош, Требиње 2010.
38. Поповић, Ј., *Призренске беседе*, Богословија Св. Кирила и Методија у Призрену, Призрен 2018.

Изворна литература II: Фјодор Достојевски, дела:

1. Достоевский, Ф. М., *Бедные люди; Повести и рассказы 1846 – 1847*, Полное собрание сочинений том I, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1972.
2. Достоевский, Ф. М., *Повести и рассказы 1848 – 1859*, Полное собрание сочинений том II, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1972.
3. Достоевский, Ф. М., *Село Степанчиково и его обитатели; Униженные и оскорбленные*, Полное собрание сочинений том III, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1972.
4. Достоевский, Ф. М., *Записки из мертвого дома*, Полное собрание сочинений том IV, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1972.

5. Достоевский, Ф. М., *Повести и рассказы 1862 – 1866; Игрок*, Полное собрание сочинений том V, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1973.
6. Достоевский, Ф. М., *Преступление и наказание*, Полное собрание сочинений том VI, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1973.
7. Достоевский, Ф. М., *Преступление и наказание: рукописные редакции*, Полное собрание сочинений том VII, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1973.
8. Достоевский, Ф. М., *Идиот*, Полное собрание сочинений том VIII, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1973.
9. Достоевский, Ф. М., *Идиот: рукописные редакции; Вечный муж; Наброски 1867 – 1870*, Полное собрание сочинений том IX, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1974.
10. Достоевский, Ф. М., *Бесы*, Полное собрание сочинений том X, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1974.
11. Достоевский, Ф. М., *Бесы: глава „У Тихона“: рукописные редакции*, Полное собрание сочинений том XI, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1974.
12. Достоевский, Ф. М., *Бесы: рукописные редакции; Наброски 1870 – 1872*, Полное собрание сочинений том XII, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1975.
13. Достоевский, Ф. М., *Подстрок*, Полное собрание сочинений том XIII, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1975.
14. Достоевский, Ф. М., *Братья Карамазовы: книги I – X*, Полное собрание сочинений том XIV, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1976.
15. Достоевский, Ф. М., *Братья Карамазовы: книги XI – XII. Эпilog: рукописные редакции*, Полное собрание сочинений том XV, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1976.
16. Достоевский, Ф. М., *Подстрок: рукописные редакции*, Полное собрание сочинений том XVI, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1976.
17. Достоевский, Ф. М., *Подстрок: рукописные редакции; Наброски 1874 – 1879*, Полное собрание сочинений том XVII, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1976.
18. Достоевский, Ф. М., *Статьи и заметки 1845 – 1861*, Полное собрание сочинений том XVIII, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1978.

19. Достоевский, Ф. М., *Статьи и заметки 1861*, Полное собрание сочинений том XIX, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1979.
20. Достоевский, Ф. М., *Статьи и заметки 1862 – 1865*, Полное собрание сочинений том XX, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1980.
21. Достоевский, Ф. М., *Дневник писателя 1873; Статьи и заметки 1873 – 1878*, Полное собрание сочинений том XXI, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1980.
22. Достоевский, Ф. М., *Дневник писателя за 1876 год: январь – апрель*, Полное собрание сочинений том XXII, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1981.
23. Достоевский, Ф. М., *Дневник писателя за 1876 год: май – октябрь*, Полное собрание сочинений том XXIII, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1981.
24. Достоевский, Ф. М., *Дневник писателя за 1876 год: ноябрь – декабрь*, Полное собрание сочинений том XXIV, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1982.
25. Достоевский, Ф. М., *Дневник писателя за 1877 год: январь – август*, Полное собрание сочинений том XXV, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1983.
26. Достоевский, Ф. М., *Дневник писателя за 1877 год: сентябрь – декабрь; 1880: август*, Полное собрание сочинений том XXVI, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1984.
27. Достоевский, Ф. М., *Дневник писателя 1881: автобиографическое; Dubia*, Полное собрание сочинений том XXVII, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1984.
28. Достоевский, Ф. М., *Письма 1832 – 1859*, Полное собрание сочинений том XXVIII книга 1, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1985.
29. Достоевский, Ф. М., *Письма 1860 – 1868*, Полное собрание сочинений том XXVIII книга 2, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1985.
30. Достоевский, Ф. М., *Письма 1869 – 1874*, Полное собрание сочинений том XXIX книга 1, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1986.
31. Достоевский, Ф. М., *Письма 1875 – 1877*, Полное собрание сочинений том XXIX книга 2, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1986.
32. Достоевский, Ф. М., *Письма 1878 – 1881*, Полное собрание сочинений том XXX книга 1, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1986.

33. Достоевский, Ф. М., *Дополнения к изданию; Дарственные и другие надписи и пометы на письмах; Сводные указатели*, Полное собрание сочинений том XXX книга 2, Издательство „Наука“ Ленинградское отделение, Ленинград 1990.

Примарна литература I: литература о животу и делу Јустина Поповића:

1. Алексић, С., „Ава Јустин Поповић: Естетика духовних спознаја на основу дела Достоевског“, у: Цветковић, В., Лубардић, Б. (уред.), *Мисао и мисија светог Јустина Поповића*, Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Београд 2019, 125–142.
2. Анђелковић, М., „Јустин Поповић (1894 – 1979)“, *Животописи знаменитих Срба: од тајне до истине*, Београд 2003, 137–156.
3. Атанасијевић, К., „Последња књига о Достоевском: *Философија и религија Ф. М. Достоевскога*, од Јустина Ст. Поповића, Сремски Карловци, 1923 г.“, *Мисао* год. V. Свеска 84, Београд 1923, 948–950.
4. Атанасијевић, К., „Философија православља Др. Јустина Поповића“, у: Јевтић, А., Радовић, А. (уред.), Поповић, Ј., *На богочовечанском путу*, Београд 1980, 320–322.
5. Бес, Ж., „Духовно наслеђе оца Јустина Поповића“, у: Јевтић, А., Радовић, А. (уред.), Ј. Поповић, *На богочовечанском путу*, Београд 1980, 326–329.
6. Бећковић, М., „Ава Јустин као песник светосавске мисли“, *Глас Цркве*, 1995, 42–46.
7. Бећковић, М., „Ава Јустин Поповић“, *Послушања*, Београд 2002, 184–190.
8. Бојовић, Д., „Отац Јустин и Свети Оци“, у: Перић, П., Кончаревић, К., Бојовић, Д., Јовановић, А., Денчић, С. (уред.), *Отац Јустин Поповић живот и дело: зборник радова са научног скупа*, Врање 2011, 85–95.
9. Брашанац, Ј., „Идеја о васпитању др. Јустина Поповића“, *Свети кнез Лазар*, Призрен, бр. 2, 1998, 95–116.
10. Бремер, Т., „Јустин Поповић читан очима католика“, у: Цветковић, В., Лубардић, Б. (уред.), *Мисао и мисија светог Јустина Поповића*, Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Београд 2019, 53–63.

11. Буловић, И., „Отац Јустин као тумач Речи Божје“, у: Јевтић, А. (уред.), *Човек Богочовека Христа*, Београд 2004, 258–261.
12. Буловић, И., „Смисао Светосавља“, *Богословље* LXV 1 (2006), 268–273.
13. Буловић, И., „Космолошка димензија богословља оца Јустина Поповића“, у: Перић, П., Кончаревић, К., Бојовић, Д., Јовановић, А., Денчић, С. (уред.), *Отац Јустин Поповић живот и дело: зборник радова са научног скупа*, Врање 2011, 20–30.
14. Васиљевић, М., „Сусрет и заједничарење у различитости: Српска теологија у дијалогу са Западом: Николај Велимировић, Јустин Поповић, Атанасије Јевтић као парадигма конкретног предлога“, у: Шијаковић, Б. (уред.), *Српска теологија у XX веку: истраживачки проблеми и резултати*, Православни богословски факултет БУ, Београд 2010, 645–666.
15. Васиљевић, М., „Сусрет у равни слободе и љубави: Парадигма конкретног предлога Оца Јустина Поповића“, *Видослов*, 50 (2010), 88–92.
16. Велимировић, Н., „Предговор“, у: Поповић, Ј., *Светосавље као философија живота*, 175–177.
17. Весић, Л., *Преподобни ава Јустин у мом боготражитељском животу*, Ваљево 2014.
18. Видовић, Ж., „Икона и појам: у славу блаженог оца Јустина“, *Глас Цркве*, XVII/2 (1989).
19. Вујков, Д., „Небоземни подвиг оца Јустина: стогодишњица рођења архимандрита др. Јустина Поповића“, *Осми дан: есеји и критике*, Нови Сад 2001, 32–34.
20. Гавриловић, Ж., „Смиреноумље оца Јустина“, *Јефимија*, III/4-5 (1994).
21. Геростергиос, А., „Архимандрит Јустин Поповић: православна вера и живот у Христу“, *Видослов*, 29 (2003).
22. Глумац, Д., „Ј. Поповић: Православна философија истине – Догматика Православне Цркве (том II, Београд 1935)“, *Богословље*, 4 (1936).
23. Гојковић, Г., *Теохуманизам Јустина Ћелијског: христолошке претпоставке антропологије*, Младост, Бијељина 2006.
24. Гошевић, С., „Др. Јустин Поповић“, *Богословље*, 1 – 2 (1980).
25. Грабе, Г., „Кончина исповедника“, у: Јевтић, А., Радовић, А. (уред.), Ј. Поповић, *На богочовечанском путу*, Београд 1980, 332–334.
26. Денић, С., „Говор цвећа као лирско сведочење истине оца Јустина Поповића“, у: Перић, П., Кончаревић, К., Бојовић, Д., Јовановић, А., Денчић, С. (уред.), *Отац Јустин Поповић живот и дело: зборник радова са научног скупа*, Врање 2011, 96–106.

27. Денић, С., „Литерарност дела оца Јустина Поповића: проблем бола као израз поистовећивања“, *Годишњак Учитељског факултета у Врању*, књига VI, 2015, 271–278.
28. Деничић, С., „Симболично и лирско у делу Светог Јустина Поповића, у: Цветковић, В., Лубардић, Б. (уред.), *Мисао и мисија светог Јустина Поповића*, Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Београд 2019, 113–123.
29. Димитријевић, В., *Како замишљам да бих разговарао са оцем Јустином данас?*, Лио, Горњи Милановац 2014.
30. Димитријевић, В., „Благовест о Благоју: живот и подвизи светог Јустина Ћелијског“, *Синови Светог Саве*, Catena Mundi, Београд 2022, 175–307.
31. Дурић, Г., „О Покајању – по Јустину Поповићу и Јовану Зизјуласу“, *Видослов* Васкршњи број, год. 17, 2010. 29–58.
32. Ђаковац, А., „Догматика Јустина Поповића и њен значај за савремену (српску) богословску мисао“, у: Шијаковић, Б. (уред.), *Српска теологија у XX веку: истраживачки проблеми и резултати*, Православни богословски факултет БУ, том 4, Београд 2009, 65–73.
33. Ђаковац, А., „Догматика оца Јустина Ћелијског у историјском и савременом контексту“, у: Цветковић, В., Лубардић, Б. (уред.), *Мисао и мисија светог Јустина Поповића*, Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Београд 2019, 261–278.
34. Ђого, Д., „Српски светитељ и Русија (Херменеутика, рецепција, критика)“, *Отачник*, свеска 2, (2009), 759–761.
35. Ђурица, И., „Духовни лик оца Јустина Поповића“, у: Јевтић, А. (уред.), *Човек Богочовека Христа*, Београд 2004, 270–281.
36. Ђурица, И., *Преподобни Јустин Нови као чудотворац*, Врњачка Бања 2012.
37. Ђурица, И., „Делотворност учења вере под духовним старањем преподобног Јустина Новог“, у: Цветковић, В., Лубардић, Б. (уред.), *Мисао и мисија светог Јустина Поповића*, Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Београд 2019, 365–377.
38. Жарковић, Б., „Светосавска философија прогреса архимандрита Јустина Поповића“, *Религија и развој*, ЈУНИР 2 (1995).
39. Живковић, И., „Критичка мисао архимандрита Јустина Поповића и хришћанско васпитање данас“, у: Цветковић, В., Лубардић, Б. (уред.), *Мисао и мисија светог*

- Јустина Поповића*, Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Београд 2019, 333–350.
40. Живковић, С., *Достојевски и дело Јустина Поповића*, Задужбина Андрејевић, Београд 2009.
 41. Живковић, С., *Достојевски у делу Јустина Поповића*, Метафизика, Београд 2017.
 42. Златановић Марковић, В. М., „Метафизички свет у беседи *Срна у изгубљеном рају* Јустина Поповића“, *Philologia mediana* 8 (2016), 235–251.
 43. Игњатов, И., *Приказ књиге Јустин Ћелијски и Русија: путеви рецепције руске философије и теологије*, IntRes: [www. eparhija – backa. rs](http://www.eparhija-backa.rs)
 44. Илић, Љ., „Јустин Поповић“, *Српска књижевност и Ниче*, Београд 2002.
 45. Јагодић, З., „Ј. Поповић: Православна философија истине – Догматика Православне Цркве (том I, Сремски Карловци, 1932; том II, Београд 1935)“, *Хришћанска мисао* (3) 1936.
 46. Јањић, Ђ. Ј., „Време саблазни и антихриста“, у: Перић, П., Кончаревић, К., Бојовић, Д., Јовановић, А., Денчић, С. (уред.), *Отац Јустин Поповић живот и дело: зборник радова са научног скупа*, Врање 2011, 140–176.
 47. Јовановић, Ђ., „Једна химна достојевштини – Ј. Поповић Достојевски о Европи и словенству“, *Књижевни гласник*, бр. 3, јануар 1985, 81.
 48. Ј. М., „Ј. Поповић: Православна философија истине – Догматика Православне Цркве (том II, Београд 1935)“, *Светосавље*, 2 (1936).
 49. Јевремовић, П., „Јустин Поповић: питање говора и језика у философији и теологији“, у: Б. Шијаковић (уред.), *Српска теологија у XX веку: истраживачки проблеми и резултати*, Православни богословски факултет БУ, том 2, Београд 2007.
 50. Јевтић, А., „Библиографија радова Оца Јустина Поповића до 1980“, *Богословље*, XXIV/1-2 (1980).
 51. Јевтић, А., „Отац Јустин о Достојевском“, *Теолошки погледи*, XIV/4 (1981).
 52. Јевтић, А., „Животопис оца Јустина, у: Јевтић, А., Радовић, А. (уред.), Ј. Поповић, *На богочовечанском путу*, Београд 1980, 5–96.
 53. Јевтић, А., *Летопис манастира Ћелије*, Манастир Ћелије код Ваљева, Ваљево 1985.
 54. Јевтић, А., „Владика Николај и отац Јустин о изградњи Цркве“, *Богословље* 1–2, 1986.

55. Јевтић, А., „Богохуманизам оца Јустина“, *Хришћанска мисао* 4–6, 1994.
56. Јевтић, А., „Човек Богочовека Христа“, у: Јевтић, А. (уред.), *Човек Богочовека Христа*, Београд 2004, 11–36.
57. Јевтић, А., „Житије светог аве Јустина“ у: Јевтић, А. (прир.), *Преподобни Јустин Нови Ћелијски*, Епархија Ваљевска и манастир Ћелије, Ваљево 2009, 61–78.
58. Јевтић А., „Реч уз ово издање“, поговор у: Поповић, Ј., *Тумачење посланица Прве и Друге Коринћанима Светог апостола Павла*, Наследници Оца Јустина и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 1983. 481–492.
59. Јевтић А., „Меморандум Оца Јустина“, предговор у: Поповић, Ј., *Истина о Српској Православној Цркви у комунистичкој Југославији*, Манастир Ћелије 1990.
60. Јевтић, А., „Реч о беседама оца Јустина Новог Ћелијског“, поговор у: Поповић, Ј., *Празничне беседе преподобног оца Јустина*, Наследници Оца Јустина и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 2005, 481–484.
61. Јевтић, А., „Реч о беседама оца Јустина Новог Ћелијског“, поговор у: Поповић, Ј., *Недељне беседе преподобног оца Јустина*, Наследници Оца Јустина и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 2005, 293–296.
62. Јевтић, А., „Реч о беседама оца Јустина Новог Ћелијског“, поговор у: Поповић, Ј., *Пасхалне беседе преподобног оца Јустина*, Наследници Оца Јустина и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 2005, 350–353.
63. Јевтић, А., „Кратак животопис Светог Аве Јустина“, у: Свети Јустин Поповић, *Богоносни Христослов*, Манастир Хиландар, Света Гора Атонска 2007, 7–21.
64. Јевтић, А., „Поговор“, у: Поповић, Ј., *Проблем богопознања*, Београд 1999, 251–262.
65. Јевтић, А., „Поговор“, у: Поповић, Ј., *Догматика* III, Задужбина „Свети Јован Златоуст“ Аве Јустина Ћелијског и манастир Ћелије код Ваљева, Ваљево 2004, 839–849.
66. Јевтић, А., „Поговор приређивача“, у: Поповић, Ј., *Сетве и Жетве*, Наследници Оца Јустина и манастир Ћелије код Ваљева, Београд 2007, 835–858.
67. Јевтић, А., „Отац Јустин (Поповић) о светој Евхаристији – Литургији“, *Христос Нова Пасха – Божанствена Литургија*, Београд – Требиње 2007, 409–433.
68. Јевтић, А., „О 101 г. рођења и 25 г. представљења оца Јустина Ћелијског“, *Видослов*, 32 (2004).
69. Јевтић, А., „Сав је био благовест и благовестив“ *Видослов*, Васкршњи број год 16. 2009, 6–12.

70. Јевтић, А., „Белешке уз *Записе* Оца Јустина“, у: Поповић, Ј., *Записи о екуменизму*, Манастир Тврдош 2010, 31–35.
71. Јевтић, А., „Слово о ави Јустину“, у: Перић, П., Кончаревић, К., Бојовић, Д., Јовановић, А., Денчић, С. (уред.), *Отац Јустин Поповић живот и дело: зборник радова са научног скупа*, Врање 2011, 9–19.
72. Јевтић, А., (прир.), *Преп. Јустин Нови Ћелијски*, Епархија Ваљевска и манастир Ћелије, Ваљево 2009.
73. Јевтић, А., (уред.), *Човек Богочовека Христа: споменица*, Наследници Оца Јустина и манастир Тврдош, Београд 2004.
74. Јевтић, А., (прир.), *На богочовечанском путу*, Манастир Ћелије, Ваљево 2014.
75. Јелић, М., „Богочовек као истински човек по преподобном Јустину Поповићу“, *Саборност* 4 (2010).
76. Јеротеј, (митрополит), „Велика светоотачка личност“, у: Јевтић, А., Радовић, А. (уред.), Поповић, Ј., *На богочовечанском путу*, Београд 1980, 317–319.
77. Јеротић, В., „Отац Јустин“, *Разговори са православним духовницима*, КЗ „Борислав Станковић“, Врање 1994.
78. Јеротић, В., „Слово о оцу Јустину“, *Свети кнез Лазар*, Призрен бр. 2. 1998.
79. Јеротић, В., „Мој духовни отац“, *Православно дело*, год. II. бр. 5, *Саборник за православну словесност*, Ман. Бањска 2005, 68–76.
80. Јеротић, В., „Отац Јустин: бити православан значи бити стално у Христу“, у: Перић, П., Кончаревић, К., Бојовић, Д., Јовановић, А., Денчић, С. (уред.), *Отац Јустин Поповић живот и дело: зборник радова са научног скупа*, Врање 2011, 31–38.
81. Јовановић, А., „Отац Јустин – на путу Богочовека кроз следовање светим оцима“, у: Перић, П., Кончаревић, К., Бојовић, Д., Јовановић, А., Денчић, С. (уред.), *Отац Јустин Поповић живот и дело: зборник радова са научног скупа*, Врање 2011, 56–62.
82. Јовић, П., „Срби о Светом Јустину Поповићу“, у: Цветковић, В., Лубардић, Б. (уред.), *Мисао и мисија светог Јустина Поповића*, Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Београд 2019, 393–403.
83. Калингтон, Ф., „Рецепција и значај светог Јустина и његових дела међу преобраћеницима на западу“, у: Цветковић, В., Лубардић, Б. (уред.), *Мисао и мисија светог Јустина Поповића*, Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду, Православни богословски факултет Универзитета у

Београду, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Београд 2019, 405–414.

84. Кангрга, Н., *Сећања на Владику Николаја и Аву Јустина*, Београд 1999.
85. Кангрга, Н., „Отац Јустин у свом и нашем времену“, *Спомени*, Београд 1999.
86. Кармирис, Ј. Н., „Архимандрит Јустин Поповић“, у: Јевтић, А., Радовић, А. (уред.), Поповић, Ј., *На богочовечанском путу*, Београд 1980, 323–325.
87. Кинђић, З., „Однос Аве Јустина према Западу“, у: Цветковић, В., Лубардић, Б. (уред.), *Мисао и мисија светог Јустина Поповића*, Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Београд 2019, 311–331.
88. Кн., „Ј. Поповић: Православна философија истине – Догматика Православне Цркве“ (том I, Сремски Карловци 1932), *Летопис Матице Српске*, октобар – новембар 1932.
89. Кнежевић, М., „Предговор“, у: *Преподобни Јустин Нови Ћелијски*, Епархија Ваљевска и манастир Ћелије, Ваљево 2009, 7–8.
90. Кончаревић, К., „Језик и стил дневничких записа о. Јустина Поповића“, *Језик и православна духовност. Студије из лингвистике и теологије језика*, Каленић, Крагујевац 2006, 265–274.
91. Кончаревић, К., „Са Авом Јустином из дана у дан: белешке на маргинама дневничких записа Оца Јустина Поповића“, *Јустин*, 1 (2006).
92. Кончаревић, К., „Дневнички записи оца Јустина Поповића“, у: Перић, П., Кончаревић, К., Бојовић, Д., Јовановић, А., Денчић, С. (уред.), *Отац Јустин Поповић живот и дело: зборник радова са научног скупа*, Врање 2011, 124–139.
93. Копривица, Ч. Д., „Критика културе и хуманизма у Философским урвинама Јустина Поповића“, у: Деретић, И. (уред.), *Историја српске философије I*, Evro Giunti, Београд 2011, 301–340.
94. Костић, С., „Песник речи“, *Православно дело*, год. II. бр. 5, *Саборник за православну словесност*, Ман. Бањска 2005, 121–125.
95. Костић, С., „Поучавање аве Јустина о православној саборности“, у: Перић, П., Кончаревић, К., Бојовић, Д., Јовановић, А., Денчић, С. (уред.), *Отац Јустин Поповић живот и дело: зборник радова са научног скупа*, Врање 2011, 71–84.
96. Костић, Љ., „Онтолошка основа и садржај у беседништву преп. Јустина Ћелијског“, у: Цветковић, В., Лубардић, Б. (уред.), *Мисао и мисија светог Јустина Поповића*, Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду,

Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Београд 2019, 233–259.

97. Крстић, М., „Архимандрит Јустин Поповић: Светосавље као философија живота“, *Беседа* II/3-4 (1992).
98. Кубуровић, М., „Визионарска критика моралног пада Европе“, *Православно дело*, год. II. бр. 5, *Саборник за православну словесност*, Ман. Бањска 2005, 125–126.
99. Кубуровић, З., „Млади Јустин“, у: Перић, П., Кончаревић, К., Бојовић, Д., Јовановић, А., Денчић, С. (уред.), *Отац Јустин Поповић живот и дело: зборник радова са научног скупа*, Врање 2011, 177–186.
100. Лазић, М., (уред.), *Ава Јустин*, Ваљево 1993.
101. Лубардић, Б. М., *Акатист ави Јустину Ћелијском*, Манастир Ћелије, Ваљево 2006.
102. Лубардић, Б., „Рецепција руске религијске философије у делу архимандрита др Јустина Поповића“ у Б. Шијаковић (уред.), *Српска теологија у XX веку: истраживачки проблеми и резултати*, Православни богословски факултет БУ, Београд 2006, 63–90.
103. Лубардић, Б., *Јустин Ћелијски и Русија*, Беседа, Нови Сад 2009.
104. Лубардић, Б., „Павле Флоренски и патролошки радови Јустина Поповића: историјат једне рецепције – прилог разумевању почетака неопатристичке синтезе у српској теологији“ у: Шијаковић, Б. (уред.), *Српска теологија у XX веку: истраживачки проблеми и резултати*, том 9, Православни богословски факултет БУ, Београд 2010, 66–165.
105. Лубардић, Б., „Јустин Поповић у Оксфорду 1916 – 1919: између романтизованих чињеница и чињенице романтизма“ у: Шијаковић, Б. (уред.), *Српска теологија у XX веку: истраживачки проблеми и резултати*, Православни богословски факултет БУ, Београд 2011, 75–197.
106. Лубардић, Б., „Јустин Поповић и Кант: рецепција и сукоб – о проблему хетерогених традиција мишљења“, у: Деретић, И. (уред.), *Историја српске философије* I, Ево Giunti, Београд 2011, 227–299.
107. Лубардић, Б., „Преписка Јустина Поповића и Георгија Флоровског – прилог разумевању рецепције главних идеја Соловјева у међуратном периоду у Србији“, у: Деретић, И. (уред.), *Историја српске философије* II, Ево Giunti, Београд 2012, 381–453.
108. Лубардић, Б., „Револт против модерног света: теологија и политичко у мисли Јустина Поповића“, у: Шијаковић, Б. (уред.), *Српска теологија у XX веку: истраживачки проблеми и резултати*, Православни богословски факултет БУ, Београд 2015, 45–113.

109. Лубардић, Б., *Јустин Ћелијски и Енглеска: путеви рецепције британске теологије, књижевности и науке*, ПБФ ИТИ, Београд 2019.
110. Лубардић, Б., „Јустин Поповић и англикански теолози: посредовања“, у: Цветковић, В., Лубардић, Б. (уред.), *Мисао и мисија светог Јустина Поповића*, Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Београд 2019, 29–52.
111. Лубардић, Б., „Исихастичке претпоставке *Молитвеног дневника* Јустина Поповића: коментар на прву примедбу Поповића Канту“, у: Матић, З. (уред.), *Видјехом свјет истиниј: Исихазам у животу Цркве српских и поморских земаља*, Православни Богословски факултет Универзитета у Београду – Одбор за културу Епархије браничевско-пожаревачке – Манастир Тумане, Пожаревац 2019, 191–266.
112. Мајендорф, Ј., „In Memoriam“, у: Јевтић, А., Радовић, А. (уред.), Поповић, Ј., *На богочовечанском путу*, Београд 1980, 330–331.
113. Манастир Ћелије и Братство оца Јустина из Париза, *Преподобни отац Јустин Поповић*, Ваљево 1989.
114. Манастир Ћелије, *Ава Јустин*, Ваљево 1993.
115. Манастир Хиландар, *Богоносни Христослов*, Хиландарски путокази 2007.
116. Маринковић, Ж., „Ј. Поповић: Православна философија истине – Догматика Православне Цркве“ (том I, Сремски Карловци 1932), *Гласник Српске Православне Патријаршије*, 27 (1932).
117. Марковић, И., „Преподобни отац Јустин Поповић као професор Светосавске богословије“, у: Шијаковић, Б. (уред.), *Српска теологија данас*, том 2, Београд 2010, 678–688.
118. Милетић, М. Д., „Заљубљен у Христа“, у: Јевтић, А. (уред.), *Човек Богочовека Христа*, Београд 2004, 282–351.
119. Милосављевић, П., „Јустин Поповић и обнова логоцентризма“, *Црквене студије*, 4 (2007), 95–113.
120. Михаиловић, М. Ц., „Мала воштаница у славу великог аве“, у: Перић, П., Кончаревић, К., Бојовић, Д., Јовановић, А., Денчић, С. (уред.), *Отац Јустин Поповић живот и дело: зборник радова са научног скупа*, Врање 2011, 297–299.
121. Младеновић А., „Отац Јустин Поповић, архимандрит: in memoriam (7. 4. 1979–7. 4. 1980)“, *Аделаида – Српски гласник* 1980: *Савремене теме*, коло 5, св. 29.
122. Мракић, С., *Антропологија преподобног Јустина Новог Ћелијског*, Епархија Ваљевска, Ваљево – Врњци 2011.

123. Олимпијада, „О Ави Јустину Ћелијском: казивања и сећања“, *Банатски весник* LI/2 (1991).
124. Палиерн, Ж. Л., „Савременост оца Јустина Поповића“ *Свети кнез Лазар*, Призрен бр. 1. 1995, 131–140.
125. Пантелић, Б., „Јустин Поповић, неопатристика и руска философија – поводом будућности једне српско – руске прошлости“, *Саборност* 4 (2010), 367–372.
126. Пејић, Ј., *Живот и дело оца Јустина Поповића*, „Просвета“, Ниш 1998.
127. Пејчић, Ј., *Зеница трагизма: Кратки списи (Јустина Поповића) 1923 – 1940*, Просвета, Ниш 1998.
128. Пејчић, Ј., „Православна естетика аве Јустина Поповића“, у: Перић, П., Кончаревић, К., Бојовић, Д., Јовановић, А., Денчић, С. (уред.), *Отац Јустин Поповић живот и дело: зборник радова са научног скупа*, Врање 2011, 217–222.
129. Перишић, В., „О богопознању код св. Макарија Египатског с посебним освртом на дисертацију Јустина Поповића“, у: Шијаковић, Б. (уред.), *Српска теологија у XX веку: истраживачки проблеми и резултати*, том 5, Православни богословски факултет БУ, Београд 2010, 7–16.
130. Перишић, В., „О епистемологији св. Исака Сиријског у интерпретацији Јустина Поповића“, у: Шијаковић, Б. (уред.), *Српска теологија у XX веку: истраживачки проблеми и резултати*, том 6, Православни богословски факултет БУ, Београд 2010, 36–48.
131. Петровић, А., „Парадигматични путеви ка земљи живих Аве Јустина Поповића: кроз подвиг раскривања човековог саморазумевања“, у: Цветковић, В., Лубардић, Б. (уред.), *Мисао и мисија светог Јустина Поповића*, Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Београд 2019, 193–208.
132. Петровић, Ђ. Н., „Евхаристијска радост у *Догматици* Јустина Поповића: одраз једног протагонисте“, у: Цветковић, В., Лубардић, Б. (уред.), *Мисао и мисија светог Јустина Поповића*, Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Београд 2019, 279–290.
133. Пјевач, Н., (прир.), *Азбучник Богочовечних мисли Аве Јустина*, Београд 2001.
134. Пјевач, Н., *Богочовечанска просвета по Ави Јустину (Поповићу)*, Храм Светог великомученика Георгија, Београд 2007.

135. Пјевач, Н., „Богочовечанска просвета по Авви Јустину (Поповићу), *Црквене студије*, 4 (2007), 115–130.
136. Пјевач, Н., (прир.), *Еванђелска лествица врлина Светог Аве Јустина*, Благодарник и манастир Лелић, Београд 2009.
137. Поповић, Д., „Богоугоднику Јустину Ћелијском“, *Глас Цркве*, XVII/2 (1989).
138. Поповић, Р., „Преподобни Јустин Ћелијски као писац *Житија Светих*“, у: Цветковић, В., Лубардић, Б. (уред.), *Мисао и мисија светог Јустина Поповића*, Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Београд 2019, 223–231.
139. Поповић Тодоровић, Ј., „Обожјење личности на путу богопознања и себепознања“, у: Перић, П., Кончаревић, К., Бојовић, Д., Јовановић, А., Денчић, С. (уред.), *Отац Јустин Поповић живот и дело: зборник радова са научног скупа*, Врање 2011, 223–240.
140. Продић, С., „Отац Јустин (Поповић) и монаштво“, у: Цветковић, В., Лубардић, Б. (уред.), *Мисао и мисија светог Јустина Поповића*, Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Београд 2019, 209–219.
141. Радовић, А., „О Авиној личности“, *Банатски весник*, бр. 2 (Вршац: 1991).
142. Радовић, А., „Молитве оца Јустина“, *Православно дело*, Бањска, I/4 (2004).
143. Радовић, А., „Беседа на опелу оца Јустина“, у: Јевтић, А. (уред.), *Човек Богочовека Христа*, Београд 2004, 227–234.
144. Радовић, А., „Из молитвених ризница оца Јустина“, у: Јевтић, А. (уред.), *Човек Богочовека Христа*, Београд 2004, 235–253.
145. Радовић, А., „Поговор“, у: Поповић, *Философија и религија Ф. М. Достојевског - Достојевски о Европи и словенству* Београд 1999, 508–510.
146. Радовић, А., „Поговор“, у: Поповић, Ј., *Пут богопознања - Философске урвине*, Београд 1999, 512–514.
147. Радовић, А., „Сјетве и жетве врлина по Оцу Јустину Поповићу“, *Видослов*, Васкршњи број, год. 16, 2009, 12–21.
148. Радовић, Љ., „Трећи српски јеванђелист“, у: Перић, П., Кончаревић, К., Бојовић, Д., Јовановић, А., Денчић, С. (уред.), *Отац Јустин Поповић живот и дело: зборник радова са научног скупа*, Врање 2011, 48–55.

149. Радовић, М., „Ко се боји Достојевског данас и овде?: поводом текста Једна Химна Достојевштини Књижевни гласник, бр. 3, јануар 1985.“, *Поља* XXXI/312-313 (феб. – март 1985), 8–9.
150. Радосављевић, А., „Поговор“ у: Поповић, Ј., *Монашки живот по Светим Оцима*, Телије – Београд 1981.
151. Радосављевић, А., „Авва Јустин Телијски: Живо Еванђеље Христово“, у: Јевтић, А. (уред.), *Човек Богочовека Христа*, Београд 2004, 254–257.
152. Радосављевић, А., „Поговор“, у: Поповић, Ј., *Акатисти*, Београд 1999, 395–397.
153. Радосављевић, А., „Отац Јустин у Светоотачком Предању“, *Са Христом кроз живот*, Београд 2005.
154. Радосављевић, Ј., „Личност Оца Јустина“, *Православно дело*, год. II. бр. 5, *Саборник за православно словесност*, Ман. Бањска 2005, 38–50.
155. Радуловић, М., „Књижевно – есејистичка мисао Оца Јустина“, *Православно дело*, год. II. бр. 5, *Саборник за православно словесност*, Ман. Бањска 2005, 88–95.
156. Радуловић, М., „Књижевно – богословска мисао Николаја Велимировића и Јустина Поповића“, *Богословље*, Београд 1984.
157. Радуловић, М., „Православна духовност и модернистичка књижевност - Књижевно – богословска мисао Николаја Велимировића и Јустина Поповића“, *Богословље*, 1-2 (1988), 142–162.
158. Ракита, А., „Свети Јустин Телијски (1894 – 1979)“ *Свети кнез Лазар*, Призрен, бр. 1, 1999, 45–53.
159. Ракитић, С., „Разгледница Оца Јустина“, *Глас Цркве*, XVII/2 (1989).
160. Ристић Горгијев, С., „Теохуманизам у делу оца Јустина Поповића“, у: Перић, П., Кончаревић, К., Бојовић, Д., Јовановић, А., Денчић, С. (уред.), *Отац Јустин Поповић живот и дело: зборник радова са научног скупа*, Врање 2011, 107–123.
161. Ристић Горгијев, С., „Философија и њено значење у делу оца Јустина Телијског“, у: Цветковић, В., Лубардић, Б. (уред.), *Мисао и мисија светог Јустина Поповића*, Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Београд 2019, 101–111.
162. Ромић, И., „(Анти)култура у богословљу Св. Јустина Телијског“, у: Шијаковић, Б., (уред.), *Српска теологија данас: зборник радова првог годишњег симпозиона одржаног на Православном богословском факултету*, Православни богословски факултет, Београд 2010, 667–677.

163. Склирис, Д., „‘Волим дакле спознајем’: критика западне филозофије по светом Јустину Поповићу и њене светоотачке претпоставке“, у: Цветковић, В., Лубардић, Б. (уред.), *Мисао и мисија светог Јустина Поповића*, Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Београд 2019, 293–309.
164. Слијепчевић, Ђ., „Ј. Поповић: Православна философија истине – Догматика Православне Цркве“ (том I, Сремски Карловци 1932), *Време* (17. IX 1932).
165. Срејић, А., „Духовно и теолошко-философско дело Јустина Поповића у дипломским и постдипломским радовима и истраживањима студената високообразованих теолошких установа у Србији“, у: Шијаковић, Б., (уред.), *Српска теологија данас: зборник радова првог годишњег симпосиона одржаног на Православном богословском факултету*, Православни богословски факултет, Београд 2010, 689–701.
166. Сретеновић, М., „Ј. Поповић: Достојевски о Европи и словенству“, (Београд 1940), *Пастирски глас*, 35 (1940), Крагујевац.
167. Стојадинов, Н., „Непрестана борба за боголикоост“, у: Перић, П., Кончаревић, К., Бојовић, Д., Јовановић, А., Денчић, С. (уред.), *Отац Јустин Поповић живот и дело: зборник радова са научног скупа*, Врање 2011, 63–70.
168. Стојановић, А., „Догма и духовност у богословљу Оца Јустина Поповића“, у: Шијаковић, Б., (уред.), *Српска теологија данас: зборник радова првог годишњег симпосиона одржаног на Православном богословском факултету*, Православни богословски факултет, Београд 2010, 97–102.
169. Стојчић, Г., Костић, С., *Светлопис Аве Јустина*, Београд 2004.
170. Стошић, Р., *Педагошке концепције моралног васпитања у делу Аве Јустина и наша савременост* (докторска дисертација), Универзитет у Нишу, Ниш 2015.
171. Суботић, Д., „Православље између Истока и Запада у богословској мисли Николаја Велимириовића и Јустина Поповића“, у: Живковић, Г. (уред.), *Човек и Црква у вртлогу крсте: Шта нам нуди православље данас*, Глас Цркве, Ваљево 1993.
172. Таталовић, В., „Ерминевтички принципи Архимандрита др. Јустина Поповића“, у: Шијаковић, Б., (уред.), *Српска теологија у XX веку: истраживачки проблеми и резултати*, том 5, Православни богословски факултет БУ, Београд 2010, 17–29.
173. Тимотијевић, Н. М., „Ф. М. Достојевски у оптици преподобног Јустина Ћелијског“, у: Јевтић, А. Р. (уред.), *Искушана мисао Достојевског: зборник радова поводом јубилеја 200 година од рођења и 140 година од упокојења Фјодора М. Достојевског (1821-1881)*, Епархија жичка, Краљево 2021, 171–198.

174. Топаловић В., „Учење Новог Завета о благодати по коментарима архимандрита оца Јустина Поповића“, *Нови источник*, Србиње, 2002. 7–65.
175. Трибушњи, Д., „Тајна присуства: увод у онтологију преподобног Јустина Ћелијског“, *Богословље*, 70/2 (2011), 107–116.
176. Трибушњи, Д., „Свети Јустин Ћелијски као оригиналан мислилац“, у: Цветковић, В., Лубардић, Б. (уред.), *Мисао и мисија светог Јустина Поповића*, Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Београд 2019, 379–392.
177. Турањанин, Н., „Отац Јустин изблиза“, у: Јевтић, А. (уред.), *Човек Богочовека Христа*, Београд 2004, 266–269.
178. Тутеков, С., „Свети Јустин Нови Ћелијски и аскетски кључ теологије личности“, у: Цветковић, В., Лубардић, Б. (уред.), *Мисао и мисија светог Јустина Поповића*, Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Београд 2019, 179–192.
179. Уредници дела, „Белешка о писцу“, у: Поповић, Ј., *Житија светих, децембар*, Манастир Св. Ћелије код Ваљева, Београд 1998.
180. Фатић, А., „Морално терапеутски смисао дијалектике богоцентричности и човекоцентричности код Светог Јустина Поповића“, у: Цветковић, В., Лубардић, Б. (уред.), *Мисао и мисија светог Јустина Поповића*, Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Београд 2019, 163–178.
181. Хедли, С. К., „Свети Јустин о промисли: извори и последице“, у: Цветковић, В., Лубардић, Б. (уред.), *Мисао и мисија светог Јустина Поповића*, Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Београд 2019, 351–360.
182. Хил, Е., „Јустин Поповић (1874 – 1979)“, у: Јевтић, А. (уред.), *Човек Богочовека Христа*, Београд 2004, 180–201.
183. Христу, П., „Јустин Поповић (1874 – 1979)“, у: Јевтић, А. (уред.), *Човек Богочовека Христа*, Београд 2004, 147.
184. Цветковић, В., „Свети Јустин Нови о тајни личности“, *Теологикон*, 2 (2013), 161–181.
185. Цветковић, В., „Свети Јустин Ћелијски као еванђеоски богослов“, *Црквене студије*, 11 (2014), 147–170.

186. Цветковић, В., „Четири писма Светог Јустина Новог Ћелијског о екуменизму“, *Црквене студије*, 12 (2015), 243–262.
187. Цветковић, В., „Свети Јустин Нови (Поповић) као тумач мисли Светог Максима Исповедника“, у: Петровић, А., Кнежевић, М. (прир.), *Политика, идентитет, традиција*, Филозофски факултет, Косовска Митровица 2015, 471–494.
188. Цветковић, В., „Сотириологија, христологија и тајна Христова код Светог Јустина Новог Ћелијског“, *Теологикон*, 5 (2016), 162–170.
189. Цветковић, В., „Мисли о Светом Сави и светосављу: примери Светог Николаја Жичког, Светог Јустина Ћелијског и Атанасија Јевтића“, у: Пузовић, В., Таталовић, В. (прир.), *Осам векова аутокефалије Српске православне цркве (1219 – 2019): историјско, богословско и културно наслеђе*, Православни богословски факултет, Београд 2020, књ. 2, 153–166.
190. Цветковић, В., Лубардић, Б., „Јустинолошке студије у српском и европском контексту: *Studia Iustiniana Serbica – collationes*“, у: Цветковић, В., Лубардић, Б. (уред.), *Мисао и мисија светог Јустина Поповића*, Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Београд 2019, 7–25.
191. Цветковић, В., „Свети Јустин Поповић о папству“, у: Цветковић, В., Лубардић, Б. (уред.), *Мисао и мисија светог Јустина Поповића*, Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Београд 2019, 85–98.
192. Цветковић, В., *Јустин Поповић: синтеза традиције и иновације*, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд 2021.
193. Џомић, В., *Свети владика Николај и ава Јустин Ћелијски о Европи и злу западном*, Крагујевац 1993.
194. Шарић, С., *Опит систематизације богословског наслеђа преподобног Јустина (Поповића)*, Московска духовна академија 2006.
195. Ширка, З., „Рехабилитација Јустина Поповића на Београдском Универзитету“, *Православље*, 1255 (јул 2019), 12–13.
196. Ширка, З., „Јустин Поповић о Лутеру и протестантизму“, у: Цветковић, В., Лубардић, Б. (уред.), *Мисао и мисија светог Јустина Поповића*, Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Београд 2019, 65–83.

197. Шкрелић, Н., „Свети Јустин Ћелијски и Достојевски: проблем људске детерминисаности и слободе“, у: Цветковић, В., Лубардић, Б. (уред.), *Мисао и мисија светог Јустина Поповића*, Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, Београд 2019, 143–159.
198. Шмања, А., „Критика западног хуманизма Оца Јустина (Поповића)“, *Видослов*, 49 (2010), 80–96 и 50 (2010), 184–199.
199. Belić, P., „Majka Crkve kod Justina Popovića“, *Obnovljeni život* 3–4 (1994), 281–304.
200. Bremer, T., *Vera, kultura i politika*, Gradina/Yunir, Niš 1997.
201. Zarković, B., „Svetosavska filosofija progresa – arhimandrita Justina Popovića“, у: Đurović, B. (ured.), *Religija i razvoj*, JUNIR, Niš 1995, 100–102.
202. Lubardić, B., „Revolt against the Modern World’: Theology and the Political in the Thought of Justin Popović“, у: I. Gabriel, K. Stoeckl, A. Papanikolaou (eds.), *Political Theologies in Orthodox Christianity: Common Challenges – Divergent Positions*, Bloomsbury Publishing: T&T Clark, London – Oxford – New York 2017, 207–226.
203. Lubardić, B., „Fr Justin Popović and Anglican theologians: critical reflections on a complex and multifaceted encounter“ у: B. Lubardić, M. D. Chapman (eds.) *Serbia and the Church of England: The First World War and a new Ecumenism – Essays to commemorate the centenary of the Serbian theological refugees in Oxford, 1918*, Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2022, 131–159.
204. Majstorović, M., „J. Popović: Dostojevski o Evropi i slovenstvu“, (Beograd 1940), *Učitelj*, XXI/3-4 (1940), Beograd.

Примарна литература II: литература о животу и делу Фјодора Достојевског:

1. Абрамовичъ, Н. Я., *Христосъ Достоевскаго*, Книгоиздательство И. А. Маевского, Москва 1914.
2. Адлер, А., „Достојевски“, *Индивидуална психологија: пракса и теорија*, 2. изд. Матица српска, 1989, 389–400.
3. Аненски, И., „Изабраник међу сањарима“, *Летопис Матице Српске*. Год. 171, књ. 456, св. 3 (септ. 1995), 287–291.

4. Арсовић, З., „Нихилизам, или кад лаж постане апсолутна“, у: Копривица, Ч., Лубардић, Б. (уред.), *Годишњак факултета политичких наука: специјални број поводом 200 година рођења Ф. М. Достојевског*, Универзитет у Београду – Факултет политичких наука, Београд 2022, 97–114.
5. Ахметагић, Ј., *Књига о Достојевском: болест прекомерног сазнања*, Дерета, Београд 2013.
6. Ахметагић, Ј., „Актуализација Достојевског у опусу савременог српског писца“, у: Копривица, Ч., Лубардић, Б. (уред.), *Годишњак факултета политичких наука: специјални број поводом 200 година рођења Ф. М. Достојевског*, Универзитет у Београду – Факултет политичких наука, Београд 2022, 81–95.
7. Бабовић, М., *Достојевски код Срба*, Графички завод, Титоград 1961.
8. Бабовић, М., „Филозофија апсурда у Камијевом Странцу и Зли дуси Достојевског“, *Летопис Матице Српске*, год. 1977, књ. 467, св. 4 (април 2001), 537–549.
9. Бабовић, М., *Достојевски*, Ленто, Београд 2007.
10. Бељански, С., „Правна и морална кривица Димитрија Карамазова“, *Поетика права*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци 1999, 7–23.
11. Берђајев, Н., *Поглед на свет Ф. М. Достојевског*, Бримо, Београд 2001.
12. Берђајев, Н., *Нова религијска свест и друштвена стварност*, Бримо, 2001.
13. Бјели, А., „Трагедија стваралаштва: Достојевски и Толстој“, *Дело*, Год. 27, бр. 11 – 12 (нов – дец. 1981), 134–151.
14. Божић, Р., „Фон Шилера и Гетеа у исповестима Димитрија и Ивана Карамазова“, *Зборник Матице српске за славистику*, књ. 58/59 (2000), 95–115.
15. Браун, М., *Достојевски: целокупно дело у својој разноврсности и свом јединству*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци 2008.
16. Булгаков, С., „Трнов венац: сећање на Ф. М. Достојевског“, у: Пантелић, Б. (уред.), *Трнов венац Достојевског*, Бернар, Стари Бановци – Београд 2015, 9–30.
17. Булгаков, С., „Оглед о Ф. М. Достојевском: четврт века касније (1881–1906)“, у: Пантелић, Б. (уред.), *Трнов венац Достојевског*, Бернар, Стари Бановци – Београд 2015, 31–82.
18. Булгаков, С., „Иван Карамазов као философски тип у роману Достојевског Браћа Карамазови“, у: Пантелић, Б. (уред.), *Трнов венац Достојевског*, Бернар, Стари Бановци – Београд 2015, 83–120.
19. Булгаков, С., „Руска трагедија: о Злим дусима Достојевског“, у: Пантелић, Б. (уред.), *Трнов венац Достојевског*, Бернар, Стари Бановци – Београд 2015, 121–156.
20. Валан, С., *Достојевски и појам одговорности код Емануела Левинаса*, Арт принт, Бања Лука 2019.
21. Велимировић, Н., „Ниче и Достојевски“, у: Ранковић, А. (уред.), *Опсесија Достојевски: студије – есеји – чланци српских, руских и европских аутора*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015, 26–35.
22. Вилијамс, Р., *Достојевски: језик, вера и књижевност*, Хришћански културни центар др. Радован Биговић Zepher Book World, Београд 2014.
23. Вишеславцев, Б., *Руска стихија код Достојевског*, Логос, Београд 2021.
24. Волгин, И. Л., *Последња година живота Достојевског*, ЦИП, Подгорица 2003.
25. Врангел, А. Ј., *Сећања на Ф. М. Достојевског из Сибира 1854–1856. г.*, Српско филозофско друштво – Приватна издања Драгомира Џамбића, Београд 2017.

26. Вулетић, В., *Достојевски и универзална конфликтност*, Академска књига, Нови Сад 2011.
27. Гавриловић, Ж. Ђ., „Религија Достојевског“, *Теолошки погледи* Година IV (1971), бр. 4, 279–295.
28. Гачева, А., *Свет ће бити лепота Христова: Ф. М. Достојевски и Н. Ф. Фјодоров*, Логос, Београд 2007.
29. Голдстеин, Д., *Достојевски и Јевреји*, Академска књига, Нови Сад 2010.
30. Голосовкер, Ј., *Достојевски и Кант*, Графос, Београд 1983.
31. Гордон, Е., „Увод“, у: Дробњаковић, Н. (прир.), *Фјодор Михаилович Достојевски: Велики инквизитор: изабрани хришћански мотиви*, Бернар, Стари Бановци Београд 2011, 23–34.
32. Григорјев, Д., *Достојевски и црква*, Логос, Београд 2016.
33. Гросман, Л., *Град рулета: романсирана биографија Ф. М. Достојевског*, Рад, Београд 1959.
34. Гросман, Л., *Достојевски*, Српска књижевна задруга, Београд 1974.
35. Гросман, Л., „Препород у схватањима“, *Опсесија Достојевски: студије – есеји – чланци српских, руских и европских аутора*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015, 192–197.
36. Деврња, М. П., *Схватања људске егзистенције у раним делима Ф. М. Достојевског*, Удружење књижевника Србије, Београд 2002.
37. Деврња, М. П., „Филозофија Достојевског“, у: Ранковић, А. (уред.), *Опсесија Достојевски: студије – есеји – чланци српских, руских и европских аутора*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015, 37–46.
38. Димитријевић, В., *Ударје Достојевском: о Богу који увек слуша и писцу који је Бога тражио: 200 година од рођења и 140 година од упокојења Достојевског*, Духовни луг, Крагујевац 2021.
39. Достојевскаја, Љ., *Мој отац Фјодор Достојевски*, ННК Интернационал, Београд 2020.
40. Достојевски, А., *Успомене*, том I, Просвета, Београд 1977.
41. Достојевски, А., *Успомене*, том II, Просвета, Београд 1977.
42. Дунајев, М. М., „Ф. М. Достојевски (1821–1881)“, у: Ранковић, А., *Опсесија Достојевски: студије – есеји – чланци српских, руских и европских аутора*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015, 169–178.
43. Ђермановић, Т., „Русија и Запад у делу Достојевског: Записи из подземља, Зли дуси и Браћа Карамазови“, у: Копривица, Ч., Лубардић, Б. (уред.), *Годишњак факултета политичких наука: специјални број поводом 200 година рођења Ф. М. Достојевског*, Универзитет у Београду – Факултет политичких наука, Београд 2022, 13–27.
44. Ђорђевић, Р., „Философске контроверзе у опусу Достојевског“, *Студије о руској философији*, књ. 1, ИЦНТ, Београд 2008, 93–98.
45. Ђорђевић, Р., „Шестов пред темама Достојевског“, *Студије о руској философији*, књ. 1, ИЦНТ, Београд 2008, 99–101.
46. Ђорђевић, Р., „Тумачи пред испитом времена (Достојевски у светлу руске критике)“, *Студије о руској философији*, књ. 1, ИЦНТ, Београд 2008, 102–105.
47. Ђорђевић, Р., „Тумачења философије Достојевског: Штајнбергов покушај“, *Студије о руској философији*, књ. 1, ИЦНТ, Београд 2008, 106–111.

48. Ђорђевић, Р., „Еристика и антиномије јунака Достојевског“, *Студије о руској философији*, књ. 1, ИЦНТ, Београд 2008, 112–115.
49. Ђорђевић, Р., „Гросманов резиме о Достојевском“, *Студије о руској философији*, књ. 1, ИЦНТ, Београд 2008, 116–118.
50. Ђорђевић, Р., „Виктор Шкловски о Достојевском“, *Студије о руској философији*, књ. 1, ИЦНТ, Београд 2008, 119–121.
51. Ђорђевић, Р., „Заоставштина Достојевског“, *Студије о руској философији*, књ. 1, ИЦНТ, Београд 2008, 122–125.
52. Ђорђевић, Р., „Из света књига о стваралаштву Достојевског“, у исти *Студије о руској философији*, књ. 1, ИЦНТ, Београд 2008, 126–128.
53. Ђорђевић, Р., „Достојевски, философи руске емиграције и наше време“, *Студије о руској философији*, књ. 1, ИЦНТ, Београд 2008, 129–138.
54. Ђорђевић, Р., „Достојевски *redivivus*?“, *Студије о руској философији*, књ. 1, ИЦНТ, Београд 2008, 139–145.
55. Ђорђевић, Р., „Трагања за философијом Достојевског“, *Студије о руској философији*, књ. 1, ИЦНТ, Београд 2008, 146–153.
56. Ђорђевић, Р., „Достојевски и проблеми нашег времена“, *Студије о руској философији*, књ. 1, ИЦНТ, Београд 2008, 154–159.
57. Евдокимов, П., „Основи једне сатанодикеје“, у: Ранковић, А. (уред.), *Опсесија Достојевски: студије – есеји – чланци српских, руских и европских аутора*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015, 133–146.
58. Евдокимов, П. Н., „Легенда о Великом Инквизитору“, у: Нешић, Б., Обрадовић, Б. (уред.), *Достојевски апостол православног реализма*, Catena Mundi, Beograd 2014, 89–109.
59. Енгелхарт, Б., „Идеолошки роман Достојевског“, у: Ранковић, А. (уред.), *Опсесија Достојевски: студије – есеји – чланци српских, руских и европских аутора*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015, 179–186.
60. Жид, А., *Предавања о Достојевском*, Књижевна заједница Новог Сада, 1994.
61. Жид, А., „Највећи романописац“, у: Ранковић, А. (уред.), *Опсесија Достојевски: студије – есеји – чланци српских, руских и европских аутора*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015, 265–268.
62. Жижовић, О., *Живи лик истине Ф. М. Достојевског: сан смешног човека*, Конрас, Београд 2013.
63. Жирар, Р., *Достојевски*, Књижевна заједница Новог Сада 1994.
64. Захаров, В. Н., „Достојевски и Јеванђеље“, у: Нешић, Б., Обрадовић, Б. (уред.), *Достојевски апостол православног реализма*, Catena Mundi, Beograd 2014, 11–24.
65. Захаров, В. Н., „Символика хришћанског календара у делима Достојевског“, у: Нешић, Б., Обрадовић, Б. (уред.), *Достојевски апостол православног реализма*, Catena Mundi, Beograd 2014, 131–143.
66. Зернов, Н., „Символика имена у романима Достојевског“, у: Ранковић, А. (уред.), *Опсесија Достојевски: студије – есеји – чланци српских, руских и европских аутора*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015, 164–168.
67. Зјенковски, В., „Русија и Европа у мисли Достојевског“, у: Ранковић, А. (уред.), *Опсесија Достојевски: студије – есеји – чланци српских, руских и европских аутора*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015, 112–123.

68. Игњатов, А., „Ђаво и натчовек: Достојевсково и Ничеово предосећање тоталитаризма“, *Летопис Матице српске*, Год. 170, књ. 454, св. 1 – 2 (јул – авг. 1994), 84–103.
69. Исупов, К. Г., „Возрождение Достоевского в русском религиозно-философском ренессансе, у: Котельников, В. А. (ред.), *Христианство и русская литература* (Сб. 2), Наука, Санкт-Петербург 1996, 310–333.
70. Исупов, К., *Метафизика Достоевского*, Центр гуманитарных инициатив, Москва – Санкт Петербург 2016.
71. Јанићијевић, В., *Велики романи Достоевског и Кантове антиномије*, Филозофске студије, Београд 1999.
72. Јанићијевић, В., „Достојевски у светлу руске религиозне мисли“, у: Ђорђевић, Р. (уред.), *Савременост руске религијске философије*, Гутенбергова галаксија, Београд 2002, 121–141.
73. Јевремовић, П., „Достојевски: гласови покајаних и непокајаних“, у: Копривица, Ч., Лубардић, Б. (уред.), *Годишњак факултета политичких наука: специјални број поводом 200 година рођења Ф. М. Достоевског*, Универзитет у Београду – Факултет политичких наука, Београд 2022, 51–79.
74. Јевтић, А., „Лепота ће спасити свет“, *Философија и теологија*, Братство св. Симеона Мироточивог, Врњци 2004, 261–280.
75. Јевтић, А., „О личности и заједници људској“, у: Нешић, Б., Обрадовић, Б. (уред.), *Достојевски апостол православног реализма*, Catena Mundi, Beograd 2014, 191–201.
76. Јевтић, А. Р., „Достојевски између филозофије наде и филозофије робије“, *Логос*, Год. 1, бр. 1, (2009), 84–89.
77. Јевтић, А., „Човек Достоевског“, *Достојевски*, Манастир Тврдош, Севастијан прес, Интерклима-графика, Врњци – Требиње – Алхамбра 2020, 17–37.
78. Јевтић, А., „Од слободе ка љубави – и о победи над смрћу“, *Достојевски*, Манастир Тврдош, Севастијан прес, Интерклима-графика, Врњци – Требиње – Алхамбра 2020, 39–68.
79. Јевтић, А., „Достојевски – о 100-годишњици Браће Карамазових“, *Достојевски*, Манастир Тврдош, Севастијан прес, Интерклима-графика, Врњци – Требиње – Алхамбра 2020, 69–74.
80. Јевтић, А., „Достојевски (3. 10. 1821–28. 1. 1881)“, *Достојевски*, Манастир Тврдош, Севастијан прес, Интерклима-графика, Врњци – Требиње – Алхамбра 2020, 75–93.
81. Јевтић, А., „О личности и заједници људској – два текста Ф. М. Достоевског“, *Достојевски*, Манастир Тврдош, Севастијан прес, Интерклима-графика, Врњци – Требиње – Алхамбра 2020, 95–114.
82. Јевтић, А., „Личност и заједница у делима Достоевског“, *Достојевски*, Манастир Тврдош, Севастијан прес, Интерклима-графика, Врњци – Требиње – Алхамбра 2020, 115–132.
83. Јевтић, А., „Исус Христос једини спаситељ света – по Достоевском“, *Достојевски*, Манастир Тврдош, Севастијан прес, Интерклима-графика, Врњци – Требиње – Алхамбра 2020, 133–141.
84. Јевтић, А., „О истинској љубави, слободи и вечном животу: опширни коментари на *Свеске* Достоевског (1863 – 1864)“, *Достојевски*, Манастир Тврдош, Севастијан прес, Интерклима-графика, Врњци – Требиње – Алхамбра 2020, 143–161.

85. Јевтић, А., „Сартр и Достојевски две савремене антропологије“, *Достојевски*, Манастир Тврдош, Севастијан прес, Интерклима-графика, Врњци – Требиње – Алхамбра 2020, 163–174.
86. Јевтић, А., „Достојевски и Маркс“, *Достојевски*, Манастир Тврдош, Севастијан прес, Интерклима-графика, Врњци – Требиње – Алхамбра 2020, 175–196.
87. Јелачић, А., „Достојевски пророк“, *На прелому: огледи из књижевности и социјалне филозофије*, Издање књижаре Генце Кона, Београд 1933, 13–78.
88. Јеротић, В., „Достојевски“, *Савременост руске религиозне филозофије*, Ars Libri Neven, Београд 2007, 53–61.
89. Јеротић, В., „Шестов Достојевски и Ниче“, *Савременост руске религиозне филозофије*, Ars Libri Neven, Београд 2007, 63–75.
90. Јеротић, В., „Достојевски јуче, данас, сутра“, у: Ранковић, А. (уред.), *Опсесија Достојевски: студије – есеји – чланци српских, руских и европских аутора*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015, 48–58.
91. Јеротић, В., „Вредности и границе психоаналитичког тумачења Достојевског“, *Путовање у оба смера*, Ars Libri Neven, Београд 2017, 197–215.
92. Јеротић, В., „Двојник“ и тежња ка моћи“, *Путовање у оба смера*, Ars Libri Neven, Београд 2017, 239–256.
93. Јеротић, В., „Вечна младост Аркадија Макаровича“, *Путовање у оба смера*, Ars Libri Neven, Београд 2017, 256–281.
94. Јеротић, В., „О једном сну Достојевског“, *Путовање у оба смера*, Ars Libri Neven, Београд 2017, 296–303.
95. Јеротић, В., „Данашњи „Зли дуси“, *Путовање у оба смера*, Ars Libri Neven, Београд 2017, 303–319.
96. Јеротић, В., „Ставрогин и Русија, некад и сад“, *Путовање у оба смера*, Ars Libri Neven, Београд 2017, 319–328.
97. Јеротић, В., „Православље и модерна уметност: на примеру Достојевски – Кафка“, Глас. Књ. – 17, бр. 385 (1998), 68–76.
98. Јеротић, В., „Улога дела Достојевског у психологији и религији у садашњости и у будућности“, *О Достојевском*, Задужбина Владете Јеротића – Domus editoria Ars libri, Београд 2021, 221–227.
99. Јеротић, В., „Закључци из дијалога Великог Инквизитора и Христа у параболи легенде о великом инквизитору у *Браћи Карамазовим* Достојевског“, *О Достојевском*, Задужбина Владете Јеротића – Domus editoria Ars libri, Београд 2021, 229–231.
100. Јовановић, М., *Достојевски и руска књижевност XX века: прилог теорији подтекста*, Српска књижевна задруга, Београд 2003, 168–182.
101. Јовановић, М., *Достојевски од романа тајни ка роману – миту*, Српска књижевна задруга, Београд 1992.
102. Јовановић, М., „Пушкинов код у *Идиоту* Достојевског“, *Књижевна реч*, Год. 16, бр. 300, 79.
103. Кабић, Д., *Достојевски: лексикон ликова*, Прометеј, Нови Сад 2007.
104. Казимировић, Р. Н., „Достојевски“, *Велики руски писци*, Књижарница Милорада П. Милановића 1941, 13–34.
105. Кангрга, Н., „Личност Аљоше Карамазова у очима верника“, *Спомени*, Храм св. Ђорђа на Чукарици, Београд 1999, 27–38.

106. Кантор, В., „Достојевски, Ниче и криза хришћанства у Европи крајем XIX и почетком XX века“, *Летопис Матице српске*, Год. 181, књ. 475, св. 5 (мај 2005), 13–34.
107. Касаткина, Т. А., *Људски а Божији Достојевски*, Панонске нити, Крушић 2019.
108. Касаткина, Т. А., *Достојевски филозоф и богослов*, Панонске нити, Крушић 2020.
109. Касаткина, Т. А., *Достојевски у највишем смислу*, Панонске нити, Крушић 2021.
110. Колчак, К., *Ф. М. Достојевски и Ана Григорјевна*, Књига комерц, Београд 2006.
111. Копривица, Д., „Чехов и Достојевски“, *Славистика*, књ. 2 (2004), стр. 216–220.
112. Копривица, Ч. Д., „De personabus novis. Генеалогичка демонургија „подземних“ ликова Достојевских *Злих духа*“, у: Копривица, Ч., Лубардић, Б. (уред.), *Годишњак факултета политичких наука: специјални број поводом 200 година рођења Ф. М. Достојевског*, Универзитет у Београду – Факултет политичких наука, Београд 2022, 145–175.
113. Косановић, Б., „Достојевски и његов Расколников“, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, Год. 30 (2002), 209–215.
114. Кристева, Ј., „Холбајнов *Мртви Христос*“, *Црно сунце: депресија и меланхолија*, Светови, Нови Сад 1994, 129–169.
115. Кристева, Ј., „Достојевски: писмо патње и опроштења“, *Црно сунце: депресија и меланхолија*, Светови, Нови Сад 1994, 213–267.
116. Лазаревић, Б., „Достојевски“, *Импресије из књижевности* св. 3, Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон, Београд 1935, 104–214.
117. Лазаревић, Б., „Планина у магли“, у: Ранковић, А. (уред.), *Опсесија Достојевски: студије – есеји – чланци српских, руских и европских аутора*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015, 17–25.
118. Лапшин, И. И., *Естетика Достојевског*, Слово љубве, Београд 1981.
119. Лаут, Р., „Питање генезе Легенде о Великом Инквизитору“, *Градина*, год. 33. (јул – авг – септ 1998), 190–205.
120. Љацки, Е. А., „Достојевски“, *Огледи о руској књижевности XX века*, Српска књижевна задруга, 1935, 244–271.
121. Леонтјев, К., „Из књиге *Наши хришћани*“, у: Врачан, С., Вукчевић, Д. К., (уред.), *Легенда о Великом инквизитору: тумачења*, ЦИД – Романов, Подгорица 2002, 79–103.
122. Лоски, Н., *Достојевски и његово хришћанско схватање света*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015.
123. Лубардић, Б., „Достојевски, вера и хришћанство: поводом 200 година од рођења и 140 година од упокојења“, у: Јовић, С. Б. (уред.), *Календар српске православне патријаршије за просту 2021. годину*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 2021, 107–116.
124. Лукач, Ђ., „Достојевски“, у: Ранковић, А. (уред.), *Опсесија Достојевски: студије – есеји – чланци српских, руских и европских аутора*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015, 284–290.

125. Лурье, В. М., „Догматика ‘Религии любви’: догматические представления позднего Достоевского“, у: Котельников, В. А. (ред.), *Христианство и русская литература* (Сб. 2), Наука, Санкт-Петербург 1996, 290–309.
126. Магриц, М., „Предговор“, у: Дробњакровић, Н., (прир.), *Фјодор Михаилович Достоевски: Велики инквизитор: изабрани хришћански мотиви*, Бернар, Стари Бановци Београд 2011, 19–21.
127. Ман, Т., „Достоевски с мером“, у: Ранковић, А. (уред.), *Опсесија Достоевски: студије – есеји – чланци српских, руских и европских аутора*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015, 215–228.
128. Маринковић, Н., „Зашто Достоевски“, предговор у: Нешић, Б., Обрадовић, Б. (уред.), *Достоевски апостол православног реализма*, Catena Mundi, Београд 2014, 5–6.
129. Марковић, М. С., „Српска апокалипса по Достоевском“, у: Ранковић, А. (уред.), *Опсесија Достоевски: студије – есеји – чланци српских, руских и европских аутора*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015, 59–64.
130. Маројевић, Н., *Молитва је васпитање: човјекова личност, исповијест и васпитање у дјелу Ф. М. Достоевског*, Богословија Светог Петра Цетињског, Бијели Павле, Цетиње – Никшић 2010.
131. Маројевић, Н., *Антропологија Ф. М. Достоевског*, Каленић, Крагујевац 2012.
132. Мартиновић, Ж., „Епилепсија и структура романа Фјодора Михајловича Достоевског“, *Психијатрија данас*, Год. 34, бр. ½ (2002), 77–95.
133. Матић, З., „Ф. М. Достоевски, Црква и савремена цивилизација“, *Саборност* 3 – 4/XII (2006), 31–45.
134. Меденица, В., „Достоевски и изазови савремене цивилизације: црква ће променити свет“, *Саборност* 3 – 4/XII (2006), 109 – 134.
135. Мерешковски, Д. С., *Толстој и Достоевски*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015.
136. Мерешковски, Д. С., *Пророк руске револуције*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015.
137. Милентијевић, Л., „Достоевски и руска религијска философија“, у: Копривица, Ч., Лубардић, Б. (уред.), *Годишњак факултета политичких наука: специјални број поводом 200 година рођења Ф. М. Достоевског*, Универзитет у Београду – Факултет политичких наука, Београд 2022, 129–143.
138. Милер–Лаутер, В., *Дијалектика идеја Достоевског*, Вук Караџић, Београд 1986.
139. Мидић, И., „Достоевски о слободи човека у савременој цивилизацији“, *Саборност* 3 – 4/XII (2006), 63–81.
140. Милош, Ч., „Достоевски сада“, *Источник*, Год. I, бр. 2, (1992), 68–73.
141. Милосављевић, Љ., „Достоевски о вери и безверју у роману *Зли дуси*“, *Станишта идеја*, Зограф, Ниш 2002, 93–120.
142. Милошевић, Н., „Велики романи Достоевског“, *Буктиње: есеји о античким и руским темама и о Ничеу*, Задужбина Милоша Црњанског Орфеус, Нови Сад 2009, 37–59.

143. Милошевић, Н., „Формалисти и Достојевски“, *Буктиње: есеји о античким и руским темама и о Ничеу*, Задужбина Милоша Црњанског Орфеус, Нови Сад 2009, 63–78.
144. Милошевић, Н., „Бахтиново тумачење Достојевског“, *Буктиње: есеји о античким и руским темама и о Ничеу*, Задужбина Милоша Црњанског Орфеус, Нови Сад 2009, 79–130.
145. Милошевић, Н., „Забелешке из подземља и Браћа Карамазови у светлости религијско – филозофских тумачења“, *Буктиње: есеји о античким и руским темама и о Ничеу*, Задужбина Милоша Црњанског Орфеус, Нови Сад 2009, 131–261.
146. Милошевић, Н., „Сукоб мотивацијских начела у Браћи Карамазовима“, *Летопис Матице српске*, Год. 144, књ. 402, св. 5 (нов. 1968), 447–467.
147. Милошевић, Н., „Филозофија и неуроза у Забелешкама из подземља“ *Антрополошки есеји*, Нолит, Београд 2007, 7–27.
148. Милошевић, Н., „Хуманистичка визија хришћанства“, у: Ранковић, А. (уред.), *Опсесија Достојевски: студије – есеји – чланци српских, руских и европских аутора*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015, 65–72.
149. Михаиловић, А., „Макар нешто о Достојевском“, *Иза одишкринутих врата*, Одбор за просвету и културу Епархије браничевске, Академија СПЦ за уметност и конзервацију, Пожаревац – Београд 2019, 15–25.
150. Мочуљский, К., *Достоевский: жизнь и творчество*, YMCA-PRESS, Paris 1947.
151. Набоков, В. В., „Фјодор Достојевски (1821 – 1881)“, *Књижевност*, Год. 38, књ. 75, св. 8/9 (1983), 1302–1330.
152. Насеткин, Н., *Достојевски енциклопедија*, ЦИП, Подгорица 2014.
153. Настасијевић, М., „Неколике белешке о Достојевском“, у: Нешић, Б., Обрадовић, Б. (уред.), *Достојевски апостол православног реализма*, Catena Mundi, Beograd 2014, 189–190.
154. Недељковић, З., „Између натчовека и свечовека: Ниче и Достојевски“, *Стремљења*, Год. 39, бр. 2 (2005), 103–115.
155. Недељковић, Д., „У подножју романа Браћа Карамазови“, у: Ранковић, А. (уред.), *Опсесија Достојевски: студије – есеји – чланци српских, руских и европских аутора*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015, 83–92.
156. Павловић, М., „Достојевски – расап обредности“, *Књижевна реч*, Год. 16, бр. 298, 1.
157. Павловић, М., „Бесови се настављају“, у: Ранковић, А. (уред.), *Опсесија Достојевски: студије – есеји – чланци српских, руских и европских аутора*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015, 75–82.
158. Пантелић, Б., „Христос или гадарински бездан: утицај голготе Достојевског на духовни развој оца Сергеја Н. Булгакова, у: Пантелић, Б. (уред.), *Трнов венац Достојевског*, Бернар, Стари Бановци – Београд 2015, 159–178.
159. Петров, Г., *Достојевски и достојевитина*, И. Ћ. Ђурђевић, Београд 1923.
160. Плавшић, Н., „Николај Берђајев као тумач философије и религије Достојевског“, *Теолошки погледи* LIII (2/2020), 441–478.
161. Попов, Ј., „Роман синтеза“, предговор у: Фјодор Достојевски, *Браћа Карамазови I*, Лагуна – Ленто, Београд 2020, 11–33.

162. Попов, Ј., „Валаамова магарица: шта представља Смердјаков?“, у: Копривица, Ч., Лубардић, Б. (уред.), *Годишњак факултета политичких наука: специјални број поводом 200 година рођења Ф. М. Достојевског*, Универзитет у Београду – Факултет политичких наука, Београд 2022, 29–49.
163. Прокић, М., *Јуродиви (и) Достојевски*, Чувари, Београд 2014.
164. Радовић, А., „Пневматолошки метод у приступу дјелу Ф. М. Достојевског“ *Богословска слова*, књ. 1, Светигора, Цетиње 2012, 447–468.
165. Радуловић, Љ. Б., „Љубав већа од злочина“, *Стварање*, Год. 55, бр. 1/5 (јан – мај 2000), 211–219.
166. Ранковић, М., „Достојевски: писац за сва времена“, *Славни руски писци*, Београд 2009, 51–62.
167. Ранковић, М., *Књижевно стваралаштво Достојевског*, Ведес, Београд 2011.
168. Ранковић, М., *Проблем добра у књижевном делу Достојевског*, *Летопис Матице српске*, Год. 177, књ. 467, св. 4 (април 2001), 517–536.
169. Розанов, В. В., *Легенда о великом инквизитору Ф. М. Достојевског: покушај критичког коментара*, Графос, Београд 1982.
170. Розанов, В. В., „Из писама К. Н. Леонтјева В. В. Розанову“, у: Стеван Врачан, Драган К. Вукчевић (уред.), *Легенда о Великом Инквизитору*, ЦИД, Подгорица 2002, 266–282.
171. Розанов, В. В., *Религија као светлост и радост*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015.
172. Сарамандић, З. С., *Достојевски као пророк*, Узвишена мисао, Београд 1996.
173. Секулић, И., „Достојевски – уз лектуру његових списа“, *Из страних књижевности*, књ. 1, Матица српска, Нови Сад 1962, 357–362.
174. Секулић, И., „О Достојевском“, *Из страних књижевности*, књ. 1, Матица српска, Нови Сад 1962, 363–367.
175. Секулић, И., „Врх над врховима“, у: Ранковић, А. (уред.), *Опсесија Достојевски: студије – есеји – чланци српских, руских и европских аутора*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015, 7–9.
176. Селезњов, Ј., *Достојевски*, ЦИД, Подгорица 1997.
177. Селимовић, М., „Чаробњак Достојевски“, у: Ранковић, А. (уред.), *Опсесија Достојевски: студије – есеји – чланци српских, руских и европских аутора*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015, 47.
178. Серђукова, А., „Личност Ф. Достојевског у његовом стварању“, *Заветно служење руској култури*, Руски центар и гимназија Јован Јовановић Змај, Нови Сад 2018, 229–234.
179. Серђукова, А., „Концепција личности у делима Ф. Достојевског“, *Заветно служење руској култури*, Руски центар и гимназија Јован Јовановић Змај, Нови Сад 2018, 235–243.
180. Симаков, Н., „Достојевски као православни мислилац и пророк 20 века: поводом 190 – годишњице рођења“, у: Нешић, Б., Обрадовић, Б. (уред.), *Достојевски апостол православног реализма*, Catena Mundi, Beograd 2014, стр. 53–62.
181. Сказа, А., „Поема Москва – Петушки Венедикта Јерофејева и традиција Гогоља и Достојевског“, *Летопис Матице српске*, Год. 162, књ. 437, св. 4 (април 1986), 541–550.

182. Склирис, С., „Портрет јунака у делима Достојевског“, *Саборност* 3–4/XII (2006), 99–107.
183. Скопцова, М., *Достојевски и данашњица*, Biblos Books, Београд 2021.
184. Соколов, Б., *Непознати Достојевски: кобни сусрет*, Службени гласник Јасен, Београд 2012.
185. Солерс, Ф., „Достојевски, Фројд, рулет“ *Књижевна реч*, Год. 16, бр. 303–304, 22–23.
186. Соловјев, В. С., „Три говора у спомен на Достојевског“, у: Узелац, Н. (уред.), *Достојевски*, Службени гласник, Београд 2009, 7–61.
187. Соловјов, В. С., „Белешка у одбрану Достојевског од оптужби за ново хришћанство“, Узелац, Н., (уред.), *Достојевски*, Службени гласник, Београд 2009, 62–70.
188. Соловјев, В., „Хришћанство Достојевског“, у: Ранковић, А. (уред.), *Опсесија Достојевски: студије – есеји – чланци српских, руских и европских аутора*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015, 158–163.
189. Спекторски, Е., „Достојевски и револуција“, у: Нешић, Б., Обрадовић, Б. (уред.), *Достојевски апостол православног реализма*, Catena Mundi, Beograd 2014, 41–52.
190. Спекторски, Е., „Етика Достојевског“, у: Ранковић, А. (уред.), *Опсесија Достојевски: студије – есеји – чланци српских, руских и европских аутора*, Александрија, Шабац – Београд 2015, 147–156.
191. Спиридоновић Савић, Ј., „Велики мајстор“, у: Ранковић, А. (уред.), *Опсесија Достојевски: студије – есеји – чланци српских, руских и европских аутора*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015, 10–16.
192. Старобински, Ж., „Кафка и Достојевски“, *Дело*, Год. 39, бр. 11/12 (новембар – децембар 1983), 213–223.
193. Стејнер, Џ., *Толстој или Достојевски: оглед по супротности*, Књижевна заједница Новог Сада 1989.
194. Степун, Ф., „Нечисте силе и большевичка револуција“, *Летопис Матице српске*, Год. 168, књ. 450, св. 5 (нов 1992), 626–629.
195. Стојановић, Д., „Метафизика и Браћа Карамазови“, *Летопис Матице српске*, Год. 165, књ. 444, св. 4 (окт. 1989), 358–384.
196. Стојановић, Д., „Рај Достојевског“, *Источиник*, Год. 2, бр. 7/8 (1993), 5–35.
197. Стојановић, Д., *Рајски ум Достојевског*, Чигоја штампа, Београд 2003.
198. Стојановић, Д., *Читање Достојевског и Томаса Мана*, Нолит, Београд 1983.
199. Стојнић, М., „Фјодор Михајлович Достојевски“, *Руски писци XIX и XX вијека*, књ. 1, Завод за издавање уџбеника, Сарајево 1972, 135–2012.
200. Суслова, А., *Године блискости са Достојевским*, ННК интернационал, Београд 2021.
201. Тарасов, Ф., „Улога јеванђеља у уметничком стваралаштву Ф. М. Достојевског“, у: Нешић, Б., Обрадовић, Б. (уред.), *Достојевски апостол православног реализма*, Catena Mundi, Beograd 2014, 25–34.
202. Тодић, М., „Безимени јунаци Достојевског“, *Зборник Матице српске за славистику*, књ. 58/59 (2000), 117–138.
203. Требјешанин, Ж., „Антропологија и дубинска психологија Ф. М. Достојевског“, у: Копривица, Ч., Лубардић, Б. (уред.), *Годишњак факултета*

- политичких наука: специјални број поводом 200 година рођења Ф. М. Достојевског, Универзитет у Београду – Факултет политичких наука, Београд 2022, 115–128.
204. Ћосић, Д., „Христољубац Достојевски“, у: Ранковић, А. (уред.), *Опсесија Достојевски: студије – есеји – чланци српских, руских и европских аутора*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015, 73–74.
 205. Уделов, Ф. И., „Достојевски и Оптина пустиња“ у: Нешић, Б., Обрадовић, Б. (уред.), *Достојевски: апостол православног реализма*, Catena Mundi, Београд 2014, 111–124.
 206. Улић, Л., „Једначина фиктивног човека: Достојевски у ликовима“, *Ното fictus: есеји*, Прометеј, Нови Сад 1998, 10–60.
 207. Фехер, Ф., *Песник антиномија: Достојевски и криза индивидуума*, Нолит, Београд 1981.
 208. Флоровски, Г., „Религиозне теме Достојевског“, у: Ранковић, А. (уред.), *Опсесија Достојевски: студије – есеји – чланци српских, руских и европских аутора*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015, 106–111.
 209. Франк, С. Л., „Легенда о Великом Инквизитору“, у: Стеван Врачан, Драган К. Вукчевић (уред.), *Легенда о Великом Инквизитору*, ЦИД, Подгорица 2002, 371–381.
 210. Фудель, С., *Наследство Достојевског*, Панонске нити, Крушић 2019.
 211. Хамваш, Б., „Шигаљевизам“, у: Ранковић, А. (уред.), *Опсесија Достојевски: студије – есеји – чланци српских, руских и европских аутора*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015, 269–273.
 212. Храповицкий, А., *Словарь к творениям Достоевского: не должно отчаяваться*, Російско-Болгарское книгоиздательство, София, 1921.
 213. Храповицкий, А., *Ф. М. Достоевский как проповедник возрождения*, Издание Съверо-Американской и Канадской епархии, Нью-Йорк, 1965.
 214. Цвајг, С., *Достојевски*, Књижарница Светлост, Београд 1931.
 215. Цвајг, Ш., „Легенда, херој, светац“, у: Ранковић, А. (уред.), *Опсесија Достојевски: студије – есеји – чланци српских, руских и европских аутора*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015, 229–231.
 216. Чичовачки, П., *Достојевски и светост живота*, Службени гласник, Београд 2014.
 217. Шестов, Л., *Достојевски и Ниче*, Бримо, Београд 2002.
 218. Шестов, Л., *Превазилажење самоочевидности*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015, 167–365.
 219. Шкловски, В., *За и против: белешке о Достојевском*, Графос, Београд 1987.
 220. Штејнберг, А., *Систем слободе Ф. М. Достојевског*, Логос, Београд 1996.
 221. Ajhenvald, J., „Dostojevski“, у: Vojvodić, R. (ured.), *Dostojevski u svetlu ruske kritike*, Slovo ljubve, Beograd 1981, 172–190.
 222. Antonović, M. A., „Mistično – asketski roman“, у: Vojvodić, R. (ured.), *Dostojevski u svetlu ruske kritike*, Slovo ljubve, Beograd 1981, 59–79.
 223. Anjenkov, P. V., „Bjelinski i Dostojevski“, у: Vojvodić, R. (ured.), *Dostojevski u svetlu ruske kritike*, Slovo ljubve, Beograd 1981, 25–27.
 224. Arban, D., *Feda*, Otvorena knjiga, Beograd 2012.
 225. Babović, M., „Poema Veliki Inkvizitor“, *Zbornik za slavistiku* 20 (1981), 23–54.
 226. Bahtin, M., *Problemi poetike Dostojevskog*, Akademska knjiga, Novi Sad 2019.

227. Bjelinski, V. G. „Novi Gogolj“, u: Vojvodić, R. (ured.), *Dostojevski u svetlu ruske kritike*, Slovo ljubve, Beograd 1981, 7–24.
228. Ward, B. K., *Dostoyevskys Critique of the West: The Quest for the Earthly Paradise*, Wilfrid Laurier University Press 1986.
229. Gorki, M., „O malograđanštini“, u: Vojvodić, R. (ured.), *Dostojevski u svetlu ruske kritike*, Slovo ljubve, Beograd 1981, 156–171.
230. Grišin, D. V., „Dostojevski kao čovek“, u: Vojvodić, R. (ured.), *Dostojevski u svetlu ruske kritike*, Slovo ljubve, Beograd 1981, 263–272.
231. Devčić, I., „Dostojevski u očima Berđajeva“, *Filozofija povijesti i kulture Nikolaja A. Berđajeva*, Glas Koncila, Zagreb 2010, 245–324.
232. Dobrotoljubov, N. A., „Bol za čoveka“, u: Vojvodić, R. (ured.), *Dostojevski u svetlu ruske kritike*, Slovo ljubve, Beograd 1981, 28–48.
233. Dragić Kijuk, P. R., „Scena sa jevanđeljem“, *Savremenik* 8–9, avgust – septembar 1981, 208–222.
234. Ivanović, Ž., (prir.) *Fjodor Mihajlovič Dostojevski: Srbi između Rusije i Evrope*, Ž Ivanović, Beograd 2013.
235. Janjić, Đ. J., „Zatvoren krug pobune“, *Savremenik* 8–9, avgust – septembar 1981, 223–240.
236. Jackson, R. L., *Dialogues with Dostoevsky: The Overwhelming Questions*, Stanford University Press, Stanford 1993.
237. Jerotić, V., „Dostojevski i epilepsija“, *Savremenik* 8–9, avgust – septembar 1981, 148–161.
238. Kabić, D., *Čitanje Dostojevskog: samoubistvo*, Akademski knjiga, Novi Sad 2009.
239. Kabić, D., *Dostojevski i velika četvorka: Servantes, Gogolj, Tolstoj, Niče*, Orion spirit, Novi Sad 2015.
240. Kedrov, K., „Hrabrost Dostojevskog“, u: Vojvodić, R. (ured.), *Dostojevski u svetlu ruske kritike*, Slovo ljubve, Beograd 1981, 273–284.
241. Kroeker, P. T., Ward, B. K., *Remembering The End: Dostoevsky as Prophet to Modernity*, Westview Press, Boulder 2001.
242. Lunčarski, A. V., „Dostojevski kao mislilac i umetnik“, u: Vojvodić, R. (ured.), *Dostojevski u svetlu ruske kritike*, Slovo ljubve, Beograd 1981, 200–222.
243. Middleton Murry, J., *Fyodor Dostoevsky: a critical study*, Russell & Russell 1966.
244. Miloš, Č., „Dostojevski i zapadna religijska mašta“, *Savremenik* 8–9, avgust – septembar 1981, 141–147.
245. Miloš, Č., „Svedenborg i Dostojevski“, *Kontinenti: eseji*, Dečje novine, Gornji Milanovac 1986, 223–240.
246. Miloš, Č., „Dostojevski i Sartr“, *Kontinenti: eseji*, Dečje novine, Gornji Milanovac 1986, 241–256.
247. Milošević, N., Radović, A., „Dijalog o Dostojevskom“, *Savremenik*, sv. 11, novembar 1983, 403–424.
248. Milošević, N., *Dostojevski kao mislilac*, IRO „Partizanska knjiga OOUR Izdavačko publicistička delatnost, Beograd 1981.
249. Mitropan, P., „Uz tekstove zbornika“, u: Vojvodić, R. (ured.), *Dostojevski u svetlu ruske kritike*, Slovo ljubve, Beograd 1981, 285–298.

250. Mihajlovski, N. K., „Okrutni talenat“, u: Vojvodić, R. (ured.), *Dostojevski u svetlu ruske kritike*, Slovo ljubve, Beograd 1981, 80–106.
251. Nabokov, V. V., „Fjodor Dostojevski“, u isti *Eseji*, NNK Internacional, Beograd 2006, 93–163.
252. Nedeljković, D., „Nad Krotkom F. M. Dostojevskog“, *Veliko doba ruske književnosti*, Srpska književna zadruga, Beograd 2011, 237–249.
253. Packer, J. I., *The Gospel in Dostoevsky: selections from his works*, The Bruderhof Foundation, Farmington 2004.
254. Prohaska, D., *Fjodor Mihajlović Dostojevski: studija o sveslavenskom čovjeku*, Hrvatski štamparski zavod, Zagreb 1921.
255. Risteovski, D., *Slepa publika Dostojevskog*, Filip Višnjić, Beograd 2004.
256. Rozanov, V. V., „O Braći Karamazovima“, u: Vojvodić, R. (ured.), *Dostojevski u svetlu ruske kritike*, Slovo ljubve, Beograd 1981, 118–131.
257. Rolan, Ž., „Drugi i ubistvo kod Dostojevskog“, *Savremenik* 8 -9, avgust – septembar 1981, 242–256.
258. Salatkov–Ščedrin, M. J., „Pravedan sud protivnika“, u: Vojvodić, R. (ured.), *Dostojevski u svetlu ruske kritike*, Slovo ljubve, Beograd 1981, 49–52.
259. Stojanović, D., „Dostojevski – buđenje iz sna o iskonu“, *Savremenik* 8–9, avgust – septembar 1981, 162–207.
260. Stojnić, M., „Demonско i anđeosko načelo u delu F. M. Dostojevskog“, *Savremenik* 8–9, 11. novembar 1983, 388–402.
261. Scanlan, J. P., *Dostoevsky the Thinker*, Cornell University Press 2002.
262. Schmid, U., „Heidegger and Dostoevsky: Philosophy and Politics“, *Dostoevsky studies, New Series*, Vol. XV (2011), 37–45.
263. Schroeder, C. P., „Suffering Towards Personhood: John Zizioulas and Fyodor Dostoevsky in Conversation on Freedom and the Human Person“, *St Vladimir's Theological Quarterly* 45-3 (2001), 243–263.
264. Uspenski, I., „Govor Dostojevskog o Puškinu“, u: Vojvodić, R. (ured.), *Dostojevski u svetlu ruske kritike*, Slovo ljubve, Beograd 1981, 53–58.
265. Florovskii, G., „On Studying Dostoevskii“, *Russian Studies in Philosophy* 35, no. 3 (1996-97), 19–35.
266. Frank, J., *Dostoevsky A Writer in His Time*, Princeton University Press 2010.
267. Fridlender, G. M., „Dostojevski i F. Niče“, u: Vojvodić, R. (ured.), *Dostojevski u svetlu ruske kritike*, Slovo ljubve, Beograd 1981, 241–262.
268. Friman, M., *Problematični pobunjenik: Melvil, Dostojevski, Kafka, Kami*, Službeni glasnik, Beograd 2012.
269. Frojd, Z., „Dostojevski i oceubistvo“, *Iz kulture i umetnosti*, Matica srpska, Novi Sad 1981, 235–260.
270. Cvajg, S., *Graditelji svijeta: Balzak, Dikens, Dostojevski*, Veselin Masleša, Sarajevo 1955.
271. Čelebić, G., *Dostojevski i Zapad*, OKTOIH, Podgorica 2012.
272. Šestov, L., „O preporodu uverenja u Dostojevskog“, *Savremenik*, 11. novembar 1983, 371–387.

Секундарна литература:

1. Ава Доротеј, *Поуке аве Доротеја*, Манастир Хиландар 2009.
2. Агиорит, Н., *Невидљива борба*, Тројеручица, Београд 2001.
3. Алфејев, И., *Православље и савременост*, Хришћански културни центар др Радован Биговић, ПБФ Свети Василије Острошки, Београд – Фоча 2014.
4. Алфејев, И., *Духовни свет преподобног Исака Сирина*, Беседа, Нови Сад 2017.
5. Арјепатов, О., *Русија 1917: пропаст царства*, Слио, Београд 2017.
6. Армстронг, К., *Историја Бога: 4000 година тражења кроз јудаизам, хришћанство и ислам*, Народна књига Алфа, Београд 1995.
7. *Архи ке телос: аспекти философске и теолошке мисли Максима Исповедника*, Луча, Никшић 2006.
8. Бабовић, М., *Руски реалисти XIX века*, том I, НИО Универзитетска ријеч, Титоград 1986.
9. Бабовић, М., *Руски реалисти XIX века*, том II, НИО Универзитетска ријеч, Титоград 1986.
10. Баданин, М., *Духовни изазови руске револуције*, Бернар, Стари Бановци-Београд 2019.
11. Бајервалтес, В., *Платонизам у хришћанству*, Академска књига, Нови Сад 2009.
12. Батрелос, Д., *Византијски Христос: личност, природа и воља у христологији светог Максима Исповедника*, Каленић, Крагујевац 2008.
13. Бергсон, А., *Стваралачка еволуција*, Алгоритам, Београд 2016.
14. Берђајев, Н., *Самоспознаја: покушај аутобиографије*, Zepter Book World, Београд 1998.
15. Берђајев, Н., *О човековом позвању: оглед из парадоксалне етике*, Zepter Book World, Београд 2000.
16. Берђајев, Н., *Руска идеја*, Бримо, Београд 2001.
17. Берђајев, Н., *Егзистенцијална дијалектика божанског и људског*, Бримо, Београд 2002.
18. Биговић, Р., *Од свечовека до Богочовека: хришћанска философија владике Николаја Велимировића*, Друштво Рашка школа, Београд 1998.
19. Бичков, В., *Естетика Отаца Цркве: апологете и блажени Августин*, Службени гласник, Хришћански културни центар, Београд 210.
20. Блејн, Е., *Георгије Флоровски: руски интелектуалац и православни богослов*, Истина, Београд Шибеник 2013.
21. Блум, А., *Бог и човек*, Атос, Крагујевац 2003.
22. Богдановић, Д., *Свети оци и учитељи цркве*, Романов, Бања Лука 2008.
23. Богдановић, Д., *Ликови светитеља*, Романов, Бања Лука 2008.
24. Бонхефер, Д., *Цена Христовог следбеништва*, Иконос, Београд 2016.
25. Брдар, М., *Између бездана и неба: критика Декартовог програма рациоцентричног утемељења као херменеутика нововековне филозофије*, Институт друштвених наука, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Београд – Нови Сад 2015.
26. Брек, Џ., *Изнад ових хоризоната: квантна теорија и хришћанска вера*, Драслар партнер, Београд 2018.
27. Булгаков, С., *Православље*, Бримо, Београд 2001.

28. Булгаков, С., *Софиологија смрти*, Бримо, Београд 2001.
29. Булгаков, С., *Светлост невечерња*, Бримо Логос, Београд 2005.
30. Булгаков, С., *Јагње Божије: први део трилогије о Богочовечанству*, ПБФ-ИТИ-Логос, Београд 2011.
31. Булгаков, С., *Утешиатељ: други део трилогије о Богочовечанству*, ПБФ-ИТИ-Логос, Београд 2013.
32. Буловић, И., *Тајна разликовања божанске суштине и енергије у Светој Тројици по светоме Марку Ефеском Евгенику*, Беседа, Матица српска, Нови Сад 2019.
33. Буловић, И., *Свето Причешће – Лек бесмртности*, Беседа, Нови Сад 2020.
34. Булман, Р., *Исус Христос и митологија*, Библос, Отачник, Београд 2021.
35. Ванчугов, В. В., *Очерк истории философии „самобытно-русской“*, РИЦ „Пилигрим“, Москва 1994.
36. Васиљевић, М., *Атанасије: један животопис*, Манастир Тврдош, Требиње 2022.
37. Велимировић, Н., *Охридски пролог*, Српска патријаршија, Београд 1999.
38. Велимировић, Н., *Молитве на језеру*, Беседа, Нови Сад 2001.
39. Вер, К., *Православни пут*, Манастир Хиландар 2009.
40. Видовић, Ж., *Огледи о духовном искуству*, Сфаирос, Београд 1989.
41. Видовић, Ж., *Суочење православља са Европом*, Светигора, Цетиње 1997.
42. Видовић, Ж., *Литургијска тајна Светог Писма*, Гутенбергова галаксија, Београд 2002.
43. Вишеславцев, Б., *Вечно у руској философији*, Логос, Београд 2007.
44. Вишеславцев, Б., *Философска беда марксизма*, Логос, Београд 2014.
45. Гавриловић, Н., *Карловачка богословија (1794 – 1920)*, Српска православна богословија Светог Арсенија, Сремски Карловци 1984.
46. Гете, Ј. В., *Фауст*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1999.
47. Гогољ, Н. Г., *Преписка са пријатељима*, Пролог, Врњачка Бања 2004.
48. Грин, М., *Исус под лупом скептика*, Еден, Нови Сад 2014.
49. Данилевски, Н., *Русија и Европа*, Нолит Досије, Београд 2007.
50. Дамњановић, Д. Б., *Живот Исуса Назарећанина*, Београд 1934.
51. *Добротољубље*, том I, Манастир Хиландар 2009.
52. *Добротољубље*, том II, Манастир Хиландар 2009.
53. *Добротољубље*, том III, Манастир Хиландар 2009.
54. *Добротољубље*, том IV, Манастир Хиландар 2009.
55. *Добротољубље*, том V, Манастир Хиландар 2009.
56. Ђорђевић, Р., *Увод у философију физике*, Јасен, Београд 2004.
57. Евдокимов, П., *Христос у руској мисли*, Манастир Хиландар 1996.
58. Евдокимов, П., „*Луда*“ *љубав Божија*, Манастир Хиландар 2001.
59. Евдокимов, П., *Векови духовног живота: од пустињских отаца до наших дана*, Српска књижевна задруга, Београд 2004.
60. Жилсон, Е., *Увод у хришћанску философију*, Отачник-Бернар, Београд Стари Бановци 2011.
61. Жунџић, С., *Историја српске филозофије*, Завод за уџбенике, Београд 2014.
62. Зењковски, В. В., *Основи хришћанске филозофије*, ЦИД, Подгорица 2006.
63. Зењковски, В., *Руски мислиоци и Европа*, Логос 2012.
64. Зизјулас, Ј., *Догматске теме*, Беседа, Нови Сад 2001.
65. Зизјулас, Ј., *Еклисиолошке теме*, Беседа Нови Сад 2001.

66. Зизјулас, Ј., *Православље*, Хиландарски фонд БФ СПЦ, Београд 2003.
67. Јакшић, Д. Н., *Живот и учење светог Јована Златоуста*, Епархијски управни одбор Епархије жичке, Краљево 2011.
68. Јанарас, Х., *Азбучник вере*, Беседа, Нови Сад 2004.
69. Јанарас, Х., *Слобода морала*, Каленић, Крагујевац 2007.
70. Јарић, С., М., *Колапс (западно) европског духа: беспуће и ништавило западноевропске духовности*, Stylos, Нови Сад 2005.
71. Јевремовић, П., *Патрологија у огледалу херменеутике*, Отачник, Београд 2011.
72. Јевтић, А., *Трагање за Христом*, Храст, Београд 1993.
73. Јевтић, А., *Живо предање у Цркви*, Братство св. Симеона Мироточивог, Видослов тврдошки, Врњци Требиње 1998.
74. Јевтић, А., *Аскетика: предавања из аскетике на Православном богословском институту Св. Сергија у Паризу, академске 1971/1972. г.*, Хришћанска мисао, Београд-Србиње-Ваљево 2002.
75. Јевтић, А., *Философија и теологија*, Братство св. Симеона Мироточивог, Врњци 2004.
76. Јевтић, А., *Христос алфа и омега*, Братство св. Симеона Мироточивог, Врњци 2004.
77. Јевтић, А., *Дела апостолских ученика*, Братство св. Симеона Мироточивог, Врњци Требиње 2005.
78. Јевтић, А., *Еклисиологија св. апостола Павла*, Братство св. Симеона Мироточивог, Врњци-Требиње 2006.
79. Јевтић, А., *Од откривења до Царства небеског: катихезе младима у сали Патријаршије, 1990. године*, Манастир Острог 2011.
80. Јевтић, А., *Патрологија: црквени оци и писци прва три века историје цркве*, Захумско–Херцеговачка епископија, Западно–Америчка епископија, Православни Богословски факултет, Београд – Требиње – Лос Анђелес 2015.
81. Јевтић, А., *Патрологија: источни оци и писци 4. и 5. века: од Никеје до Халкидона (325 – 451.г.)*, Захумско–Херцеговачка епископија, Западно–Америчка епископија, Митрополија Дабро–Босанска, Православни Богословски факултет, Београд – Требиње – Лос Анђелес 2016.
82. Јевтић, А., *Патрологија: Свети оци и црквени писци Истока од 4. Халкидонског до 8. Фотијевог Васељенског Сабора (451–880.г.)*, Западно–Америчка епископија, Православни Богословски факултет, Београд – Требиње – Лос Анђелес 2018.
83. Јевтић, А., *Патрологија: латински оци и писци од Никеје до 11. века*, Западно–Америчка епископија, Православни Богословски факултет, Београд – Требиње – Лос Анђелес 2019.
84. Јевтић, А., *Патрологија: Свети оци и учитељи Цркве од Фотија (9. век) до пада Цариграда (1453.г.)*, Западно–Америчка епископија, Православни Богословски факултет, Београд – Требиње – Лос Анђелес 2019.
85. Јеротић, В., *Повратак оцима*, Ars Libri, Beograd 2004.
86. Јовановић, М., *Срби о Русији и Русима: од Елизавете Петровне до Владимира Путина (1750 – 2010): антологија*, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, Институт за новију историју Србије, Београд 2011.
87. Јовановић, М., „Руска црква: митрополит Антоније“, *Хришћанско дело: часопис за хришћанску културу и црквени живот*, свеска 5, 1936. год., 381–387.

88. Јовановић, М., „Руска православна загранична црква у Југославији током двадесетих и тридесетих година 20. века“, у: Шијаковић, Б. (уред.), *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати* књ. 3 (2008), 160–178.
89. Јовановић, М. (2006), *Руска емиграција на Балкану 1920–1940*, Београд: Чигоја штампа.
90. *Казивања једног боготражитеља своје духовном оцу*, Беседа, Нови Сад 1997.
91. Кант, И., *Критика практичног ума*, Досије, Београд 2017.
92. Капсанис, Г., *Љубав Богочовека Христа: беседе*, Друштво Хиландар, Ваљево 2009.
93. Карташов, А. В., *Васељенски сабори*, Српска књижевна задруга ПБФ ИТИ, Београд 2009.
94. Керн, К., *Мемоари: сећања на митрополита Антонија (Храповицког) и епископа Гаврила (Чепура)*, Епархијски Управни Одбор Епархије нишке, Ниш 2018.
95. Кинђић, З., *Увод у филозофију религије*, Досије студио, Београд 2016.
96. Кнежевић, Н., *Савремена политичка теологија на Западу*, Отачник, Београд 2014.
97. Ковачевић, З. Л., *Сусрет и сукоб са науком*, Академска књига, Нови Сад 2004.
98. Кончаревић, К., *Путевима руске монашке духовности: антологија руског стараинства XI – XIX века*, Каленић, Крагујевац 2004.
99. Кончаревић, К., *Језик и православна духовност*, Каленић, Крагујевац 2006.
100. Коплстон, Ф., *Руска религиозна филозофија*, Плато, Београд 2003.
101. Корнаракис, Ј., *Схизофренија или аскетизам: проблем egzистенцијалног избора*, Беседа, Нови Сад 1998.
102. Корнаракис, Ј., *Психологија: поглед из пустиње: човеков вапај у доба технологије*, Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског, Београд 2002.
103. Коцијанчић, Г., *Посредовања: увод у хришћанску филозофију*, Јасен, Никшић 2001.
104. Круг, Г., *Икона*, Братство св. Симеона Мироточивог, Врњачка Бања 2003.
105. Кубат, Р., *Упоредни преглед синопсис еванђеља*, ПБФ, Београд – Нови Сад 2008.
106. Кубат, Р., Драгутиновић, П. (прир.), *Лексикон библијске егзегезе*, Службени гласник Библијски институт, Београд 2018.
107. Кучинар, З., *Српско филозофско друштво: кратка историја*, књ. 1, Службени гласник-Српско филозофско друштво, Београд 2011.
108. Лазић, М. М., *Теологија лепоте*, Отачник, Београд 2007.
109. Ларше, Ж. К., *Лечење духовних болести: увод у аскетску традицију Православне цркве*, Међународни центар за православне студије Службени гласник, Ниш Београд 2017.
110. Левитски, Н., *Свети саровски старац Серафим*, Манастир Хиландар 2007.
111. Левицки, С., *Огледи из историје руске филозофије*, Логос, Београд 2004.
112. Ломпар, М., *Дух самопорицања*, Catena Mundi, Београд 2021.
113. Лоренц, Б., *Психологија и филозофија религије*, Геца Кон А. Д., Београд 1937.
114. Лоски, В., *Оглед о мистичком богословљу Источне Цркве*, Манастир Хиландар 2003.
115. Лоски, Н. О., *Историја руске филозофије*, ЦИД, Подгорица 1995.
116. Лоски, Н., *Бог и светско зло*, Zepher Book World, Београд 2001.
117. Лубардић, Б., *Филозофија вере Лава Шестова: апофатичка деконструкција разума и услови могућности религијске филозофије*, ПБФ – ИТИ, Београд 2010.

118. Мајендорф, Ј., *Христос у источно – хришћанској мисли*, Манастир Хиландар 1994.
119. Мајендорф, Ј., *Увод у светоотачко богословље: извод са предавања*, Пролог, Врњачка Бања 2008.
120. Мајендорф, Ц., *Византијско богословље*, Каленић, Крагујевац 2008.
121. Мајендорф, Ј., *Свети Григорије Палама и исихастичка духовност*, Задужбина Светог манастира Хиландара, Београд 2012.
122. Манзаридис, Г., *Православни духовни живот*, Манастир Хиландар 2008.
123. Манзаридис, Г. И., *Хришћанска етика*, том I, Каленић, Крагујевац 2011.
124. Марић, И., *Философија и наука*, Плато, Београд 1997.
125. Марковић, М., *Руска критика марксизма: поводом једне стогодишњице*, Хришћанска мисао, Београд 2002.
126. Марковић, И., *Богословија Светог Саве 1836 – 2016*, Богословија Светог Саве, Београд 2016.
127. Марковић, М. С., *Руска критика марксизма*, Хришћанска мисао, Србиње Београд Ваљево 2002.
128. Маслин, М. (ред.), *Енциклопедија руске философије*, Логос Укронија, Београд 2009.
129. Маслин, М. (ред.), *Енциклопедија руске философије: допунски том*, Логос-Графичар, Београд 2014.
130. Мацукас, Н. А., *Проблем зла*, Каленић, Крагујевац 2005.
131. Медведев, Р., *За суд историје: о Стаљину и стаљинизму*, Службени гласник, Београд 2012.
132. Мек Д., Ланг Б., *Рај једна историја*, Светови, Нови Сад 1997.
133. Милојков, А., *Вера и атеизам*, Бернар, Стари Бановци – Београд 2019.
134. Милошевић, Н., *Православље и демократија*, Прометеј, Нови Сад 1994.
135. Мирковић, Ј., *Страдање Српске православне цркве у Независној Држави Хрватској*, Свет књиге, Београд 2016.
136. Мировић, Д., *Русофобија код Срба*, Catena Mundi, Београд 2022.
137. Мичел, М. М., *Павле, Коринћани и рођење хришћанске херменеутике*, манастир Градац-ПБФ-Библијски институт, Београд 2017.
138. Несмелов, В., *Смисао живота кроз учење новозаветног откривења*, Истина, Шибеник 2001.
139. Никачевић, В., (прир.), *Оптински старци: како живети по вољи Божијој*, Образ светачки/Очев дом, Београд 2012.
140. Никлас, Т., *Памћени и сведочени Исус Христос Новог Завета*, Православни богословски факултет Библијски институт, Београд 2018.
141. Никчевић, В., (прир.) *Србски духовни луг: подвижници XX века*, Образ светачки, Београд 2015.
142. Ниче, Ф., *Антихрист*, Службени гласник, Београд 2015.
143. Новак, В., *Magnum crimen: пола вијека клерикализма у Хрватској*, том I, Catena Mundi, Београд 2019.
144. Новак, В., *Magnum crimen: пола вијека клерикализма у Хрватској*, том II, Catena Mundi, Београд 2019.
145. *Нови завет Господа нашег Исуса Христа*, Александрија – Глас Цркве, Шабац – Београд 2015.
146. Орехов, Д., *Руски светитељи и подвижници двадесетог века*, Драслар партнер, Београд 2014.

147. Пајпс, Р., *Руска револуција*, ИК Филип Вишњић, Београд 2017.
148. Пападопулос, С., *Од апостолских ученика до Никеје: патрологија I: увод, II и III век*, ПБФ–ИТИ, Београд 2012.
149. Паскал, Б., *Мисли*, Етхос, Београд 2006.
150. Пеликан, Ј., *Мелодија теологије: философски речник*, Јасен, Никшић 2005.
151. Пеликан, Ј., *Хришћанско предање: историја развоја догмата: појава католичанског предања (од 100. до 600. године после Христа)*, том I, Службени гласник, Београд 2009.
152. Пеликан, Ј., *Хришћанско предање: историја развоја догмата: дух источног хришћанства (од 600. до 1700. године)*, том II, Службени гласник, Београд 2010.
153. Пеликан, Ј., *Хришћанско предање: историја развоја догмата: развој средњовековне теологије (од 600. до 1300. године)*, том III, Службени гласник, Београд 2011.
154. Пеликан, Ј., *Хришћанско предање: историја развоја догмата: реформација Цркве и догме (од 1300. до 1700. године)*, том IV, Службени гласник, Београд 2011.
155. Пеликан, Ј., *Хришћанско предање: историја развоја догмата: хришћанско учење и модерна култура (од 1700. године)*, Службени гласник, Београд 2013.
156. Петру, Ј. С., *Хришћанство и друштво*, Каленић, Крагујевац 2018.
157. Пилиповић, Р. М., *Српска православна црква и руска емиграција (1920–1940)*, Архив Републике Српске, Архив Српске Православне Цркве, Удружење архивских радника Републике Српске, Бањалука – Београд 2018.
158. Попов, И. В., *Свети Јован Златоусти и његови непријатељи*, Пролог, Врњачка Бања 2007.
159. Поповић, Р., *Појмовник црквене историје*, Протојереј Радомир В. Поповић, Београд 2004.
160. Протић, Д., *Богочовек Исус Христос: апологетско историјска студија*, Богословски факултет СПЦ, Београд 1999.
161. Пузовић, В., *Руски путеви српског богословља: школовање Срба на руским духовним академијама 1849–1917*, Службени гласник-ПБФ-ИТИ, Београд 2017.
162. Пушкин, А., *Евгеније Оњегин*, Завод за уџбенике, Београд 2014.
163. Радлов, Е. Л., *Преглед историје руске философије*, Гутенбергова галаксија, Београд 1999.
164. Радовић, А., *Светосавско просветно предање и просвећеност Доситеја Обрадовића*, Братство св. Симеона Мироточивог, Врњачка Бања 1994.
165. Радовић, А., *Тајна Свете Тројице по светом Григорију Палами*, Светигора, Цетиње 2012.
166. Радуловић, М., *Модернизам и српска идеалистичка философија*, Институт за књижевност и уметност, Београд 1989.
167. Рацингер, Ј., Папа Бенедикт XVI., *Исус из Назарета*, Evro Giunti, Београд 2008.
168. Рацингер, Ј., Бенедикт XVI., *Детињство Исусово*, Новоли, Београд 2013.
169. Ренан, Е., *Живот Исусов*, Издање И. Ћ. Ђурђевића, Београд Сарајево 1921.
170. Романидис, Ј., *Светоотачко богословље*, Задужбина Светог манастира Хиландара, Београд 2005.
171. Самарцић, С., *Исус Христос у мраку историјске критике*, Манастир Тврдош, Требиње 1994.
172. Сахаров, С., *Старац Силуан*, Манастир Хиландар 1998.

173. Сахаров, С., *Видети Бога као што јесте*, Манастир Хиландар 2002.
174. Сахаров, С., *Преписка са протојерејем Георгијем Флоровским*, Сабор стараца светог манастира Хиландара, Света Гора Атонска 2017.
175. Свети Амвросије Оптински, *Поуке о нашем спасењу: писма хришћанима у свету*, Очев дом, Београд 2013.
176. Свети Атанасије Велики, *Против идола – О очовечењу Бога Логоса*, Беседа, Нови Сад 2003.
177. Свети Григорије Богослов, *Сабрана дела*, Хришћанска мисао, Београд 2004.
178. Свети Исак Сиријски, *Подвижничка слова*, Образ светачки, Београд 1998.
179. Свети Јован Дамаскин, *Источник знања*, Јасен, Београд–Никшић 2006.
180. Свети Јован Златоусти, *Дела*, том I, Епархија нишка, Ниш 2012.
181. Свети Јован Златоусти, *Дела*, том II, Епархија нишка, Ниш 2014.
182. Свети Јован Златоусти, *Дела*, том III, Епархија нишка, Ниш 2013.
183. Свети Јован Златоусти, *Дела*, том IV, Епархија нишка, Ниш 2015.
184. Свети Јован Златоусти, *Дела*, том V, Епархија нишка, Ниш 2016.
185. Свети Јован Златоусти, *Дела*, том VI, Епархија нишка, Ниш 2017.
186. Свети Јован Златоусти, *Дела*, том VII, Епархија нишка, Ниш 2018.
187. Свети Јован Златоусти, *Дела*, том VIII, Епархија нишка, Ниш 2019.
188. Свети Јован Златоусти, *Дела*, том IX, Епархија нишка, Ниш 2020.
189. Свети Јован Златоусти, *Дела*, том X, Епархија нишка, Ниш 2020.
190. Свети Јован Златоусти, *Дела*, том X, Епархија нишка, Ниш 2021.
191. Свети Јован Кронштатски, *Мој живот у Христу*, том I Образ светачки, Београд 2011.
192. Свети Јован Кронштатски, *Мој живот у Христу*, том II, Образ светачки, Београд 2011.
193. Свети Јован Лествичник, *Лествица*, Манастир Хиландар 2003.
194. Свети Макарије Велики, *Духовне беседе*, Образ светачки, Београд 2016.
195. Свети Симеон Нови Богослов, *Сабране беседе*, Образ светачки, Београд 2005.
196. Свети старац Варсануфије Оптински, *Наш живот је на небесима: духовне поуке руског светилника*, Образ светачки/Очев дом, Београд 2014.
197. Свети Тихон Задонски, *Истинско хришћанство: о духовној мудрости*, Светло/Образ, Београд 1997.
198. Селаври, А., *Свети Јован Кронштатски*, Манастир Хиландар 2000.
199. Сервантес, М., *Дон Кихот*, Просвета, Београд 1989.
200. Слијепчевић, Ђ., *Историја Српске православне цркве*, том I, Catena Mundi, Београд 2018.
201. Слијепчевић, Ђ., *Историја Српске православне цркве*, том II, Catena Mundi, Београд 2018.
202. Слијепчевић, Ђ., *Историја Српске православне цркве*, том III, Catena Mundi, Београд 2018.
203. Соловјов, В., *Духовне основе живота*, Бримо, Београд 2001.
204. Соловјов, В., *Предавања о Богочовечанству*, Логос, Београд 1996.
205. Соловјов, В., „Кратка повест о антихристу“, *Светлост са Истока: избор из дела*, Логос, Београд 2006, 149–176.
206. Соловјов, С. М., *Владимир Соловјов: живот и стваралачка еволуција*, ЦИД, Подгорица 2005.

207. Спекторски, Е. В., *Хришћанска етика*, Братство св. Симеона Мироточивог, Врњачка Бања 1999.
208. *Старечник*, Беседа, Нови Сад 2000.
209. Србуљ, Ј., (приређивач), *Последње уточиште Свете Русије: чудесни светови Оптине пустиње (животописи, писма и поуке оптинских духовника, историја манастира)*, Образ Светачки/Очев Дом, Београд 2007.
210. Стојановић, Д., *Руски проблеми философије и религије 19. века*, Хришћанска библиотека, Београд 1932.
211. Стот, Џ., *Темељ хришћанства*, Сотериа, Београд 2006.
212. Суботић, О., *О камену одбаченом: и онима који га одбацише*, Бернар, Стари Бановци–Београд 2019.
213. Татакис, В., *Историја византијске философије*, Братство св. Симеона Мироточивог, Врњачка Бања 1996.
214. Тимченко, Н., *Песник и завичај: белешке о бивању човека у литератури*, Багдала, Крушевац 1969.
215. Торнстенсен, Т. В., *Старац Севастијан Оптински: исповедник Карагандински*, Манастир Подмаине 2007.
216. Тунберг, Л., *Микрокосмос и посредник: теолошка антропологија светог Максима Исповедника*, Истина, Београд Шибеник 2008.
217. Тунберг, Л., *Човек и космос: визија светог Максима Исповедника*, Истина, Београд Шибеник 2008.
218. Федотов, Г., *Светитељи старе Русије*, Логос, Београд 2005.
219. Фјодоров, Н. *Сенке заборављених предака: (избор из дела)*, Логос Zepter Book World, Београд 1999.
220. Флоренски, П., *Пакао*, Градац, Чачак 1991.
221. Флоренски, П., *Стуб и тврђава истине: оглед о православној теодицеји у дванаест писама*, Том I, Логос Ант, Београд 2008.
222. Флоренски, П., *Стуб и тврђава истине: оглед о православној теодицеји у дванаест писама*, Том II, Логос Ант, Београд 2008.
223. Флоровски, Г., *Путеви руског богословља*, Хришћанска мисао, Београд 2009.
224. Флоровски, Г., *Источни оци IV века*, Манастир Хиландар 2009.
225. Флоровски, Г., *Источни оци V-VII века*, Манастир Хиландар 1998.
226. Флоровски, Г., „Потрага за религијом у руској књижевности деветнаестог века“, *Теологија културе II: неутољена жеђ*, Одбор за просвету и културу Епархије пожаревачко-браничевске, Пожаревац 2018, 3–118.
227. Франк, С., *Рушење идола*, Логос, Београд 1996.
228. Франк, С., *Фридрих Ниче и етика „љубави према даљњему“*, Логос, Београд 1996.
229. Франк, С., *Недокучиво: онтолошки увод у философију религије*, ПБФ–ИТИ Јасен, Београд 2010.
230. Франкл, В., *Зашто се нисте убили: тражење смисла живљења*, И. П. Жарко Албуљ, Београд 1994.
231. Фудељ, С., *Црква и њен тамни двојник*, Бернар, Стари Бановци Београд 2009.
232. Хамваш, Б., *Хришћанство: scientia sacra II*, Драслар партнер, Београд 2012.
233. Хациниколау, Н., *Човјек, биће на границама свијетова*, Епархија ЗХиП, Требиње 2006.

234. Хациниколау, Н., *Слободни од генома: приступи православне биоетике*, Каленић, Крагујевац 2014.
235. Хациниколау, Н., *Ако постоји живот, желим да живим*, Видослов, Требиње 2016.
236. Хомјаков, А., *Црква је једна*, Zepter Book World, Београд 1999.
237. Храповицки, А., *Изабрана дела и чланци*, IntRes: Svetosavlje.org.
238. Храповицки, А., *Пастирско богословље*, Каленић, Крагујевац 2008.
239. Храповицки, А., *Исповест*, Епархија захумско-херцеговачка и приморска/Митрополија дабробосанска, Требиње Сарајево 2015.
240. Христу, П., *Тајна Бога тајна човека*, Хиландарски фонд Богословског факултета СПЦ, Београд 1999.
241. Чарнић, Е. М., *Исус Христос живот и дело*, Каленић, Крагујевац 1993.
242. Џемер, М., *Ајништајн и религија: физика и теологија*, ИЦНТ, Београд 2009.
243. Џомић, В., *Страдање србске цркве од комуниста*, том I, Светигора, Цетиње 2003.
244. Џомић, В., *Страдање србске цркве од комуниста*, том II, Светигора, Цетиње 2003.
245. Џомић, В., *Страдање србске цркве од комуниста*, том III, Светигора, Цетиње 2003.
246. Шијаковић, Б., *Светосавље и философија живота*, Православна реч, Нови Сад 2019.
247. Шафаревич, И., *Русофобија: две стазе – ка истом бездану*, Погледи, Крагујевац 1993.
248. Шафаревич, И., *Социјализам као појава светске историје*, Светигора, Цетиње 1997.
249. Шестов, Л., *Апотеоза искорењености: покушај недогматског мишљења*, ЦИД, Подгорица 1996.
250. Шмеман, А., *Основе руске културе*, Каленић, Крагујевац 2019.
251. Шмеман, А., *Целокупни дневник оца Александра Шмемана: 29. јануар 1973.–1. децембар 1975.*, Том I, Каленић, Крагујевац 2021.
252. Шмеман, А., *Целокупни дневник оца Александра Шмемана: 2. децембар 1975.–25. децембар 1978.*, Том II, Каленић, Крагујевац 2021.
253. Шмеман, А., *Целокупни дневник оца Александра Шмемана: 5. фебруар 1979.–1. јун 1983.*, Том III, Каленић, Крагујевац 2021.
254. Шпенглер, О., *Пропаст Запада*, Утопија, Београд 2010.
255. Aron, R., *The Opium of the Intellectuals*, The Norton Library, New York, 1962.
256. Alper, M., *„Božji“ dio mozga: znanstveno tumačenje ljudske duhovnosti i Boga*, V.B.Z. d.o.o., Zagreb 2007.
257. Badiju, A., *Sveti Pavle: utemeljenje univerzalizma*, Albatros Plus, Beograd 2010.
258. Bahtin, M., *O romanu*, Nolit, Beograd 1989.
259. Belančić, M., *Rasredišteni logos*, Službeni glasnik, Beograd 2010.
260. Benz, E., *Duh i život istočne crkve*, Svjetlost, Sarajevo 1991.
261. Berger, P. L., *Desekularizacija sveta: preporod religije i svetska politika*, Mediterran publishing, Novi Sad 2008.
262. Bilington, Dž., *Ikona i sekira: istorija ruske kulture, jedno tumačenje*, Izdavačka radna organizacija „Rad“, Beograd 1988.
263. Bjelinski, V. G., *Književno kritički članci*, Kultura, Beograd 1948.
264. Blagojević, M., *Vitalnost religije u (de)sekularizovanom društvu*, Institut društvenih nauka, Beograd 2015.
265. Bloch, E., *Ateizam u kršćanstvu*, Naprijed, Zagreb 1986.

266. Bofre, Ž., *Uvod u filozofije egzistencije*, BIGZ, Beograd 1977.
267. Bošnjak, B., *Filozofija i kršćanstvo*, racionalna kritika iracionalnog shvaćanja, Stvarnost, Zagreb 1987.
268. Brown, R. E., *Uvod u Novi zavjet*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2008.
269. Buber, M., *Dva tipa vere*, Zepter Book World, Beograd 2000.
270. Bultmann, R., *Isus*, Ex Libris, Rijeka 2007.
271. Ward, K., *Bog: vodič za zbunjene*, Naklada Jesenjski i Turk, Zagreb 2004.
272. Ward, K., *Zašto gotovo sigurno ima Boga: sumnja u Dawkinsa*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2010.
273. Vatimo, Đ., *Nihilizam i emancipacija*, Adresa, Novi Sad 2008.
274. Vatimo, Đ., *Vjerovati da vjeruješ*, Fedon, Beograd 2009.
275. Weil, S., *Iščekivanje Boga*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1979.
276. Verner, R., Baltez, G., *Fascinantni Isus*, Soteria, Beograd 2011.
277. Wilson, E. O., *O ljudskoj prirodi*, Naklada Jesenjski i Turk, Zagreb 2007.
278. Vitz, P. C., *Psihologija kao religija: kult samoobožavanja*, Verbum, Split 2003.
279. Vukomanović, M., *Rano hrišćanstvo od Isusa do Hrista*, Čigoja štampa, Beograd 2003.
280. Grof, S., *Psihologija budućnosti: primeri savremenog istraživanja svesti*, Data Status, Beograd 2015.
281. Gutierrez, G., *Teologija oslobođenja: povijest, politika, spasenje*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1989.
282. Darwin, Č., *Postanak vrsta*, Nolit, Beograd 1985.
283. Gibellini, R., *Teologija dvadesetoga stoljeća*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1999.
284. Gnilka, J., *Isus iz Nazareta: poruka i povijest*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2009.
285. Gregorić, P., Porobija, Ž., *Horizonti ateizma: prepiska o vjeri, znanosti i smislu života*, In. Tri d.o.o., Zagreb 2017.
286. De Lubac, H., *Drama ateističkog humanizma*, Ex Libris Synopsis, Rijeka Sarajevo 2009.
287. Denet, D. K., *Razbijanje čarolije: religija kao prirodna pojava*, McMillan, Beograd 2015.
288. Denin, P. Dž., *Zašto liberalizam propada*, Albatros Plus, Beograd 2019.
289. Di Nola, A. M., *Djavo*, Clio, Beograd 2008.
290. Dokins, R., *Slepi časovničar: zašto dokazi o evoluciji otkrivaju kosmos bez Tvorca*, Heliks, Smederevo 2010.
291. Dokins, R., *Zabluda o Bogu*, Heliks, Smederevo 2014.
292. Dokins, R., *Prerastanje Boga: vodič za početnike*, Heliks, Smederevo 2019.
293. Đurić, D., *Postojanje Boga: filozofski problemi klasičnog monoteizma*, Zavod za udžbenike – Srpsko filozofsko društvo, Beograd 2011.
294. Eljade, M., *Istorija verovanja i religijskih ideja*, Bard – fin Romanov, Beograd Banja Luka 2003.
295. Zenjkovski, V. V., *Istorija ruske filosofije*, CID, Podgorica 2002.
296. Zečević, A., *Istina, lepota i granice znanja: put od nauke do religije*, Službeni glasnik, Beograd 2015.
297. Ilijev, J., *Ateizam ili hrišćanstvo*, Caligraph, Beograd 2001.
298. James, W., *Raznolikosti religioznog iskustva*, Naprijed, Zagreb 1990.
299. Jaspers, K., *Sokrat Buda Konfučije Isus*, Zlatno runo i Milstone, Beograd 2019.
300. Jensi, F., *Isus kakvog nisam poznavao*, Bookstream, Novi Sad 2009.
301. Kami, A., *Kuga*, Prosveta, Beograd 1966.

302. Kami, A., *Eseji*, Paideia, Beograd 2008.
303. Kant, I., *Kritika čistoga uma*, Dereta, Beograd 2012.
304. Keler, J., *Osnivači velikih religija: Mojsije, Buda, Konfučije, Isus, Muhamed*, Stoper book, Beograd 2002.
305. Keler, T., *Bog u XXI veku: vera u doba skepticizma*, Evandeosko udruženje studenata i srednjoškolaca, Beograd 2019.
306. Kembel, Dž., *Heroj sa hiljadu lica*, Milstone, Beograd 2021.
307. King, H., *Postoji li Bog: odgovor na pitanje o Bogu u novome vijeku*, Naprijed, Zagreb 1987.
308. Kirejevski, I., *Filosofski spisi*, Gradac, Čačak Beograd 2003.
309. Knežević, N., *Uvod u teološku antropologiju: promišljanje porekla, prirode i smisla ljudskog postojanja*, Protestantski teološki fakultet, Novi Sad.
310. Kolakovski, L., *Glavni tokovi marksizma*, tom I, BIGZ, Beograd 1980.
311. Kolakovski, L., *Glavni tokovi marksizma*, tom II, BIGZ, Beograd 1982.
312. Kolakovski, L., *Glavni tokovi marksizma*, tom III, BIGZ Beograd 1985.
313. Kolakovski, L., *Religija*, BIGZ, Beograd 1992.
314. Kolakovski, L., *Da li je Gospod Bog srećan i druga pitanja*, Gradac, Čačak 2013.
315. Kolins, F. S., *Božji jezik*, Profil, Beograd 2009.
316. Koplston, F., *Filozofija u Rusiji*, BIGZ, Beograd 1992.
317. Kosidovski, Z., *Priče jevanđelista*, agencija Trivić, Beograd 2005.
318. Krešić, A., *Filozofija religije*, Filip Višnjić, Beograd 2006.
319. Kristeva, J., *Neverovatna potreba da verujemo*, Skužbeni glasnik, Beograd 2010.
320. Kung, H., *Bog i patnja*, Družba katoličkog apostolata, Zagreb 1979.
321. Kusić, A., *Filozofski pristup Bogu*, crkva u svijetu, Split 1980.
322. Lambros, A., *bog se nikad ne smeje: zapis o ateističkom autovanju*, Nova Poetika, Beograd 2014.
323. Lambert, D., *Znanost i teologija: oblici dijaloga*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2003.
324. Lenoks, Dž., *Da li je nauka sahranila Boga?*, Eden kuća knjige, Beograd 2017.
325. Libe, H., *Religija posle prosvetiteljstva*, Albatros Plus, Beograd 2012.
326. Lukač, Đ., *Eseji o književnosti*, Reč i misao, Beograd 1969.
327. Lunčarski, A. V., *O ruskoj književnosti*, Kultura, Beograd 1959.
328. Margera, D., *Život i sudbina Isusa iz Nazareta*, Akademska knjiga, Novi Sad 2021.
329. Marks, K., *Kapital*, tom I, Prosveta, Beograd 1978.
330. Maritain, J., *Cjeloviti humanizam*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1989.
331. Marcuse, H., *Sovjetski marksizam*, Globus, Zagreb 1983.
332. Masaryk, T. G., *Rusija i Evropa: studije o duhovnim strujama u Rusiji*, Nakladni odjel jugoslovenskog novinskog društva, Zagreb 1923.
333. Milošević, N., *Marksizam i jezuitizam*, Belettra, Beograd 1990.
334. Mišambled, R., *Istorija nasilja: od kraja srednjeg veka do danas*, Akademska knjiga, Novi Sad 2015.
335. Mekdauel, Dž., *Novi dokazi o kojima treba doneti sud*, Soteria, Beograd 2005.
336. Мењ, А., *Извори религије*, Zepter Book World, Београд 1999.
337. Menj, A., *Istorija religije*, Plato, Beograd 2005.
338. McGrath, A. E., *Uvod u kršćansku teologiju*, Ex Libris, Rijeka 2006.
339. McGrath, A. E., *Znanost i religija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2012.

340. Moltmann, J., *Raspeti Bog: Kristov križ kao temelj i kritika kršćanske teologije*, Ex Libris, Rijeka 2004.
341. Moltmann, J., *Teologija nade: istraživanja o temeljenju i posljedicama kršćanske eshatologije*, Ex Libris, Rijeka 2008.
342. Mono, Ž., *Slučajnost i nužnost: ogled o prirodnoj filozofiji moderne biologije*, Rad, Beograd 1983.
343. Morandini, S., *Teologija i fizika*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2012.
344. Moreschini, C., *Povijest patrističke filozofije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2009.
345. Nesmelov, N., *Nauka o čovjeku*, CID Filozofski fakultet u Nikšiću, Podgorica Nikšić 2010.
346. Niče, F., *Tako je govorio Zaratustra*, Dereta, Beograd 2011.
347. Niče, F., *S one strane dobra i zla: preludijum za filozofiju budućnosti*, Dereta, Beograd 2011.
348. Niče, F., *Genaologija morala: polemički spis*, Dereta, Beograd 2011.
349. Niče, F., *Volja za moć: pokušaj preocjenjivanja svih vrednosti*, Dereta, Beograd 2015.
350. Niče, F., *Vesela nauka*, Dereta, Beograd 2015.
351. Odifredi, P., *Zbog čega ne možemo biti hrišćani: (a ponajmanje katolici)*, Gradac, Beograd 2015.
352. Oto, R., *Sveto*, Svijetlost, Sarajevo 1983.
353. Pajps, R., *Komunizam: kratka istorija*, Alexandria Press, Beograd 2004.
354. Pals, D., *Teorije o religiji*, CID, Podgorica 2020.
355. Panenberg, V., *Teologija i filozofija: njihov odnos u svetlosti njihove zajedničke istorije*, Plato, Beograd 2003.
356. Papini, D., *Priča o Hristu*, Pharos, Beograd 2005.
357. Peri, M., *Intelektualna istorija Evrope*, Clio, Beograd 2000.
358. Piterson, Dž., *Mape značenja: arhitektura verovanja*, Harmonija, Beograd 2020.
359. Polkinghorne, J., *Vjera u Boga u doba znanosti*, Verbum, Split 2019.
360. Poole, M., „*Novi*“ *ateizam: deset argumenata koji ne drže vodu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2014.
361. Rajt, T., *Jednostavno hrišćanstvo*, Preporod, Beograd 2011.
362. Raner, K., *Temelji kršćanske vjere: uvod u pojam kršćanstva*, Ex Libris, Rijeka 2007.
363. Rasel, B., *Nauka i religija i izabrani eseji*, Svijetlost, Sarajevo 1976.
364. Rasel, Dž. B., *Princ tame: radikalno zlo i moć dobra u istoriji*, Pont, Beograd 1995.
365. Rieger, J., *Uvod u kršćanstvo*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1988.
366. Rebić, A., *Isusovo uskrsnuće izvješća vjera i činjenice: raščlamba novozavjetnih izvještaja o uskrsnuću Isusa Krista*, Kršćanska Sadašnjost, Zagreb 1972.
367. Remon, R., *Religija i društvo u Evropi: sekularizacija u XIX i XX veku 1789–2000*, Akademska knjiga, Novi Sad 2017.
368. Riklin, M., *Komunizam kao religija: intelektualci i oktobarska revolucija*, Fraktura, Zagreb 2008.
369. Sadžakov, S., *Novozavetni moral*, Verzal, Novi Sad 2006.
370. Svensen, L. Fr. H., *Filozofija zla*, Geopoetika, Beograd 2006.
371. Sioran, E., *Zli demijurg*, Dereta, Beograd 2019.
372. Sioran, E., *Kratak pregled raspadanja*, Dereta, Beograd 2020.
373. Solženjicin, A., *Arhipelag gulag 1918 – 1956: pokušaj književnog istraživanja I - II*, Rad, Beograd 1988.

374. Solženjicin, A., *Arhipelag gulag 1918 – 1956: pokušaj književnog istraživanja III – IV*, Rad, Beograd 1988.
375. Solženjicin, A., *Arhipelag gulag 1918 – 1956: pokušaj književnog istraživanja V – VI – VII*, Rad, Beograd 1988.
376. Spektorski, E. V., *Istorija socijalne filosofije*, Službeni glasnik CID, Beograd – Podgorica 1997.
377. Tejlor, Č., *Doba sekularizacije*, Albatros plus Службени гласник, Beograd 2011.
378. Tillich, P., *Dinamika vere*, Opus, Beograd 1988.
379. Tillich, P., *Teologija kulture*, Ex Libris, Rijeka 2009.
380. Tucić, N., *Evolucija, čovek i društvo*, Dosije, Beograd 1999.
381. Unamuno, M., *Tragično osećanje života*, Kultura, Beograd 1967.
382. Unamuno, M., *Agonija hrišćanstva*, Clio, Beograd 2000.
383. Fabris, A., *Teologija i filozofija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2011.
384. Facchini, F., *Izazovi evolucije: sklad između znanosti i vjere*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2011.
385. Fischer, P., *Filozofija religije*, Breza, Zagreb 2010.
386. Flajšman, K., *Kapitalizam kao religija*, Gradac, Čačak Beograd 2017.
387. Flaš, K., *Đavo i njegovi anđeli: nova biografija*, Laguna, Beograd 2018.
388. Fojerbah, L., *Predavanja o suštini religije*, BIGZ, Beograd 1979.
389. Frojd, S., *Antropološki eseji: kultura, religija, umetnost*, Prosveta, Beograd 2011.
390. From, E., *Bekstvo od slobode*, ITV centar, Beograd 2016.
391. Hamilton, M., *Sociologija religije*, Clio, Beograd 2003.
392. Haris, S., *Pismo hrišćanskoj naciji*, Heliks, Smederevo 2008.
393. Haris, S., *Buđenje: vodič za duhovnost koja nije zasnovana na religiji*, Čarobna knjiga, Beograd 2019.
394. Harari, J. N., *Sapijens: kratka istorija ljudskog roda*, Biblioner, Beograd 2014.
395. Harari, J. N., *Homo Deus: kratka istorija sutrašnjice*, Laguna, Beograd 2018.
396. Hercen, A. I., *Prošlost i razmišljanja (1812-1851)*, tom I, Signature, Beograd 2016.
397. Hercen, A. I., *Prošlost i razmišljanja (1852-1868)*, tom II, Signature, Beograd 2016.
398. Hičens, K., *Bog nije veliki*, Pešćanik, Beograd 2008.
399. Holbah, P., *Razgolićeno hrišćanstvo ili ispitivanje načela i posljedica hrišćanske religije*, Svijetlost, Sarajevo 1956.
400. Šagi-Bunić T., *Povijest kršćanske literature*, tom I, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1976.
401. Šarden, P. T., *Fenomen čoveka*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1979.
402. Šestov, L., *Atina i Jerusalim*, Mediteran, Budva 1990.
403. Škorić, M., Kišjuhas, A., *Evolucija i prirodna selekcija: od Anaksimandra do Darvina*, Mediterran publishing, Novi Sad 2012.
404. Škvorc, M., *Vjera i nevjera: problem naših dana i misterij naših duša*, Filozofsko-teološki institut, Zagreb 1982.
405. Šušnjić, Đ., *Religija*, tom I, Čigoja štampa, Beograd 2009.
406. Šušnjić, Đ., *Religija*, tom II, Čigoja štampa, Beograd 2009.

Биографија Ненада Плавшића

Рођен 3. марта 1982. године у Великој Горици, република Хрватска, од оца Драгана и мајке Госпове (рођ. Ољача). Ниже разреде основне школе је завршио у родном граду. Наставу у вишим разредима похађао је у Санском Мосту, потом у Суботици где је завршио основну школу. Завршио је богословију „Свети Арсеније Сремац“ у Сремским Карловцима 2002. године. Дипломирао је на Православном богословском факултету Универзитета у Београду 2014. године. Уписао је 2020. године докторске студије на Православном богословском факултету Универзитета у Београду.

Од 2008. године предаје веронауку у Суботици и околини. Од 2009. године уређује и води емисију *Слово Божије* на радију Православне Црквене општине суботичке *Славословље*. Од 2016. године активно учествује у организацији и реализацији духовних трибина при Световазнесењском храму у Суботици. Објављивао је научне радове у научним часописима *Теолошки погледи*, *Религија и толеранција* и *Црквене студије*. Живи на Палићу.

Библиографија Ненада Плавшића

Књиге:

Хришћанство Николаја Берђајева, Утопиа, Београд 2022.

Радови:

1. „Проблем зла и теодикеја у хришћанској философији Николаја Берђајева“, *Теолошки погледи* L (1/2017).
2. „Есхатолошка перспектива у философији Николаја Берђајева“, *Religija i tolerancija*, Vol. XVI, No 30, jul – decembar, 2018.
3. „Проблем атеизма у хришћанској философији Николаја Берђајева“, *Теолошки погледи* LII (3/2019).
4. „Хуманизам у хришћанској философији Николаја Берђајева“, *Теолошки погледи* LIII (1/2020).
5. „Хришћанство и коперниканска револуција“, *Religija i tolerancija*, Vol. XVIII, No 33, januar – jun, 2020.
6. „Борба против зла у хришћанској философији Николаја Берђајева“, *Црквене студије* 17-2020.
7. „Николај Берђајев као тумач философије и религије Достојевског“, *Теолошки погледи* LIII (2/2020).
8. „Хришћанство и марксизам у животу и философији Николаја Берђајева“, *Religija i tolerancija*, Vol. XVIII, No 34, jul – decembar, 2020.
9. „Проблем пола и љубави у хришћанској философији Николаја Берђајева“, у: Kubrić, Z., Zoltova, A., Ćumura, Lj. (prir.), *Ljubav i strah u fokusu interdisciplinarnih istraživanja*, Centar za empirijska istraživanja religije, Porodični razgovori, Novi Sad – Beograd 2021.
10. „Митрополит Антоније Храповицки у Краљевини СХС/Југославији 1921–1936“, *Religija i tolerancija*, Vol. XX, No 37, januar – jun 2022.
11. „Страшни суд над Христом (*Легенда о Великом инквизитору* у светлости тумачења оца Јустина Поповића)“, у: Kubrić, Z., Zoltova, A., Ćumura, Lj. (prir.), *Individualnost i kolektivitet (čovjek i društvo) iz perspektive interdisciplinarnih istraživanja*, Centar za empirijska istraživanja religije, Porodični razgovori, Novi Sad – Beograd 2022.

Садржај

1. Увод	2
1.1. Актуелност и значај теме.....	2
1.2. Критички преглед претходних истраживања	3
1.3. Методе истраживања.....	8
1.4. Циљеви и задаци истраживања.....	9
1.5. Основне хипотезе истраживања	10
2. Схематски приказ рада	11
3. Прелиминарна структура рада	12
Библиографија.....	34
Биографија Ненада Плавшића	81
Библиографија Ненада Плавшића	82
Садржај	83

Изјава

Изјављујем да предложену тему своје докторске дисертације *Архимандрит др Јустин Поповић као тумач философије и религије Достојевског* нисам пријављивао на другој високошколској установи у земљи или иностранству.

На Палићу, 15. септембар 2022. године

Кандидат:

Ненад Плавшић

Извештај Комисије
за одобрење докторске дисертације Ненада Плавшића под насловом:
Архимандрит др Јустин Поповић
као тумач философије и религије Достојевског

Дана 25.10.2022. студент докторских студија Ненад Плавшић одбранио је предлог теме докторске дисертације под насловом *Архимандрит др Јустин Поповић као тумач философије и религије Достојевског* пред Комисијом у саставу: проф. др Здравко Јовановић (председавајући), проф. др Александар Таковац и проф. др Миланко Говедарица. Докторанд Ненад Плавшић (надаље: докторанд) је пред Комисијом изложио основе концепта своје докторске теме. Томе је приступио тако што је прво изнео главне мотиве за одабир теме. Уз то је презентовао и основни преглед нацрта свог предлога, указујући на разлоге из којих сматра да је докторска тема актуелна у оквиру научне области теолошко-философских истраживања. Стога је такође истакао да ће његов приступ раду отклонити одређена неразумевања или погрешене интерпретације наведене теме, а које су се појављивале током историје рецепције мисли Достојевског и Поповића, поготово оне које су имале за циљ да фокусирају њихов однос, чему докторанд намерава да се експлицитно посвети током израде рада. У том уводном кораку докторанд је изнео разлоге за 1. Актуелност и значај теме, 2. Критички преглед претходних истраживања, 3. Методе истраживања, 4. Циљеве и задатке истраживања, и 5. Основне хипотезе истраживања.

— С тим у вези, током интензивног дијалога током одбране, Комисија је дала следеће коментаре и предлоге: Комисија је похвалила велики труд који докторанд улаже у успешно савладавање предложене теме. Актуелност теме је успешно презентована; критички преглед претходних истраживања ближе везаних за тему је подробан и целовит, и осавремењен увидима у нове доприносе и акценте у тој дебати; установљено је да докторанд користи адекватан број научно-истраживачких метода, које су добро изабране а притом увиђа разлику између формално-логичких и теоријско-критичких димензија тих метода, као и њихов потенцијал да отворе увиде и стваралачке резултате; циљеви и задаци

истраживања су јасно постављени, притом доследно маркирани у носећим главама рада, и тамо слојно развијени; што се основних хипотеза тиче, Комисија је приметила да докторанд свакако износи неопходне главне хипотезе: међутим, потребно је да се те хипотезе у одређеној мери коригују и евентуално преформулишу будући да су, макар када их таксативно уводи, дате као преопште што их чини недовољно оборивим, самим тим недовољно доказивим: речју, Комисија је докторанда позвала да их конкретизује како би, у додиру са истраживаним материјалом, могле да покажу своју оправданост, проблемску вредност и хеуристичко-експланаторни домет, подсећајући докторанда и на став да приликом доказивања хипотеза као евентуалних теза морамо избегавати грешење типа *nihil probat, qui nimium probat* (ко доказује преуопштене хипотезе заправо их не доказује) – докторанд је потоњу примедбу схватио и усвојио.

Потом је докторанд приступио подробнијем излагању прелиминарне структуре и садржаја своје докторске теме. Према прелиминарној структури рад би се састојао из девет делова: I. Структура садржаја, II. Списак скраћеница, III. Резиме, IV. Увод, V. Главе 1–3, VI. Закључак и VII. Библиографија.

1. Достојевски у животу и стваралаштву Јустина Поповића: Главно тежиште истраживања у Првој глави је дато како следи: показује се да Поповић истиче како ни код кога нису вечни проблеми човечијег духа дошли до тако дубоког и свестраног израза као код Достојевског. Код Достојевског се сви проблеми своде на два „вечна проблема“: на проблем постојања Бога и проблем бесмртности душе. Решење једног вечног проблема садржи у себи решење и другог. Јер ако Бог постоји као душодавац душа може или мора бити бесмртна, а ако нема Бога душа је смртна. Јунаци из романа Достојевског су оличење човековог преиспитивања по питању Божије егзистенције. Богом се баве готово сви велики ликови Достојевског и та изазовна питања све посредно или непосредно разједају и заокупљају. Негативно или позитивно решење вечних проблема одређује цео њихов живот, философију и морал. Чежња за Богом и идеја о Богу је средиште човековог духа, и у томе јесте извор патње, радости и величине човека. Показује се да је Поповић, дијалогом и одређеним поистовећењем са духовно-умним задацима мисли Достојевског, преузео и на свој начин решавао поменути двоједни проблем егзистенције Бога и људске душе.

2. Критичке рефлексије о тумачењу Достојевског Јустина Поповића: Главно тежиште истраживања у Другој глави је дато како следи: Ово поглавље има за циљ да

Поповићево тумачење личности и стваралаштва Достојевског изложи критичким примедбама тумача који су другачије интерпретирали великог писца. Са методолошког аспекта Поповићев приступ стваралаштву Достојевског могуће је, на референтан начин, критиковати ставом Михаила Бахтина да је мноштво самосталних и несливених гласова и свести, односно полифонија пуноправних гласова основна одлика романескног поступка односно духа романа Достојевског. Уважавање Бахтинове критике је нужно, али не и довољно, сматра докторанд. Што се првог тиче, он уважава Бахтиново скретање пажње на то да интерпретатори Достојевског морају покушати да његов опус не интерпретирају само (или уопште) по аналогiji са монолошком структуром, односно по аналогiji са неким ексклузивно изабраним идејама самог аутора. То значи да многи тумачи стваралаштва Достојевског нису водили рачуна о чињеници да пред собом имају дијалогски отворено полифоно уметничко дело, а не моноидејну философску монографију или такав публицистички трактат. Отуда су, мање више исправно, донекле успешно, Поповићево свођење Достојевског искључиво на православног апологету критиковали домаћи аутори као што су Ксенија Атанасијевић, Милосав Бабовић и Никола Милошевић, сматрајући да је такав став претеран. Поједини руски аутори попут Константина Леонтијева, Василија Зењковског, Вадима Луриеа истичу да је веома упитно може ли се Достојевски тумачити као највећи заштитник православља новијег времена као што хоће Поповић.

3. Значај Јустинове православно-хришћанске интерпретације Достојевског: Главно тежиште истраживања у Трећој глави је дато како следи: Треба пружити адекватан одговор на критичке примедбе које се могу упутити тумачењу религијско-философских аспеката мисли Достојевског у захвату Поповића и истаћи у чему је значај овог тумачења. Бахтинова анализа се понекад користила да сугерише да је Достојевски изједначио различите гласове својих јунака до те мере да је немогуће уочити свеобухватну ауторову позицију. Да је тако, како бисмо установили у шта је сам Достојевски веровао? Ово питање би имало извесну снагу да смо ограничени само на светове романа Достојевског, сматра докторанд. Међутим, имамо сачувана писма, публицистичке чланке, бележнице и дневнике Достојевског у којима је исказивао своје скровите и најинтимније мисли. За разлику од религијских мислилаца који су се бавили Достојевским, којима припада и Поповић, многи научници из области књижевности превиђају ову чињеницу. Хришћанско

искуство и вера Достојевског нису тек „један“ у мноштву гласова у његовој души и романима. Уз полифоничност и недовршивост, на којој легитимно инсистира Бахтин, битно је задржати или укључити оно што можемо назвати „симфоничност“ и „усавршивост“. То пре свега означава темељну усаглашеност вере Достојевског у Христа као Богочовека са сопственом душом. Из ове перспективе је могуће дати одговор критичарима који су истицали да православни мислиоци претерују и „сужавају“ Достојевског када га стављају у искључиво православне оквире. Једно је тумачити Достојевског са вером у Христа и одговарајућом теолошко-филозофском аргументацијом, а нешто сасвим друго посматрати опус великог писца без те вере. Тумачење Достојевског без живе вере у Христа Богочовека и изван стварног контекста и амбијента живог православља је стварно „сужавање“ Достојевског као човека. Иако је имао изразито скептичку природу и био распет између вере и безверја, Достојевски се снажно определио за Христа, што значи да је несумњиво био православни хришћанин. То није просто религиозни занос, него дубина и снага егзистенцијално-мисаоне посвећености Христу. Све то је истакао Поповић у свом тумачењу философије и религије великог писца.

— С тим у вези Комисија је дала следеће оцене, коментаре и предлоге: Садржинске и идејне основе све три носеће главе солидно су постављене, као и њихове узајамне логичко-критичке везе; пратећа аргументација, у вези са главним хипотезама (тезама), у херменеутичком смислу прилично консеквентно прати главне циљеве и задатке рада; Комисија је скренула пажњу докторанду да мора, најмање из логичко-методолошких и херменеутичких разлога, још изразитије показати критичку дистанцу према религијско-филозофској мисли како Достојевског тако Поповића како не би, без претходног изласка на метакритички ниво, поновио донекле проблематичну идентификацију Поповића са мишљу Достојевског, односно како не би обојицу узимо здраво за готово, чега је докторанд свакако свестан: речју, докторанду је сугерисано да има и право и обавезу на профилисање и свог независног става, ако треба и критичким мотклоном од обојице; Комисија је докторанду указала на склоност да повремено прибегава књижевно-метафоричком – емотивном, стилу изражавања, понекад и апологетском тону – што треба превладати још строжим придржавањем обавезе на дискурзивно-критички – појмовни, начин мисли и писања; најзад, Комисија је позвала докторанда да примени економичније технике навођења коришћене литературе, нарочито приликом навођења одређених

сабраних дела, као и да поведе рачуна о конзистентној употреби техника цитирања у критичком апарату.

Све у свему, Комисија се током одбране нацртног предлога докторске теме Ненада Плавшића уверила да кандидат поседује захтеване интелектуалне, академске и моралне компетенције, укључујући у позитивну рецептивност на умно-критичке сугестије, које га квалификују за успешан рад на поменутој докторској дисертацији. Са примедбама, коментарима и сугестијама Комисије односно Већа сложили су се и кандидат и ментор, који је и сам у том духу већ саветовао докторанда.

Чланови Комисије:

У Београду 05.12.2022.

1. _____

Проф. др Здравко Јовановић

2. _____

Проф. др Александар Ђаковац

3. _____

Проф. др Миланко Говедарица